

Priručnik za rad s učenicima/ama u osnovnim i srednjim školama
koji je usmjeren na prevenciju nasilja u intimnim partnerskim vezama i
vršnjačkog nasilja:

RODNOM RAVNOPRAVNOŠĆU PROTIV NASILJA U VEZAMA MLADIH

Sarajevo, 2016.

Naslov: RODNOM RAVNOPRAVNOŠĆU PROTIV NASILJA U VEZAMA MLADIH

Autor/ica:	Feđa Mehmedović i Dajana Cvjetković
Priručnik uredile:	Vedrana Frašto i Denija Hidić
Lektura:	Marija Vuletić
Prelom i dizajn:	Tanja Ćurić i Merisa Bašić
Izdavač/ice:	Fondacija CURE, www.fondacijacure.org
Za izdavačice:	Jadranka Miličević
Tiraž:	300

Publikacija je objavljena u sklopu projekta Rodno zasnovano nasilje: Pogled iz drugog ugla – Nasilje u vezama mladih. Projekat implementira Fondacija CURE.

Ovaj priručnik je nastao zahvaljujući podršci
Christliche Friedensdienst - cfd / Die feministische Friedensorganisation

Nekomercijalno umnožavanje, kopiranje i korištenje priručnika, njegovih dijelova ili vježbi je dozvoljeno uz prethodnu saglasnost Fondacije CURE i autora/ice priručnika.

Priručnik je namjenjen za rad s učenicima/ama u osnovnim i srednjim školama o pitanjima rodno zasnovanog nasilja, rodno zasnovanog nasilja u vezama mladih i vršnjačkog nasilja.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

305-055.1/.2-053.6:364.63(497.6)(035)

MEHMEDOVIĆ, Feđa

Rodnom ravnopravnošću protiv nasilja u vezama mladih : priručnik za rad s učenicima/ama u osnovnim i srednjim školama koji je usmjeren na prevenciju nasilja u intimnim partnerskim vezama i vršnjačkog nasilja / [autor/ica Feđa Mehmedović, Dajana Cvjetković]. - Sarajevo : Fondacija Cure, 2016. - 175 str. : ilustr. ; 24 cm

O autoru i autorici: str. 173-175. -

Bibliografija: str. 166-168 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst.

ISBN 978-9926-413-02-6

1. Cvjetković, Dajana

COBISS.BH-ID 23564038

Autor i autorica ovog priručnika su kreirali edukacijski paket koji je usmjeren na prevenciju nasilja u vezama mladih i vršnjačkog nasilja:

„Rodnom ravnopravnošću protiv nasilja u vezama mladih“

Priručnik koji je priređen za štampanje predstavlja izraz autorskog iskustva: autori nude prijedloge kako realizirati odabrani sadržaj kako bi senzibilizirali učenike, učenice, profesorice i profesore, edukatore i edukatorice i sve one koji će koristiti priručnik za rodna pitanja, sticanje uvida u štetne posljedice rodni stereotipa, uključujući nasilje u intimnim partnerskim vezama i vršnjačko nasilje. Uklanjanje rodni stereotipa će doprinijeti podizanju svijesti učenika i učenica o problemu nasilja te važnosti stvaranja kvalitetnih i ravnopravnih veza među mladim ljudima.

Evidentno je zalaganje autora da ponude kvalitetan sadržaj te da predlože radioničarske aktivnosti primjerene učenicima/ama za vršnog razreda osnovne škole i učenicima 1.i 2. razreda srednje škole. Posljednji modul u poglavlju Praktični alati namijenjen je edukaciji nastavnog osoblja. Sadržaj je zasnovan na kombinovanju teorijskih saznanja, provjerenih informacija i praktičnih iskustava što će doprinijeti izgradnji kapaciteta nastavnika i nastavnica za realizaciju ponuđenog sadržaja u Priručniku za učenike i učenice kao i provođenje preventivnih programa u školi.

Koncepcija rukopisa adekvatna je namjerama autora i autorice da se na osnovu ovako koncipiranog sadržaja mogu ostvariti postavljeni ciljevi.

Mr. sc. Ranka Katalinski

Sarajevo, 2016.

*„Reci mi i ja ću zaboraviti. Poduči me i ja ću se sjetiti. Uključi me u rad i ja ću naučiti“, riječi su Benjamina Franklina, a upućuju na suštinu promijenjene paradigme u obrazovanju u kojem težište više nije na onome šta nastavnik/nastavnica treba da predaje, već na onome šta učenik/učeni-
ca treba da zna.*

Ovaj Priručnik upravo upućuje na mogućnosti realizacije edukativnih programa prevencije nasilja, rodno zasnovanog nasilja i nasilja u vezama, ali ne na stereotip i neefikasan način nego otvara cijeli spektar edukativnih programa baziranih na aktivnom, participativnom učenju, sa strategijama podučavanja koje su utemeljene na rodno transformativnom pristupu.

Kako podučavanje može osnažiti mladiće i djevojke da prepoznaju rigidne i štetne rodne norme, kako mogu dobiti potrebne vještine da se negativnim socijalnim uticajima adekvatno suprotstave?

Kako se može podstaknuti mladi čovjek da sam promišlja i slobodno usvaja određene vrijednosti i spoznaje, a ne da prihvata unaprijed definisana rješenja?

Odgovor na ova pitanja zasigurno podrazumijeva jednu vrstu rizika i spremnosti na promjene. Ali, kako je napisao Eric Jensen: „Podučavanje je visoko rizičan posao. Ako ne riskirate ne razvijate se. Ako se nastavnicima/nastavnice ne razvijaju, ne razvijaju se ni njihovi učenici“.

Priručnik je osmišljen tako da pruža korisne upute nastavnicima/ama, profesorima/cama, pedagozima/gicama, socijalnim radnicima/ama, psiholozima/ginjama, vršnjačkim edukatorima/cama, trenerima/cama i drugim profesionalnim radnicima/ama koji/e rade s mladima kako da se suprotstave rigidnim rodnim uvjerenjima i shvate da ne postoji niti jedno opravdanje za bilo koji vid nasilja, kao ni za osude onih koji se ne pridržavaju stereotipnih i konzervativnih stavova.

Osmišljeno je sedam modula: Komunikacija (osnovne i srednje škole); Razgovarajmo o rodu i rodnim normama (osnovne i srednje škole);

Nasilje u vezama (osnovne i srednje škole); Vrste i posljedice nasilja (osnovna škola); Reći ću ti nešto o nasilju (osnovne i srednje škole) i Programedukacije nastavnika/ca, a svise oni realiziraju radionički pomoću različitih motivacijskih tehnika učenja i podučavanja.

Ovakvi oblici rada povećavaju intelektualnu i kreativnu moć učenika/ce jer informacije koje steknu na ovaj način imaju veliku moć transverabilnosti, kako u primjeni znanja na nove situacije, tako i u razvoju ličnosti u cjelini.

Krajnji cilj ovih aktivnosti jeste potpuno novi pristup rodnim normama, revidiranje stereotipnih stavova u vezi rodnih uloga, ojačana svijest o važnosti dostizanja većeg stepena rodne jednakosti i ravnopravnosti, osnažena individualna i društvena odgovornost u prevenciji nasilja i razvijanje kulture nulte tolerancije prema nasilju i razumijevanja i prihvatanja činjenice da niti jedna forma nasilja nema opravdanje i da je svaki oblik nasilja štetan.

Vjerujem da će Priručnik biti inspirativan vodič za sve one kojima je cilj učestvovati u stvaranju društva nenasilja, rodne ravnopravnosti i pravde.

Nadija Bandić, prof.

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	10
POGLAVLJE 1: UVOD U PRIRUČNIK.....	13
Između dvije krajnosti.....	14
Kome je namijenjen priručnik?.....	17
Ciljna grupa priručnika.....	17
Radni materijali i priprema radionice.....	18
Zašto baš ovaj priručnik i ova metodologija?.....	18
Ishodi učenja.....	19
POGLAVLJE 2: NASILJE U VEZAMA MLADIH.....	23
Nasilje u vezama mladih u Bosni i Hercegovini?.....	24
Nasilje u vezama.....	26
Od društvenih normi do zakonodavnog okvira.....	28
Šta je nasilje?.....	34
Šta je rodno zasnovano nasilje?.....	35
Šta su rod i rodne uloge?.....	37
Rodne uloge.....	39
Rodni identitet.....	39
Moć.....	40
Oblici rodno zasnovanog nasilja.....	41
Nasilje u intimnim vezama, privatni ili javni problem?.....	43
Posljedice rodno zasnovanog nasilja.....	47
Posljedice nasilja u vezama.....	49

POGLAVLJE 3: PRAKTIČNI ALATI.....	51
Uvod.....	52
Pristupi u implementaciji radionica.....	52
Komunikacija i jezik.....	52
Interaktivni pristup.....	53
Reakcija na interakciju.....	54
Gestikulacija.....	55
Kretanje u prostoru.....	55
Intonacija.....	55
Upravljanje smijehom.....	56
Neosuđujući stav.....	57
Bez prozivanja učesnika/ca.....	57
Praćenje neverbalnih znakova sagovornika/ca.....	58
Upravljanje vremenom.....	58
Pitanja na koja ne znate odgovor.....	58
Modul 1: Komunikacija.....	61
Modul 2: Razgovarajmo o rodu i rodnim normama.....	65
Modul 3: Nasilje u vezama.....	76
Modul 4: Vrste i posljedice nasilja (za osnovnu školu).....	95
Modul 5: Reći ću ti nešto o nasilju.....	109
Modul 6: Edukativni program za edukaciju nastavnika/ca.....	117
DEFINICIJE KORIŠTENIH POJMOVA I DODATNE INFORMACIJE.....	151
PREPORUKE.....	163
Literatura.....	166
O Fondaciji CURE.....	169
O autoru i autorici.....	173

PREDGOVOR

Često se prisjetim početka naše veze. Upoznali smo se mnogo prije u jednom sarajevskom klubu, no tek dvije godine kasnije smo se upustili u ono što svi zovemo veza. Međutim, naša veza je po mnogo čemu bila drugačija.

Sjećam se prvog izlaska, euforije, sređivanja, čekanja da pozvoni na interfon. Prva večera, smijeh, zezanje, bio je drugačiji, odlučan, poseban, šarmantan... Ispunjavao je gotovo sve s moje check liste savršenog momka. Izleti na Trebević, rafting Unom i Tarom, planinarenje, kafane do četiri ujutro, odlazak u Dubrovnik. Naša veza je zaista bila dinamična, zanimljiva i puna ljubavi. Govorio mi je da me voli, da sam ispunjenje njegovih snova. Bila sam posebna, a svako voli taj osjećaj posebnosti, pažnje i bezuvjetne ljubavi.

Onda je tražio *password* mog *Facebook* profila. Mislila sam da se šali i tražila sam njegov zauzvrat, međutim, taj pogled i izraz lica koji je napravio i sada ledi krv u mojim žilama. Na trenutak, mislila sam da mi se učinilo.

Rekao je da nema potrebe da komuniciram s drugim muškarcima, da to rade žene niskog morala i da njegova djevojka neće biti takva. **Neće**, već je odredio moje ponašanje. Pitala sam se, da li je to dokaz iskrene ljubavi, prolazna faza, možda mu je toliko stalo da se prestao kontrolisati. Kada sam neke od tih situacija ispričala mami ona nije burno reagovala, što sam i očekivala. Naprotiv, rekla je da su muškarci često takvi, posebno kada im je do nekoga mnogo stalo.

Drugi put je pitao gdje i s kim idem u grad. Na trenutak sam htjela da slažem, no bila sam iskrena i rekla da idem vani s drugarom iz osnovne škole. Crvenilo je preplavilo njegovo blijedo lice. Pitao me da li sam ga pitala za dopuštenje. Mislila sam opet da se šali. Tada smo se prvi put ozbiljno posvađali i gurnuo me. Kasnije je to pravdao ljubavlju koju osjeća prema meni i željom da naša veza opstane. Čak me uspio uvjeriti da sam kriva što me gurnuo...zapravo...udario. Čudno je kako želja za nečim savršenim može da obmane iskrene emocije i jasnu sliku koju sam tada trebala da vidim. Vremenom, njegova agresivnost i kontrola svega što radim postajale su mi opravdane i prestala sam da izlazim, izgubila sve drugove i gotovo sve drugarice. Imali smo zajednički *Facebook*

profil...zapravo...pristala sam na sve. **Pristala sam da budem sve što želi i prestala sam da budem ja.**

Svaki put kada bi razmišljala o mogućem prekidu veze, pronalazila sam načina da opravdam njegove postupke. Dovoljno je bilo da se sjetim odlaska na planinu, na more i da šetajući tim prekrasnim trenucima naše veze zaboravim razlog zbog kojeg sam počela dovoditi u pitanje njegovu iskrenost i našu budućnost. Ipak me voli, želi me samo za sebe, plaši se, nesiguran je, možda sam najbolja koju je imao pa želi da me zadrži pod svaku cijenu. Možda ga prijatelji savjetuju da se tako ponaša, možda... možda...možda ne.

Jednog jutra neko mi je pozvonio na vrata i ostavio ceduljicu s porukom. U poruci se nalazila lista s praznim kvadratićima. Mislila sam da je reklamna anketa u pitanju, no u naslovu se nalazilo moje ime. Kada sam malo bolje pogledala šta piše, iznad liste s kvadratićima nalazio se kratki tekst o tome kako postoje ljudi koji me vole, brinu se za mene i žele da sam sretna. Niže se nalazio tekst o princu na bijelom konju, iskrenosti, ljubavi, povjerenju, uzajamnom poštovanju odnosno svemu onome što je našoj vezi nedostajalo.

Pogledala sam listu ispod i u naslovu liste pisalo je: „Ako na jednom od polja DA upišeš kvačicu, tvoja veza nije zdrava i ti si osoba koja je u situaciji nasilja“. Pomislila sam da je pretenciozno zaključiti da lista koju neko sastavi na tako jednostavan način definiše da li je neko u situaciji nasilja ili ne. Lista je bila jednostavna, razumljiva, a obilježenih kvadratića je bilo više od jednog. Tada sam, bez posebne intervencije, shvatila da ne samo da sam u situaciji nasilja, već sam postala neka druga osoba koja pristaje na poziciju u kojoj se našla, da sam saveznica nasilja kojem sam apsolutno izložena.

Stavila sam X kod svake od ovih rečenica i tek sam tada shvatila obim i složenost problema. Zato se molim da neko od vas svoj problem otkrije na prvom kvadratiću i da ne dozvolite da kao ja, stavite X na svaku rečenicu koja produbljuje problem i uništava ono najljepše u vama - vašu osobnost.

Drage djevojke i momci, pogledajte listu koju sam vam kopirala. Možda, nekom od vas, bude korisna jednako kao meni.

Da li si u situaciji nasilja? Ako na jednom od polja DA upišeš kvadratić, tvoja veza nije zdrava i ti si u situaciji emocionalnog nasilja.	Da	Ne
Brani ti da izlaziš s prijateljima i to pravda ljubavlju.		
Kontroliše tvoju komunikaciju putem socijalnih mreža ili insistira na zajedničkom profilu.		
Govori da žene trebaju biti toliko odane svojim momcima da ne smiju komunicirati s drugim muškarcima.		
U ljutnji koristi uvrede, ponižava te i to pravda ljubavlju.		
Ljubomoran je i u napadu ljubomore ne bira šta govori i pred kim to izgovara.		
Čak i kada želiš nešto, ukoliko mu se to ne sviđa, izričit je u zabrani istog.		
Gurnuo te ili udario ili stisnuo tokom svađe.		
Uspio je kod tebe stvoriti osjećaj da sve gore navedeno, ukoliko si tome izložena, si sama skrivila zbog svog ponašanja, a njega vidiš kao nekoga ko to radi iz najbolje namjere.		

Da, ne smijem zaboraviti, sada sam s drugim momkom koji je strava. Sretni smo, zajedno smo četiri godine, vječito smo nasmijani, putujemo, uživamo, radimo i imamo djevojčicu Umu.

POGLAVLJE 1: UVOD U PRIRUČNIK

Između dvije krajnosti

Odrastanje u zemlji u kojoj je svaka druga žena bila izložena nekom obliku nasilja¹, zasigurno oblikuje percepciju mladih o ovom problemu. No ono što nas posebno brine jeste činjenica da mladi taj problem ne vide pa njihova percepcija nije onakva kakvoj težimo. Živjeti u zemlji u kojoj svaka druga djevojka, majka, prijateljica i/ili partnerica je preživjela neku vrstu nasilja, a ne raditi na prevenciji i eliminaciji nasilja kao prioritetnog društvenog pitanja svrstava nas u poziciju onih koji tom nasilju doprinose.

Činjenica je da su mnogi iznenađeni podacima o izloženosti žena nasilju. Činjenica je da su mnogi zbunjeni, ne zato što im se taj broj čini prevelikim, već naprotiv, premalim. Postoje mnoge dimenzije nasilja koje se stapaju s našom stvarnošću, a da ih ne vidimo niti smo svjesni njihovog postojanja. Primjer takvog nasilja je nasilje u intimnim tj. partnerskim vezama.

Ljubav nije jedna emocija, već kombinacija naših težnji, stavova, principa, znanja, emocija i simpatije kao konačne odrednice partnera/ice. Voljeti znači pristati na kompromise, ali na kompromise koji objema stranama donose pojedinačnu i zajedničku korist. Živimo u društvu u kojem društvene uloge i moć donošenja odluka nisu rodno jednake pa ni mogućnosti nisu jednake niti prilike pa, često, ni zajedničke koristi. Upravo je to razlog zašto je u nekim vezama teško govoriti o zajedničkoj i jednakoj koristi.

Živimo u patrijarhalnom društvu koje, ne samo da doprinosi disbalansu moći među spolovima i rodnoj nejednakosti, već unaprijed definira odnose među ljudima, od prijateljskih do onih romantičnih. Živimo u društvu koje zanemaruje razlike pa kada govorimo o nasilju u vezama, impliciramo na heteroseksualne veze, no šta je s drugima.

Mladi odrastaju u ovom nasilnom društvu čiji dio smo svi mi. Možda se plašimo života u društvu u kojem je gotovo pola ženske populacije nakon navršene 15. godine izloženo nekom vidu nasilja, čiji počinjitelji su u najvećem broju slučajeva bili muškarci bliski osobi koja je proživjela

---

1 Na temelju podataka dobivenih istraživanjem Rasprostranjenost i karakteristike nasilja prema ženama u BiH 2013, uočava se da je 47,2% žena iz uzorka u nekom trenutku života, nakon što su navršile 15 godina, bilo izloženo nekom obliku nasilja (ekonomskom, fizičkom, psihičkom ili seksualnom) koje je nad njima počinio neko od članova porodice ili neko blizak porodici (sadašnji ili bivši partner, član porodice, prijatelj, kolega). str.49

nasilje. „Zlostavljanje se ne događa tek da bi se upotrijebila sila, događa se jer jedna strana želi kontrolu.“²

Znamo da se ne rađamo nasilni/e i da je to fenomen odnosno oblik ponašanja koji se uči tokom života. Kako su ti mladići donijeli odluku da izrastu u nasilne muškarce? Kako su djevojke postale aktivne sudionice nasilja u vezama mladih? Šta se dešava u odgoju i obrazovanju djevojaka da zanemaruju nasilje kojem su izložene? Koji normativi i okolnosti uče ženu da u sebi pronalazi krivicu, a pri tome opravdava nasilnika kao nekoga ko nasilje vrši za dobrobit oboje? Šta je razlog da tako veliki broj muškaraca i određeni broj djevojaka u našoj zemlji budu skloni nasilju? Da li su tokom odrastanja bili izloženi nekom vidu nasilja? Da li su odrastali u okruženju koje pronalazi opravdanja za pojedine oblike nasilja? Da li živimo u društvu koje ignoriše nasilje?

U većini slučajeva odgovor je da pa smo krenuli dalje u potragu za informacijama koje će nam pomoći da definišemo uzroke takvog stanja i da se usmjerimo na njihovu transformaciju i eliminaciju. U toj potrazi smo primijetili da mladi tokom odrastanja o nasilju uče iz svoje neposredne blizine. Društvo ih uči da postoje jasni i nedvosmisleni obrasci ponašanja koje treba da slijede, a istovremeno ih društvo ohrabruje da prema onima koji se ne pridržavaju društvenih i ustaljenih formi i normi budu nasilni, isključivi i indolentni. Ohrabreni, naučeni mladi često ne reaguju i nasilje posmatraju kao personalnu stvar osobe koja proživljava nasilje stoga izostaje adekvatan odgovor i kada su u poziciji osobe koja proživljava nasilje ili kada su u situaciji nasilja kao svjedoci ili svjedokinje. Pojedine društvene norme podstiču razvoj nasilničkog ponašanja kod pojedinaca/ki, ali i grupa. „Kao i u mnogim drugim sredinama, patrijarhalne i krute norme u vezi s rodnom i maskulinitetima još su prisutne u zemljama Zapadnog Balkana. Te norme utiču na stavove, ponašanja i odnose mladića s drugim mladićima, djevojkama, porodicom i širom zajednicom. Od ranog doba, mnogi mladići su naučeni da biti “pravi muškarac“ znači biti hranitelj i zaštitnik svoje porodice i zajednice. Dječaci i mladići su često vaspitavani da budu agresivni i skloni takmičenju, kao priprema za ove društvene uloge.“³ Mladići odrastaju u sredini koja temelje muškosti vidi u snazi, agresivnosti, patrijarhalnim normama, prodornosti i hrabrosti.

---

2 Živanović, Milan 26.04.2016. Mučna tajna i tišina: Nasilje u istospolnim vezama (www.e-novine.com)

3 Inicijativa mladića: Studija slučaja 2012. Dostupno na www.youngmaninitiative.org str. 5

Slijedeći takve norme mladići se uče da ne pokazuju emocije, da brane čast pod svaku cijenu, da svoju agresivnost i hrabrost pretoče u fizičku ekspresiju sile kada su ugroženi ili kada je potrebno braniti čast ili identitet. Djevojke svoj rodni identitet formiraju po kalupu koji predviđa nježnost, umjerenost, brižnost i majčinstvo kao osnove ženskosti. U ulozi partnerice ili supruge, žene često odrastaju u okruženju koje smatra da žena, čak i kada je izložena nasilju, treba da ignoriše isto i zadrži porodicu funkcionalnom, zanemarujući svoja prava i posljedice.

Mladi smatraju da postoje blaže i teže forme nasilja. Ove "blaže", po stavu mnogih mladih ljudi, benigne su i sastavni su dio odrastanja. Pojedina istraživanja i radionice su pokazale da značajan broj mladih smatra da "blaže" forme nasilja jačaju osobu i pozitivno utiču na razvoj ličnosti. Vođeni takvim razmišljanjima, mladi ignorišu, podržavaju ili se odlučuju da sudjeluju u nasilju.

U sferi partnerskih odnosa, nasilje pronalazi svoje mjesto i predstavlja nevidljivi društveni problem. Problem je još veći kada uzmemo u obzir da društvene norme, tradicionalna shvatanja veza i uloga muškaraca i žena nasilje pozicioniraju u sfere intimnog, a ne društvenog problema.

„Pri rođenju, čovjek je poput praznog lista papira koji s vremenom ispisuju roditelji, učitelji/ce, prijatelji/ce, mediji i različite vrste ideoloških silnica.“⁴ No ponavljamo važnu činjenicu, nasilje se uči. To je ohrabrujuća činjenica ukoliko se bavimo prevencijom. Mnogi muškarci su od najranijeg uzrasta učili da ispoljavaju nasilje, a nepostojanje adekvatnog odgovora obrazovnog sistema na ovaj društveni fenomen je bio inspiracija autoru i autorici priručnika za rad s učenicima i učenicama u osnovnim i srednjim školama.

Vjerujemo da će sadržaji ovog priručnika pomoći u radu na prevenciji nasilja, posebno jer se on fokusira na znanje, stavove i psihosocijalne vještine koje su ključan individualni faktor zaštite od nasilja i osnova za prevenciju nasilja.

Svojom strukturom i intergriranim sadržajima priručnik odgovara na elementarna pitanja važna za razumijevanje, ali i sprovođenje edukativnog programa prevencije nasilja, rodno zasnovanog nasilja i nasilja u vezama. Edukativni program je baziran na participativnom učenju, a strategija učenja i podučavanja utemeljena je na rodno transformativnom pristupu koji osnažuje mladiće i djevojke da prepoznaju rigidne i štetne rodne norme te kroz specifičnu obuku dobiju potrebne vještine da se negativnim socijalnim uticajima adekvatno suprotstave.

Priručnik je namijenjen nastavnicima/ama, profesorima/cama, pedagogima/gicama, socijalnim radnicima/ama, psiholozima/ginjama, vršnjačkim edukatorima/cama, trenerima/cama i drugim profesionalnim radnicima/ama koji rade s mladima. Moduli su prilagođeni radu u školama i za izvođenje pojedinačnih modula potrebno je od 45 do 90 minuta. Radionice iz modula bazirane su na diskusijama te je težište učenja usmjereno na svakog pojedinačnog/u učesnika/cu - "učesnik/ca u centru".

Svaki modul nudi instrukcije za izvođenje edukativnih radionica te sadrži osnovne elemente značajne za pripremu i izvođenje radionica. Svaki pojedinačni modul u svojoj strukturi predviđa optimalno trajanje radionice, definiše potrebne materijale i druga pomagala te nudi jasne smjernice za facilitiranje radionice.

Ciljna grupa priručnika

Radionice definisane ovim priručnikom namijenjene su radu s učenicima/ama 7. i 8. razreda osnovne škole i učenicima/ama 1. i 2. razreda srednje škole. Moduli se također mogu koristiti i tokom obuka edukatora/ica i trenera/ica koji planiraju koristiti metodologiju definisanu ovim priručnikom. Također, posljednji modul u poglavlju Praktični alati namijenjen je edukaciji nastavnog osoblja, pedagoga/inja, školskih psihologa/inja, uprave škole, edukatora/ica, trenera/ica i slično.

Prilikom planiranja edukacije u osnovnim ili srednjim školama, predlažemo da prva edukativna aktivnost bude ona namijenjena nastavnicima/ama i školskom osoblju. Na ovaj način, jačanjem kompetenci-

ja školskog osoblja, osiguravate stvaranje okruženja koje će podržavati vaše aktivnosti te će rezultati edukacije učenika/ca kasnije biti izraženiji i bolji. Sprovođenje rodno transformativnog programa u školama u kojima nastavno osoblje ne razumije program ili ima predrasude prema očekivanim ishodima i odabranim metodama rada, često neće dovesti do kvalitetnih rezultata jer vam u tom slučaju škola nije saveznik, već mehanizam pristupa mladima, što nije dobro.

Modul je testiran i za rad s roditeljima, stoga Priručnik i ponuđeni edukativni moduli omogućavaju sveobuhvatan pristup prevenciji rodno zasnovanog nasilja i nasilja u vezama.

Radni materijali i priprema radionice

Pored smjernica za izvođenje radionica, u prilogu priručnika možete pronaći radne materijale koji predstavljaju dodatni resurs za učesnike/ce tokom i nakon održane radionice. Obzirom da su radionice interaktivne i učesnici/e su direktno uključeni/e u sve faze edukacije, željeli smo izbjeći da učesnici/e tokom radionice zapisuju važne pojmove koje uče te se u potpunosti posvete diskusijama i interakciji s vršnjacima/kinjama i facilitatorima/kama radionice. Svi važni opisi, definicije i termini su sadržani u pratećim radnim materijalima. Prilikom pripreme radionice, važno je konsultovati sekciju Priprema radionice, gdje se nalaze važne informacije o potrebnim materijalima, printanim sadržajima, slikama i drugim pomagalima koja su potrebna za izvođenje svake pojedinačne radionice.

Obzirom da se radi o radionicama u trajanju od 45 do 90 minuta, radi se o ograničenom vremenu i facilitator/ka mora voditi računa o trajanju pojedinačnih diskusija te interpretacijama pojedinačnih tema.

Zašto baš ovaj priručnik i ova metodologija?

Taj odgovor samo vi znate. 😊 Priručnik se temelji na modernim pedagoškim principima učenja i podučavanja dok opisana i ponuđena metodologija podstiče učesnike/ce na usvajanje psihosocijalnih vještina i znanja koje im omogućavaju da se efektivnije nose s izazovima svakodnevnog života, tokom puberteta i adolescencije, a sigurni smo i

kasnije.

Možda savršen svijet ne postoji, no postoje ljudi koji teže savršenom svijetu i koji žele stvarati i motivisati okruženje koje im u tome pomaže.

Cijeneći brojne dokumente koji sveobuhvatno obrađuju pitanja vezana za pojavu nasilja, zakonsku regulativu i međunarodne konvencije koje su razvili eminentni lokalni i međunarodni stručnjaci/kinje, u ovaj priručnik smo uvrstili samo najznačajnije podatke i činjenice koje mogu poslužiti u dodatnoj argumentaciji i diskusiji o fenomenu nasilja. Priručnik je usmjeren na planiranje, sprovođenje i evaluaciju edukativnih aktivnosti u osnovnim i srednjim školama.

Ukoliko ste nastavnik/ca, psiholog/škinja ili pedagog/ica, predlažemo da prije pripreme radionica konsultujete definisane ishode učenja. Prilikom formulacije ciljeva, u slučaju kognitivnih i afektivnih ishoda, koristili smo se Bloom taksonomijom, dok u formulaciji psihomotornih ciljeva, polaznu osnovu smo pronašli u Simpson taksonomiji.

Ishodi učenja

Moduli su dizajnirani na način da kroz učešće u edukativnim aktivnostima, kod učenika/ca osnovnih i srednjih škola postignemo iste ishode učenja, koristeći se sličnim i uzrastu prilagođenim metodama.

Upravo iz tog razloga, ishode učenja za uzraste osnovnih i srednjih škola interpretiramo kroz jednu formu. Da bi se postigao željeni rezultat, važno je da učesnici/e prođu ciklus radionica ponuđenih kroz ovaj Priručnik. Samo jedna radionica neće dovesti do rezultata. Također, sprovođenje metodologije definirane ovim priručnikom zahtijeva visoko i kvalitetno obučene edukatore/ice i trenere/ice, stoga rezultat edukacije u svakom smislu, zavisi od onih koji/e je sprovode. Možete imati pristup najboljim edukativnim metodama, no ukoliko oni/e koji ih sprovode nemaju potrebne kompetencije, ista neće dovesti do željenih i ciljevima definiranih promjena.

Promjena stavova i ponašanja

Davno je prevaziđen naučni stav da je znanje dovoljan faktor za donošenje ispravnih odluka kod adolescenata i odraslih. Znanje je samo po sebi osnova koju trebamo koristiti za djelovanje na nivou stavova i

vrijednosti, a zatim stavove, znanje i vrijednosti koristimo kao osnovu za razvoj vještina kao što su kritičko razmišljanje, empatija, komunikacijske vještine i donošenje odluka. Tek sinergijom svega navedenog rezultat u kontekstu promjene ponašanja može biti osiguran.

Znanje je jedan korak bliže cilju koji želimo postići. Zašto nam je važno djelovati na sve navedene faktore? Razlog se krije u normama! Uzmimo za primjer učenika/cu koji/a je prošao/la edukaciju i koji/a je usvojio/la znanje o nasilju te pozitivne stavove o rodnoj ravnopravnosti. Nakon edukacije, učenik/ca se vraća u svoju zajednicu ili vršnjačku grupu, no postavlja se pitanje kakvo znanje i stavove imaju osobe u toj zajednici ili vršnjačkoj grupi? Da li će naš učenik/ca zadržati „stav nastao edukacijom“ ili će se vratiti onom izvornom, stereotipnom i štetnom, rodno neravnopravnom? To zavisi od toga koliko smo ga/je ohrabрили/e i osnažili/e da zastupa nove stavove i vrijednosti, one koje smo razvili/e učešćem u edukaciji.

Upravo iz tog razloga, radionice definisane ovom metodologijom podstiču usvajanje znanja na osnovu kojih mladi mijenjaju stavove. Kroz psihomotoričku dimenziju učenja i usvajanja posebnih psihosocijalnih vještina osnažujemo mladu osobu da praktikuje naučeno znanje i zadrži stavove i vrijednosti koje promoviramo.

U nastavku definišemo postavljene kognitivne, afektivne i psihomotoričke ishode:

Kognitivni ishodi:

Učenici/e znaju objasniti razliku između spola i roda;

Učenici/e mogu opisati šta znači termin rod, šta su rodni konstrukti i rodni identitet;

Učenici/e znaju objasniti povezanost rodne neravnopravnosti s nasiljem u vezama;

Učenici/e mogu nabrojati faktore ranjivosti na pojavu i izloženost rodno zasnovanom nasilju i nasilju u vezama;

Učenici/e navode primjere stereotipnih stavova i predrasuda koji

ohrabruju rodno zasnovano nasilje i nasilje u vezama;

Učenici/e su u mogućnosti da navedu primjere društvenih uloga i odgovornosti zasnovanih na stereotipnim rodnim podjelama;

Učenici/e znaju opisati termine nasilje i rodno zasnovano nasilje;

Učenici/e navode primjere različitih oblika nasilja;

Učenici/e su u mogućnosti da predvide do kakvih posljedica dovodi nasilje i indolentan odnos prema nasilju kojem svjedoče ili kojem su izloženi/e;

Učenici/e znaju da ne postoje blaže i teže forme nasilja i da svaki oblik nasilja ostavlja posljedice na osobu koja mu je izložena;

Učenici/e znaju objasniti razliku između zdravih i nezdravih prijateljskih i intimnih odnosa;

Učenici/e znaju nabrojati najčešće oblike nasilja u intimnim vezama;

Učenici/e navode primjere pozitivnih oblika maskuliniteta koji dovode do rodne jednakosti u vezama i jednakoj raspodjeli moći u donošenju odluka.

Afektivni ishodi:

Učenici/e revidiraju stereotipne stavove u vezi rodnih uloga i mijenjaju ponašanje u skladu s novim informacijama i dokazima;

Učenici/e demonstriraju pozitivne stavove o važnosti dostizanja većeg stepena rodne jednakosti i ravnopravnosti;

Učenici/e podržavaju individualnost u ekspresiji rodnih identiteta;

Učenici/e prihvataju individualnost u izražavanju emocija;

Učenici/e pokazuju empatiju prema osobama koje preživljavaju nasilje u vezama i rodno zasnovano nasilje;

Učenici/e se uključuju u grupne aktivnosti koje ohrabruju nenasilno i rodno ravnopravno ponašanje;

Učenici/e demonstriraju stavove koji ljubomoru i restrikcije distanciraju od osjećaja ljubavi i međusobnog poštovanja;

Učenici/e demonstriraju uvjerenja o individualnoj i društvenoj odgovornosti u prevenciji nasilja kroz nenasilne i rodno ravnopravne stavove i mišljenja;

Učenici/e demonstriraju stavove koji reflektuju nultu toleranciju prema nasilju u vezama.

Psihomotorički ishodi:

Učenici/e koriste predložene psihosocijalne vještine u kritičkom osvrtu na nasilje u vezama i rodno zasnovano nasilje;

Učenici/e procjenjuju kako pojedinačne rodne norme dovode do specifičnih problema u ponašanju i pojavi nasilja u vezama;

Učenici/e koriste pregovaračke vještine u komunikaciji s vršnjacima/kinjama;

Učenici/e koriste aktivno slušanje tokom razgovora i diskusiju s vršnjacima/kinjama;

Učenici/e argumentovano diskutuju o poziciji osobe koja je (bila) u situaciji nasilja, nasilnika i svjedoka nasilja te su sposobni da objasne poziciju i mogućnosti svakog/e od navedenih;

Učenici/e primjenjuju vještine kritičkog razmišljanja u donošenju zaključaka i odluka tokom vođenih diskusija i zadataka o nasilju i rješavanju nasilnih situacija.

POGLAVLJE 2: NASILJE U VEZAMA MLADIH

NASILJE U VEZAMA MLADIH U BOSNI I HERCEGOVINI

Nedostatak znanja, niska svijest o posljedicama nasilja, rigidne društvene, tradicionalne i kulturološke norme važni su faktori koji doprinose pojavi nasilja. Mnoge djevojke, žene, mladići i muškarci nemaju pristup kvalitetnim i prilagođenim informacijama koje bi im omogućile jasniju percepciju pojave, oblika i posljedica nasilja. Također, pojedine norme doprinose stvaranju okruženja u kojem se sistem osude i kazne percipira kao ispravan i često poželjen pa i u kontekstu nasilja takvo okruženje doprinosi njegovoj pojavi.

Brojna istraživanja sprovedena u BiH pokazuju da je nasilje veoma zastupljen društveni problem i da, iako o tome javno ne govorimo, nasilje pogađa gotovo sve stanovnike/ce naše zemlje. Istraživanje⁵ koje su 2013. godine sprovedeli Agencija za ravnopravnost spolova BiH i entitetski Gendercentri u saradnji sa statističkim institucijama, a uz podršku UNFPA i UN WOMEN pokazuje da je svaka druga žena, nakon navršene 15. godine života, bila izložena nekoj vrsti nasilja (ekonomsko, fizičko, psihološko ili seksualno). Prema nalazima ovog istraživanja, u našoj zemlji su najzastupljeniji oblici psihološko nasilje, a zatim fizičko nasilje. U kontekstu počinitelja nasilja podaci jasno govore da je najzastupljenije nasilje u kojem je počinitelj partner. Upravo nalazi ovog istraživanja impliciraju da je sfera partnerskih i porodičnih odnosa najsnažniji izvor nasilja za žene. U kontekstu rodno zasnovanog nasilja, stopa ukupnog rodno zasnovanog nasilja nad ženama koje su iskusile nasilje od kada su napunile 15. godina iznosi 47,2%, dok stopa aktualnog, tj. nasilja kojem su bile izložene u posljednjih godinu dana, iznosi 11,9%, a i u ovom slučaju najčešći počinitelji su partneri i članovi obitelji pa autori zaključuju da u tom kontekstu sfera intimnih i porodičnih odnosa daleko je veći izvor opasnosti za žene nego je to slučaj sa širom društvenom zajednicom.

Slične rezultate o rasprostranjenosti i zastupljenosti pojedinih oblika nasilja potvrdilo je istraživanje⁶ IN Fondacije. U odnosu na ukupan

---

5 Babović M., Pavlović O., Ginić K., Karađinović N., (2013.) Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini, Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, str.55

6 Letić N. i Ivanović B. (2012.) Istraživanje o iskustvima mladih u Bosni i Hercegovini vezanim za različite oblike nasilja i traume u djetinjstvu, In Fondacija, Banja Luka

uzorak, 74% ispitanika/ca je odgovorilo na pitanje o iskustvima s nasiljem, što je zanimljiv podatak, obzirom da 26% ispitanika/ca (253 osobe) nije odgovorilo na ovo pitanje. Autorice zaključuju da su kod ispitanika/ca prisutne predrasude da se o ovoj temi govori javno, također stid ili strah od otkrivanja, nepovjerenje u eventualnu pomoć i drugo, što znači da su kulturološki i socijalni faktori te tradicionalna obilježja utjecali na odnos prema ovom pitanju. Prema nalazima pomenutog istraživanja, traumatsko iskustvo izvan porodice imalo je 74% ispitanika/ca, a traumatsko iskustvo vezano za porodično funkcionisanje 55%, što znači da su neki/e ispitanici/e bili/e višestruko traumatizovani/e unutar i izvan porodice. Ovi podaci ukazuju da je nasilje izvan porodice učestalije, što se najvjerovatnije odnosi na vršnjačko nasilje, utoliko više što se radi o adolescentima/kinjama. Može se zaključiti da određeni procenat otpada na adolescentne veze, no upitnik nije bio formulisan tako da nam pruži jasne informacije o ovoj sumnji. Postoje podaci koji idu u prilog ovim rezultatima i objašnjavaju da djeca koja imaju iskustvo s jednim oblikom zlostavljanja podložnija su i drugim oblicima, kako u porodici tako i van nje. Također, moguće je da su ispitanici/e spremniji/e da pričaju o svojim traumatskim iskustvima van porodice da ne bi razotkrili porodične tajne jer je u našem društvu život porodice još uvijek privatna stvar. Vrste zlostavljanja: 1) Emocionalno zlostavljanje 62% 2) Fizičko zlostavljanje 58% 3) Svjedočenje nasilju 43% 4) Zanemarivanje 27% 5) Seksualno zlostavljanje 23,4%.

U 2015. godini organizacija CARE NWB u saradnji s partnerskim nevladinim organizacijama Asocijacijom XY, Perpetuum mobile i Snagom mladih sprovela je istraživanje među srednjoškolskom populacijom u Sarajevu, Banjoj Luci i Mostaru. U istraživanju je učestvovalo 1030 mladih ljudi, od toga 559 mladića i 471 djevojka.

Prema nalazima ovog istraživanja 20% ispitanika/ca iz Sarajeva i Mostara i 12,5% ispitanika/ca iz Banja Luke prijavilo je neugodna i neželjena seksualna iskustva. Izloženost psihološkom nasilju potvrdilo je 27,4% mladića iz Mostara 22,7% mladića iz Sarajeva i 11,5% mladića iz Banja Luke. Između 18,6% do 24,7% ispitanika/ca je potvrdilo da su bili izloženi fizičkom nasilju dok je oko 27% mladića iz Mostara i Sarajeva i 18% mladića iz Banja Luke potvrdilo učešće u vršenju fizičkog nasilja protiv drugih.

Isto istraživanje pokazuje da u ukupnom uzorku djevojaka, 90% ispitanica smatra da nasilje nema opravdanje i da ne smije biti tolerisano,

no zabrinjava podatak da 10% ispitanica smatra da su žene odgovorne za nasilje kojem su izložene. Posebno zabrinjava podatak da samo 22%-36% djevojaka smatra da žena koja je seksualno zlostavljana nije izazvala taj čin stilom oblačenja. To nam govori da gotovo dvije trećine djevojaka obuhvaćenih istraživanjem, u slučaju silovanja ili seksualnog zlostavljanja, osobu koja je u situaciji silovanja ili seksualnog zlostavljanja percipiraju kao krivkinju, a stil oblačenja kao povod za takav čin. Na upit da li su bile izložene psihološkom nasilju, potvrdno je odgovorilo oko 28% djevojaka na sve tri lokacije, dok je izloženost fizičkom nasilju potvrdilo oko 6,6% ispitanica.

Nasilje u vezama

Iako je nasilje u vezama zastupljen društveni problem, dostupan je mali broj studija koje se bave ovim pitanjem u našoj zemlji. Zanimljive podatke o zastupljenosti i percepciji nasilja u vezama pronašli smo u istraživanju "Žene, muškarci i nasilje u adolescentskim vezama". U odnosu na ukupan uzorak, 15% ispitanika/ca je izjavilo da se ponašaju izrazito ljubomorno, 15% je izjavilo da namjerno uništavaju stvari koje pripadaju partneru/ici i 15% je izjavilo da konstantno provjeravaju gdje se partner/ica nalazi i šta radi. Kao razloge takvog ponašanja, 15% je istaklo ljubomoru, a 10% želju za kontrolom partnera/ice. Istraživači/ce su krenuli u dublju analizu percepcije nasilja pa su naveli različite oblike nasilničkog ponašanja i postavili pitanje da li ispitanici/e takva ponašanja smatraju nasilnim. Zanimljivo je da 55% ispitanika/ca ograničavanje vremena koje osoba provodi s prijateljima/cama ne vide kao nasilje. Da šamar nije nasilje istaklo je 35% ispitanika/ca, a prigovaranje zbog izgleda partnera/ice 45% ne vidi kao nasilno ponašanje. Posebno je zanimljiva percepcija verbalnog nasilja. Čak 45% ispitanika/ca smatra da vrijeđanje i nazivanje pogrđnim imenima nije akt nasilja, dok 35% povlačenje za kosu i 25% udarac ne percipiraju kao čin nasilja. Ucjene su također u vrhu ponašanja koje ispitanici/e ne vide kao nasilje. Čak 45% je izjavilo da ucjene nisu čin nasilja, a 40% ispitanika/ca smatra da onemogućavanje u izražavanju vlastitog mišljenja ne vide kao nasilje. Ljubomoru i ogovaranje većina posmatra kao nenasilno ponašanje, što je posebno zabrinjavajući podatak. Prema nalazima istraživanja, ljubomoru 50%, ogovaranje 50%, omalovažavanje 40% ispitanika/ca ne vidi kao

---

7 Hadžiabgadić, Elvedina (2009.) Istraživanje: Žene, muškarci i nasilje u adolescentskim vezama, Udruženje građanki Žene ženama, Sarajevo

nasilno ponašanje. Istraživanjem se dobio i odgovor zašto ispitanici/e ne prijavljuju nasilje kojem su izloženi, a 50% navodi osjećaj krivnje, odgovornost za nasilje i osjećaj srama kao ključne razloge.

Iako smo spomenuli sumarne nalaze istraživanja⁸, u ovom dijelu ćemo napraviti osvrt na pojavu psihološkog i fizičkog nasilja u vezama. U dijelu koji analizira izloženost psihološkom nasilju, ova vrsta nasilja ispitivana je u dva zasebna oblika, kao ograničavanje slobode i emocionalno zlostavljanje. Nalazi pokazuju da je prvi vid nešto zastupljeniji u donosu na drugi. Nalazi istraživanja govore da je 26% žena koje sada imaju partnera bilo izloženo psihološkom nasilju sadašnjih partnera na nivou BiH, tj. da je svaka četvrta žena u BiH izložena psihološkom nasilju od strane partnera u posljednjih 12 mjeseci. Zabrinjava podatak da se u najvećem broju slučajeva radi o sistemskom ponavljanju nasilja (više puta u toku godine), a ne izdvojenim incidentima. Najizloženije su mlađe žene u dobi od 25 do 34 godine i stopa nasilja kojem su bile izložene mnogo je veća od one kojem su izložene žene starije dobi. Primjetno je da je stopa izloženosti iznimno visoka u pomenutoj dobi, ali se održava na visokom nivou i kod drugih dobnih skupina, a opada u skupini starijih žena. U kontekstu fizičkog nasilja i u ovom slučaju gotovo svaka četvrta ispitanica, nakon što je napunila 15 godina života bila je izložena nekoj formi fizičkog nasilja u posljednjih godinu dana. Zabrinjava podatak da su žene često izložene nasilju iz različitih socijalnih krugova. Među ženama koje su u vrijeme istraživanja imale partnera, 7,7% žena priopćilo je iskustvo fizičkog nasilja koje su nad njima počinili sadašnji partneri dok je o takvom iskustvu tijekom posljednjih godinu dana izvijestilo 2% žena na razini Bosne i Hercegovine. Kao što je slučaj s psihološkim nasiljem, i u slučaju fizičkog nasilja (60% slučajeva) radi se o sistemskom nasilju koje se višestruko ponavlja, a ne o pojedinačnim incidentima. U odnosu na ukupan uzorak, seksualno nasilje je zastupljeno u 6% na životnom nivou dok je seksualno nasilje koje je počinio aktualni partner doživjelo 5% žena. Radi lakše vizualizacije ovog poražavajućeg broja, na 100 žena taj broj iznosi 5, na hiljadu 50, na 100 000 iznosi 500.

Poseban problem predstavlja nasilje u LGBTI vezama. Obzirom na složenu situaciju u kojoj se nalaze LGBTI osobe u BiH, osobe koje su

8 Babović M., Pavlović O., Ginić K., Karađinović N., (2013.) Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini, Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine

izložene nasilju rijetko ga prijavljuju. Najčešći razlog je strah da partner/ica ne “progovori” javno o njihovoj seksualnoj orijentaciji, čime se postiže određena kontrola žrtve. Isto se može reći i u kontekstu izloženosti nasilju izvan partnerskih odnosa, gdje žrtva, višestruko stigmatizirana i diskriminirana, nema pristup servisima kao što je slučaj sa generalnom populacijom što onemogućava kvalitetno sagledavanje ovog problema kao i adekvatne intervencije koje bi prevenirale ili umanjile izloženost nasilju.

Od društvenih normi do zakonodavnog okvira

Nepovoljan položaj žena u društvu, uzrokovan snažnim uticajem rigidnih rodni normi, gdje muškarac preuzima društvenu i političku moć koja se preslikava na sve pore društva i svaki segment pojedinačnog života žene, ali i muškarca, jedan je od najznačajnijih uzroka nasilja nad ženama i nasilja među vršnjacima.

Još prije rođenja, ženama i muškarcima su predodređene rodne uloge koje treba da slijede kako ne bi bili drugačiji od društva kojem pripadaju. Nepoštivajući prava i slobode pojedinaca i pojedinki, društvene norme su rigidne i negativno utiču na kvalitetu života žene. Podređenost žene u nekim društvima i kulturama kreće još u majčinoj utrobi kada drugi članovi uže i šire porodice tretiraju trudnicu u odnosu na činjenicu da li nosi muško ili žensko dijete. Po rođenju se nastavlja s “kalupljenjem” osobe prema rodnim normama i ulogama pa se soba boji u “muške i ženske boje”, kupuju se “muške ili ženske igračke”, dijete se uči “muškim i ženskim manirima i ponašanjima” tako da je dječak glasan, a djevojčica profinjena, dječak trpi bol bez puštenog glasa, a djevojčica plače u svakoj situaciji.

Stručne i generalne javnosti nisu upoznate s odnosom društvenih normi i svih razvojnih populacijskih dimenzija te ovom pitanju ne posvećuju dovoljno pažnje. Rodna pitanja još uvijek se percipiraju samo kroz brojčani odnos muškaraca i žena u politici, vojsci, zdravstvu, obrazovanju i slično. Kontekst ekonomske, socijalne, zdravstvene i drugih ranjivosti tek u posljednje vrijeme je premet ozbiljnih studija koje uglavnom vode nevladine organizacije na vlastite i stručne inicijative.

Nedostatak senzibiliteta donosioca odluka za transformativnim

programima koji bi na efikasan način podstakli širu društvenu promjenu podstiče razvoj i održava postojeći indolentni odnos prema rodnim pitanjima, kako u kontekstu prevencije nasilja, tako i u segmentu reforme zdravstva, obrazovanja i ekonomsko trgovinskog sektora.

Sve navedeno slijedi i državni aparat, obrazovni sistem ili mediji čime se produbljuju rodni stereotipi i smanjuje šansa za ostvarivanjem jednakih prava i mogućnosti. Da bi se promijenila nastala situacija neravnopravnosti, međunarodne organizacije i države same su kreirale niz pravila, zakona i konvencija koje treba slijediti kako bi se osigurala jednaka prava svim pojedincima i pojedinkama bez obzira na spol, seksualnu orijentaciju ili boju kože. Svjetska politička scena je uvidjela potrebu za zaštitom ljudskih prava prije više desetina godina i svoja nastojanja je pretočila u Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima. Sličan odgovor je napravilo i Vijeće Evrope donoseći Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Pomenuta konvencija ima prednost nad Ustavom BiH i predstavlja temeljni dokument za zaštitu ljudskih prava i sloboda u BiH. U članu 14 Konvencije definisana je zabrana diskriminacije: „Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovjest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.“⁹

Kao relativno mlada država, Bosna i Hercegovina, zemlja sa demokratijom u povoju, potpisala je pored pomenute Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, još 42 konvencije koje vode ka razvijanju društva koje brine, štiti i promoviše ljudska prava, a posebno prava žena.

Ustav BiH u članu II definiše Ljudska prava i osnovne slobode, a u stavu 3 navodi Katalog prava uključujući Pravo na ličnu slobodu i sigurnost, slobodu izražavanja, Pravo na brak i zasnivanje porodice, Pravo na obrazovanje i Pravo na slobodu kretanja i prebivališta, naglašavajući da je izvršenje bilo kojeg od pomenutih prava osigurano svim licima bez diskriminacije po bilo kojem osnovu, uključujući spol. BiH je otišla i korak dalje te definisala pojedina prava žena u mnogim dodatnim dokumentima, konvencijama, strategijama i zakonima od kojih je važno spomenuti Zakonozabranidiskriminacije, Zakonozaštiti od nasilja u porodici

---

9   Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda donese na 04.11.1950. u Rimu, str. 5

Republike Srpske, Zakon o zaštiti od nasilja u porodici Federacije BiH, Konvenciju Vijeća Evrope o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – Istanbulska konvencija.

Zakon o zabrani diskriminacije usvojen je 2009. godine i predstavlja prekretnicu u bosanskohercegovačkoj borbi za ljudska prava, prije svega sveobuhvatnošću definicije diskriminacije: „Diskriminacijom će se, u smislu ovog zakona, smatrati svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, nacionalnog ili socijalnog porijekla, veze sa nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja ili spola, spolnog izražavanja ili orijentacije, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemogući ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima javnog života.“¹⁰

Zabrana diskriminacije primjenjuje se na sve javne organe kao i na sva fizička ili pravna lica, i u javnom i u privatnom sektoru, u svim oblastima, a naročito: zaposlenje, članstvo u profesionalnim organizacijama, obrazovanje, obuka, stanovanje, zdravstvo, socijalna zaštita, dobra i usluge namijenjene javnosti i javnim mjestima te obavljanje privrednih aktivnosti i javnih usluga. Zakon također definiše i oblike diskriminacije kao što su mobing, segregacija ili uznemiravanje, što je za promociju i zaštitu prava žena od velikog značaja s obzirom da su u pomenutim oblicima diskriminacije žrtve najčešće žene kao i u slučajevima propuštanja izvršenja određenog djela.

„BiH je bila jedna od prvih zemalja u regionu koja je usvojila Zakon o ravnopravnosti spolova BiH (ZoRS) 2003. godine. Zakon je ponešto izmijenjen 2009. godine te danas koristimo prečišćenu verziju ZoRS-a iz 2010. godine. ZoRS-om se uređuje, promovise i štiti ravnopravnost spolova, garantuju jednake mogućnosti i ravnopravan tretman svih osoba bez obzira na spol, u javnoj i u privatnoj sferi društva, te uređuje zaštita od diskriminacije na osnovu spola.“ (ZoRS, član 1.) ZoRS garantuje

10 Zakon o zabrani diskriminacije. Dostupno na: <http://www.untz.ba/uploads/file/centri/centar-zapodrstudentima/akti/ZakonozabranidiskriminacijeSIGlasnikBiHbroj59-09.pdf>

ravnopravnost spolova i jednake mogućnosti svima bez obzira na spol u svim oblastima života.“¹¹

„**Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini** usvojen je u maju 2003. godine. Izmjene i dopune su usvojene 2009. godine, a 2010. godine usvojen je Zakon o ravnopravnosti spolova – prečišćeni tekst („Službeni glasnik BiH“, br.32). Prema Općim odredbama ovim zakonom uređuje se, promoviše i štiti ravnopravnost spolova i garantuje se jednaka mogućnost svim građanima, kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi društva, te sprječava direktnu i indirektnu diskriminaciju prema spolu. Puna ravnopravnost spolova garantuje se u svim sferama društva, a naročito u oblasti obrazovanja, ekonomiji, zapošljavanju i radu, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, sportu, kulturi, javnom životu i medijima, bez obzira na bračno i porodično stanje.“¹²

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici u FBiH i RS je veoma sličan i daje osnove za zaštitu žena koje su preživjele nasilje u porodici kroz sveobuhvatan tretman i podjelu odgovornosti u pružanju integrisane usluge na lokalnom nivou. Jedna od najznačajnijih odrednica zakona je i naglašavanje hitnosti rješavanja slučajeva nasilja u porodici, ali i definisanja pojma nasilja u porodici čime se stavlja naglasak na važnost prepoznavanja svih oblika nasilja od primjene fizičke sile, psihičkog nasilja, ekonomskog nasilja ili uhođenja. Ovakva definicija je jednostavnija za primjenu i omogućava policijskim službenicima/ama kao i drugim nadležnim institucijama veću operacionalizaciju slučaja i konkretnije postupanje prema osobi koja je preživjela ili počinila nasilje u porodici. Posebna pažnja je data činu prijavljivanja nasilja u porodici u članu 7. Zdravstveni/e i socijalni/e radnici/e, nastavnici/e i vaspitači/ce, medicinske, obrazovne i druge ustanove i organi kao i nevladine organizacije, koji u obavljanju svoje dužnosti saznaju za učinjeno nasilje u porodici, dužni su odmah po saznanju prijaviti učinjeno nasilje u porodici nadležnoj policijskoj upravi. Osoba koja ne izvrši obavezu prijavljivanja nasilja u porodici čini prekršaj. U BiH je razvijena kultura ne prijavljivanja nasilja čime se stvara podržavajuće okruženje za razvoj nasilja kako u porodici tako i vršnjačkog nasilja. Svjedoci/kinje ili one osobe koje saznaju za slučaj nasilja u porodici često ne prijavljuju slučaj pravdajući se neprihvatljivim izgovorima:

11 Idžaković, Fedra (2015.) Mapa ženskih prava u Bosni i Hercegovini. Fondacija CURE. Sarajevo. Str.22

12 Milinović, Zdenko (2013.) Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH. Str.8

To nije moja stvar.

Porodični problemi trebaju biti riješeni unutar porodice.

Ja nemam odgovornost da se miješam u njihove privatne stvari.

To može ugroziti moju sigurnost.

Potvrda navedenih općeprihvaćenih izjava koje se često koriste kao izgovori ili samoopravdanja za nereagovanje na nasilje je i slučaj nasilja nad osmogodišnjim dječakom u Travniku. Nastavno osoblje OŠ „Han Bila“ iz Travnika je policiji prijavilo slučaj nasilja u porodici, tvrdeći da je osmogodišnji dječak potvrdio da mu je povrede nanio otac. U slučaj su se uključili: policija, centar za socijalni rad i tužilaštvo, a najveća moguća kazna za oca je novčana kazna ili godina dana zatvora.¹³

Predviđena zakonska kazna je dodatni razlog ili motiv zašto građani i građanke ne prijavljuju slučajeve nasilja kojima svjedoče. Spomenuti primjer treba biti model ponašanja svake obrazovne institucije.

Ovaj Zakon nudi pravnu osnovu da se sankcionišu počinioci te da im se pristupi na adekvatan način primjenjujući korektivne mjere i pružajući psihosocijalnu podršku, da se tretiraju osobe koje su preživjele nasilje i uključe svjedoci/kinje nasilja u prijavljivanje kako bi se krug nasilja zaustavio, a stopa novih i ponovljenih slučajeva smanjila. Često su izrečene kazne neadekvatne, ne sadrže korektivne mjere ili ne tretiraju osobu koja je izašla iz situacije nasilja dugoročno, ali prijavljivanje slučajeva nasilja mora i treba biti obaveza svakog građanina i građanke koji mogu dati doprinos u izgradnji pravne države, dok s druge strane prijavljivanjem slučajeva nasilja odrasli djeci daju primjer koji će djeca slijediti u svom okruženju. Dugoročno gledano, neophodno je napraviti prve korake danas, krenuti od nas samih kako bi sutra od svakog pojedinca i pojedinke očekivali da reaguju na isti način, a za nekoliko godina cijelo društvo (uključujući i djecu i mlade) će biti dio pokreta koji ne toleriše niti jedan oblik nasilja, koje reaguje na nasilje i koje prijavljuje nasilje. Da je bosanskohercegovačko društvo pomenutu praksu započelo prije 10 godina slučaj Denisa Mrnjavca se ne bi dogodio, ne bi se građani

i građanke Sarajeva i danas pitali zašto nismo reagovali na nasilje među vršnjacima te noći u tramvaju.

Na ovoj listi je i **Konvencija o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici** koja prepoznaje nasilje nad ženama kao manifestaciju historijski nejednakih odnosa moći između žena i muškaraca koji su doveli do dominacije muškaraca i diskriminacije žena, kao i do sprječavanja napredovanja žena u punoj mjeri. Konvencija prepoznaje nasilje nad ženama kao ključni društveni mehanizam kojim se žene primoravaju da budu u podređenom položaju u odnosu na muškarce.

Nejednaka prava i mogućnosti žena, nasilje nad ženama, otežan pristup zdravstvenoj zaštiti i kvalitetnim zdravstvenim uslugama, visok stepen smrtnosti porodilja, nizak stepen kontraceptivne sigurnosti, porast broja neplaniranih trudnoća, maloljetničke trudnoće, spolno prenosive infekcije i HIV samo su neki od brojnih i istaknutih razloga zašto je 1995. godine u Pekingu kreirana i potpisana **Pekinška deklaracija**¹⁴ koja je predstavljala platformu za internacionalni odgovor na gore pomenute probleme žena. Ovoj deklaraciji su prethodile **Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama** (CEDAW) iz 1979. godine kao i **Konvencija o nacionalnosti udatih žena** iz 1957. godine koje su kao specifične međunarodne obaveze BiH, a u kontekstu promocije i zaštite prava žena, uvrštene i u Dejtonski mirovni sporazum.

Kao potpisnica Pekinške deklaracije, Bosna i Hercegovina se obavezala da će u vremenu globalnih tranzicijskih promjena napraviti korake kojima bi uskladila svoje s međunarodnim i evropskim zakonima i politikama. Zvanične institucije BiH imaju obavezu primjene svih potpisanih i ratifikovanih konvencija i sporazuma, međutim, tranzicijske promjene, kompleksno uređenje države i neusklađenost rada entitetskih i kantonalnih institucija otežava razvoj mehanizama koji bi osigurali primjenu i praćenje sprovođenja aktivnosti definisanih u pomenutim deklaracijama.

---

14 Beijing Declaration Platform for Action. - The Outcome Document (Res 23-3) by the General Assembly. - Millennium Declaration & the Millennium Development

Šta je nasilje?

Prema Center for Disease Control and Prevention SAD (CDC) **interpersonalno nasilje** je definisano kao „namjerna upotreba fizičke sile ili moći, prijetnjom ili stvarnim činom, protiv druge osobe ili grupe ili zajednice, a koje rezultuje ili postoji velika mogućnost da rezultuje povredom, smrću, psihološkim posljedicama, neadekvatnim razvojem ili oduzimanjem.”¹⁵

Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) nasilje definiše na sličan način. Prema SZO, **nasilje** se definiše kao „namjerna upotreba sile ili moći, prijetnjom ili stvarnim djelovanjem, protiv sebe, druge osobe ili protiv skupine ili zajednice, a što dovodi ili postoji velika vjerojatnost da dovede do povrede, smrti, psiholoških posljedica, neadekvatnog razvoja ili oduzimanja“. Ova definicija je aktuelna u međunarodnom izvještaju o pojavi nasilja - “World report on violence and health” pa se često koristi kao međunarodna definicija iako postoje druge slične definicije.

Pomenuti izvještaj prezentuje tipologiju nasilja koje, iako nije međunarodno prihvaćeno, može biti korišteno i korisno u razumijevanju konteksta u kojem se nasilje pojavljuje i međuodnosa pojedinih oblika nasilja. Ova tipologija razdvaja četiri modaliteta u kojima se nasilje može vršiti: fizičko nasilje, seksualno nasilje, psihološki napad i deprivacija. Ono dalje razdvaja generalnu definiciju nasilja na tri podgrupe u odnosu na vezu osobe koja je proživljavala nasilje s nasilnom osobom:

Nasilje prema sebi

Referiše se na nasilje u kojem su vršitelj/ica nasilja i osoba koja proživljava nasilje ista individua i pojavljuje se kao samopovrjeđivanje i samoubistvo

Interpersonalno nasilje

Referiše se na nasilje između individua, a dalje se dijeli na nasilje koje vrše članovi/ice porodice, partner/ica i nasilje u zajednici. Ova kategorija također obuhvata zanemarivanje djece, nasilje u vezama, nasilje koje vrše odrasli i stariji. Ova kategorija se dalje raščlanjuje na nasilje koje vrše bliske/poznate osobe i nasilje koje vrše stranci tj. nepoznate osobe, a što dalje obuhvata vršnjačko nasilje, povreda koju nanose nepoznate osobe, nasilje na radnom mjestu i drugim institucijama.

Kolektivno nasilje

Referiše se na nasilje koje vrši veća grupa individua i može se podijeliti na sociološko, političko i ekonomsko nasilje.

Nasilje u vezama i nasilje u porodici, prema gore definisanoj tipologiji nasilja, ulazi u kategoriju interpersonalnog nasilja, tačnije pod forme interpersonalnog nasilja tj. nasilja u vezama. Prema kategoriji u odnosu na izvršioce/teljke, nasilje u vezama pripada kategoriji u kojoj su izvršio-ci/teljke partner/ica (u vezama ili u braku), no mogu biti i članovi/ice porodice kao izvršio-ci/teljke ili saučesnici/e u nasilju.

Šta je rodno zasnovano nasilje?

Rodno zasnovano nasilje je fenomen koji i dalje stvara brojne zabune, posebno jer se mnogi ne snalaze u pravljenju distinkcije između nasilja i rodno zasnovanog nasilja.

Rodno zasnovano nasilje je generalni izraz koji se koristi da se obuhvate forme nasilja koje se pojavljuju kao rezultat normativnih uloga i očekivanja, a koji se vežu za rod, nejednakost, nejednaku moć odlučivanja, a u okviru konteksta određenog društva.

Rodno zasnovano nasilje nije isključivo usmjereno na žene. Njemu su izložene žene, ali i muškarci. Važan generator rodno zasnovanog nasilja su rodne norme. Rodne norme u Bosni i Hercegovini ne samo da definišu uloge i odgovornosti muškaraca i žena, već u širem kontekstu, ohrabruju stigmatizaciju onih koji se ne uklapaju u normativ, a nerijetko i nasilje prema ljudima koji žive van rodnih okvira tj. suprotstavljaju se stereotipnim i konzervativnim ulogama oba spola i roda. Društvo u Bosni i Hercegovini ne poznaje više od dvije rodne pozicije.

U zavisnosti od oblika, rodno zasnovano nasilje¹⁶ dovodi do seksualnih, fizičkih i psiholoških posljedica kod djevojčica i dječaka. Ono uključuje bilo koji oblik nasilja ili iskorištavanja baziranog na rodnim stereotipima. Osnovna namjera rodno zasnovanog nasilja je da ojača rodne uloge i sprovodi rodne nejednakosti. Ono uključuje, ali nije ograničeno na, fizičko nasilje, silovanje, neželjene i neprimjerene seksualne dodire,

---

¹⁶ Ova definicija rodno zasnovanog nasilja u školama utemeljena je na konceptualnom okviru Programa sigurnih škola i uključuje sintezu internacionalno prepoznatih definicija na polju edukacije, zdravlja i zaštite djece UN-a i njegovih specijalizovanih agencija (kao što su Svjetska zdravstvena organizacija - SZO).

neželjene i neprimjerene seksualne komentare, neželjene i neprimjerene seksualne komentare, grupnu osudu i kažnjavanje, zlostavljanje i verbalno zlostavljanje. Nejednaka raspodjela moći u odnosima među odraslima i djecom, muškarcima i ženama doprinosi rodno zasnovanom nasilju. Nasilje se može desiti u školama i oko njih, na putu do njih i pri povratku, a mogu ga vršiti i nastavnici/e, učenici/e ili članovi/ce lokalnih zajednica. I mladići i djevojke mogu biti osobe nad kojima se vrši nasilje, ali i nasilnici/e. Takvo nasilje može negativno utjecati na blagostanje mlade osobe, postavljajući ih u povećan rizik za postizanje manjih akademskih rezultata zbog odsustvovanja, bježanja iz škole ili gubitka motivacije za postizanje akademskih uspjeha. Nasilje, također, utječe na njihovo mentalno i fizičko zdravlje, rezultujući fizičkim povredama, trudnoćom, seksualno prenosivim infekcijama ili emocionalnim/psihološkim problemima i bolestima.

Rodno zasnovano nasilje, uključujući seksualno nasilje, podrazumijeva kršenje brojnih ljudskih prava i sloboda, najčešće su to:

Pravo na život, slobodu i sigurnost,

Pravo na najviše dostupne standarde u očuvanju fizičkog i mentalnog zdravlja,

Pravo na slobodu od torture i okrutnog, neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja,

Pravo na slobodu kretanja, mišljenja, izražavanja i udruživanja,

Pravo na sklapanje braka sa slobodnim i potpunim pristankom, pravo na jednaka prava na brak, u braku i tokom razvoda,

Pravo na obrazovanje, socijalnu sigurnost i osobni razvoj,

Pravo na kulturno, političko i javno učešće, jednak pristup javnim službama rada i jednaku platu za jednaki rad.

Bez obzira na to o kojoj se vrsti nasilja radi, ono svakako podrazumijeva nanošenje štete i uskraćivanje prava, pa je sasvim jasno zbog čega je važno prevenirati njegovu pojavu.

Šta su rod i rodne uloge?

Najjednostavnije rečeno, **rod** predstavlja normative u ponašanju muškaraca i žena tj. rod predstavlja nepisana pravila o ponašanju, uloga i odgovornostima koje se odnose na muškarce i žene. Rod i rodne uloge unaprijed definišu društveno prihvatljive karakteristike muškosti (maskuliniteti) i ženskosti (femininiteti). Rod također podrazumijeva kulturološki prihvatljive stavove i ponašanja muškaraca i žena, uključujući odgovornosti, mogućnosti, prednosti i nedostatke, uloge, status i raspodjelu moći u donošenju odluka koju posjeduju muškarci ili žene. Klasičan primjer rodnih normi je patrijarhat – u kojem je muškarac glava kuće i posmatra se kao statusno superiorna ličnost koja posjeduje moć odlučivanja i u društvima kakvo je i naše predstavlja često prihvaćeni obrazac po kojem funkcionišu različite porodice, mladi u vezama i slično.

Patrijarhat nije odgovoran za individualne akte nasilja muškarca prema ženi. Međutim, ono stvara okruženje koje prešutno odobrava zlostavljanje. Npr., oslabljeni imunološki sistem ne stvara viruse koji vode do smrtonosnih infekcija, ali stvara okruženje u kojem virus može dovesti do smrtonosnog ishoda. Patrijarhalna uvjerenja oslabljuju bračni sistem, kao i sistem intimnih veza, tako da smrtonosni virus nasilja može stvoriti utvrdu za svoj opstanak, a patrijarhat mu u tome pomaže¹⁷.

Spol i rod nemaju isto značenje, jer **spol** podrazumijeva biološke karakteristike koje muškarce i žene čine biološki drugačijima i kao takve dobijamo ih po rođenju, dok rod predstavlja naučene i usvojene stavove, vrijednosti i ponašanje. Spolne karakteristike su urođene, neke se razvijaju tokom odrastanja i pojedinačno, ali i u kombinaciji prave jasnu biološku distinkciju između muškaraca, žena i interseksualnih osoba (osobe rođene sa spolnim karakteristikama muškaraca i žena). Određene su spolnom anatomijom, hormonima i hromosomima (žene imaju XX, a muškarci XY hromosome) i te biološke razlike najčešće nazivamo spolnim. Osobe mogu biti muškog, ženskog ili interseksualnog spola. Zakon Bosne i Hercegovine prepoznaje isključivo muški i ženski spol.

Mnogi autori/ce na šaljiv način kažu da je “rod u glavi” i zaista jeste tako. Rodne uloge su stvar percepcije, stvar prihvatanja i usvajanja određenih stavova, vrijednosti i ponašanja. Rodne norme se usvajaju i uče, a taj proces počinje odmah po rođenju. Najčešće su roditelji ti koji prave prvi

---

17 Cynthia Ezell, “Power, Patriarchy, and Abusive Marriages,” in *Healing the Hurting: Giving Hope and Help to Abused Women* (ed. Catherine Clark Kroger and James R. Beck; Grand Rapids: Baker, 1998). Str. 39

korak u formiranju okvira rodne stvarnosti svoje djece. Ukoliko je beba muškog spola, uobičajeno je da roditelji dječiju sobu farbaju plavom bojom, a odjeća i obuća koju beba dobije odgovara njenom spolu i rodu.

Ukoliko se radi o djevojčici, soba će najčešće biti roza, odjeća će također nositi “ženske” elemente i pratiti društvene standarde koji se odnose na oblačenje djevojčica.

Posmatrajući roditelje i njihove aktivnosti u kući, djeca uče o tome šta su odgovornosti i poslovi mame, a šta tate. Kasnije, dijete naučeno projicira na sve muškarce i sve žene te dovodi u kontekst uloga koje treba da slijedi kao dječak ili djevojčica.

Kupovinom prvih igračaka, roditelji i bliske osobe dodatno doprinose formiranju rodnog identiteta djeteta. Čak i u slučaju da dijete želi igračku koja nije normativno vezana za spol djeteta, roditelji često “koriguju” njihove želje kupovinom odgovarajućih i rodno definisanih igračaka. Naravno, u porastu je broj roditelja koji prilikom kupovine konsultuju svoju djecu pa čak i onda kada djeca traže igračke koje u rodnom kontekstu ne pripadaju spolu djeteta.

Igračke za dječake najčešće ilustruju moć, agresiju, snagu, brzinu i slično (super heroji, automobili, pištolji itd.) dok one namijenjene djevojčicama su povezane s izgledom i kućanskim poslovima (barbике, dječiji *make up*, nakit, kuhinje i kuće za lutke).

Igrajući se s rodno specifičnim igračkama, djeca pojedine osobine kao što su agresija i slično mogu prepoznati kao pozitivne karakteristike ličnosti. Mnogi autori novijih istraživanja povezuju rodno specifične igračke kao potencijalno štetne. Vrlo utjecajne feminističke grupe u EU i svijetu vode različite kampanje, a zanimljiva je ona „Neka igračka bude igračka“ koja podstiče ljude da se oslobode rodni stereotipa i dozvole djeci da se igraju s igračkama koje žele, a ne onima koje im društvo nameće.

Moderniji roditelji umjesto rodno specifičnih za svoje najmlađe biraju igračke koje pomažu u razvoju mišljenja, učenja, rješavanja problema, socijalnih interakcija i kreativnosti. Takve igračke najčešće nisu rodno specifične (kocke, table za crtanje, puzle i slično).

Kasnije, tokom različitih faza odrastanja, mladi o rodnim ulogama uče u školi, od svojih vršnjaka, učitelja/ica, nastavnika/ca, rođaka/dica, medija, poznanika/ca i slično.

Rodne uloge

Rodne uloge¹⁸ se definišu kao socijalne ili kulturalne osobine koje različita društva pripisuju muškarcima ili ženama. Takve rodne uloge predstavljaju obrasce ponašanja, prava i obaveza koje je društvo definiralo kao prihvatljive za jedan ili drugi spol.

Maskulinitet

Posjedovanje kvaliteta, osobina i ponašanja koja se tradicionalno dovode u vezu s muškarcima.

Ključne osobine koje se dovode u vezu s muškosti: hrabrost, odlučnost, nezavisnost, kontrola, hranitelji porodice, kontrola ekspresije emocija, agresivnost, iskustvo, buntovnost, čvrstina, samouvjerenost, izražene seksualne potrebe itd.

Feminitet

Posjedovanje kvaliteta, osobina i ponašanja koja se tradicionalno dovode u vezu sa ženama.

Ključne osobine koje se dovode u vezu sa ženskosti: osjetljivost, emocionalna osjetljivost i manjak kontrole emocija, toplina, pasivnost, mirnoća, nedužnost, nježnost, slabašnost, potčinjenost, slabije izražene seksualne želje i ponašanje, poslušnost itd.

Rodna perspektiva¹⁹ predstavlja način posmatranja situacija i određenih problema uzimajući u obzir prihvaćene uloge i doprinos muškaraca ili žena društvu.

Rodni identitet

Rodni identitet predstavlja vlastita osjećanja i ekspresiju rodnosti i rodni uloga – oblačenje, ponašanje i izgled. Ovaj osjećaj osobe imaju već s dvije ili tri godine.²⁰ Rodni identitet je u gotovo svakom slučaju samoidentifikovan i samoodređen, kao posljedica unutrašnjih i vanjskih faktora kojima je osoba izložena tokom života. Društvo u kojem živimo u velikoj mjeri utiče na naše stavove o rodnim ulogama pa tako i o našem prihvatanju istih, a što pokazujemo kroz rodni identitet.

---

18 Definicija Svjetske zdravstvene organizacije

19 Definicija Svjetske zdravstvene organizacije

20 IPPF. Dostupno na: <http://www.plannedparenthood.org/learn/sexual-orientation-gender/gender-gender-identity>.

Nepridržavanje rodni uloga ili nedostatak nekih od navedenih karakteristika rodnog identiteta čest je razlog pojave nasilja ili osnova na temelju koje pojedinci/ke pravdaju pojavu nasilja. Mladiće koji se ne bave sportom u društvu koje idealizira sport kao važan segment života muškaraca, njihovi vršnjaci koji misle drugačije često će izrugivati ili izlagati etiketiranju. Upravo navedene forme rodno zasnovanog nasilja su veoma česte u našoj zemlji. Naše društvo i dalje idealizira zastarjele koncepte muškosti koji podrazumijevaju fizičku snagu i spremnost, odlučnost i hrabrost kao ključne osobine muškosti.

Moć

U kontekstu rodni uloga, često spominjemo neravnomjernu raspodjelu moći između muškaraca i žena, ali i između muškaraca i između žena. Pojedini muškarci nemaju jednaku moć odlučivanja u okruženju drugih muškaraca, a isto tako, kada govorimo o vezama među mladima, mnoge djevojke nemaju jednaku moć odlučivanja u odnosu na svoje partnere.

Moć se prevashodno odnosi na kapacitet donošenja odluka ili kontrole nad odlukama. Svaki muškarac i žena imaju ista prava, no nemaju iste mogućnosti da ih praktikuju ili moć da samostalno donose odluke o vlastitim životima. Kada se moć koristi da se donose odluke u ime druge osobe, a da ta osoba ne može utjecati na samu odluku, tada govorimo o neravnomjernoj moći. Moć odlučivanja nam daje mogućnost da izaberemo najbolje za sebe, ali su često naše odluke i izbori uvjetovani društvenim očekivanjima i društvenim pravilima. Dakle, ukoliko osoba želi donijeti odluku suprotnu generalnom društvenom stavu, ona rizikuje društveno odbijanje ili stigmatizaciju stoga moć osobe ne zavisi od pojedinca/ki, već i od društva u cjelini.

Oblici rodno zasnovanog nasilja

Rodno zasnovano nasilje se pojavljuje u različitim oblicima, no većinu možemo svrstati u pet kategorija:

- seksualno nasilje,
- fizičko nasilje,
- emocionalno i psihološko nasilje,
- štetne tradicionalne prakse,
- socio-ekonomsko nasilje.

Naredna klasifikacija preuzeta je iz UNHCR-ovog priručnika „Seksualno i rodno zasnovano nasilje protiv izbjeglica, povratnika i interno raseljenih lica”. S obzirom na to da su fizičko, emocionalno i psihološko nasilje najzastupljeniji među adolescentima/kinjama, izdvojili smo primjere i opise ponašanja koji se svrstavaju u ove dvije kategorije:

FIZIČKO NASILJE		
Čin ili akt	Oblici	Ko ga može vršiti?
Fizički napad	Batine, prebijanje, udaranje, guranje, grizenje, mrcvarenje ili ubijanje, s oružjem ili bez njega; često se koristi u kombinaciji s drugim oblicima seksualnog i rodno zasnovanog nasilja	Supružnik/ca, intimni/a partner/ica, član/ica porodice, prijatelj/ica, poznanik/ca, neznanac/ka, osobe na visokim pozicijama, članovi/ice stranke itd.
EMOCIONALNO I PSIHOLOŠKO NASILJE		
Čin ili akt	Oblici	Ko ga može vršiti?
Zlostavljanje i/ili ponižavanje	Neseksualno verbalno zlostavljanje koje je uvrijedljivo, ponižavajuće i degradirajuće; prisiljavanje osobe u situaciji nasilja da se uključi u ponižavajuće akte, bilo javne ili privatne; uskraćivanje osnovnih troškova za opstanak obitelji	Svako u poziciji moći i kontrole; često ga počine supružnici/e, intimni/e partneri/ce ili članovi/ice obitelji u položaju moći
Ograničavanje	Izoliranje osobe od prijatelja/ica, obitelji, ograničavanje kretanja, ograničavanje korištenja telekomunikacijskih uređaja, oduzimanje slobode ili opstrukcija/ograničavanje prava na slobodno kretanje	Svako u poziciji moći i kontrole; često ga počine supružnici/e, intimni/e partneri/ce ili članovi/ice obitelji

Nasilje u intimnim vezama, privatni ili javni problem?

U Bosni i Hercegovini nasilje se često percipira kao privatni problem te pojedine društvene i rodne norme ohrabruju indolentan odnos prema nasilju kojem je osoba izložena ili nasilju kojem osoba svjedoči. Posebno je važno pomenuti da pojedine rigidne rodne norme ohrabruju upotrebu nasilja i postavljaju žene u inferioran položaj, umanjujući im moć odlučivanja, donošenja odluka i slično. S druge strane, pojedine norme kod osobe izložene nasilju podstiču stvaranje osjećaja krivnje i opravdanosti u vezi nasilja kojem su izloženi/e. Stoga prevencija nasilja u vezama ne treba da bude usmjerena samo na prevenciju pojave nasilja, već i na razvijanje kulture nulte tolerancije prema nasilju i razumijevanja i prihvatanja činjenice da niti jedna forma nasilja nema opravdanje i da je svaki oblik nasilja štetan, kako za osobu izloženu nasilju, tako i za vezu u kojoj se nasilje dešava te one koji su tim nasiljem indirektno pogođeni (djeca, članovi/ice porodice itd.)

Analizom rezultata različitih istraživanja sprovedenih u BiH, zaključujemo da mnoge žene izložene nasilju u vezama često vide krivicu u sebi, što je apsurd čije pojavno uporište vidimo u rodnim normama.

Polazeći od morfologije, tipologije i definicija nasilja u vezama, za sve oblike nasilja u vezama možemo zaključiti da pripadaju kategoriji rodno zasnovanog nasilja. Pojavu nasilja u vezama vežemo za dominantnu i superiornu poziciju muškaraca u određenoj vezi, s druge strane, društvene norme i manjak moći odlučivanja kod žena otvaraju prostor za razvoj ranjivosti na pojavu nasilja. Upravo kulturološka i rodna osnova za pojavu i ranjivost na nasilje svrstava nasilje u vezama u kategoriju rodno zasnovanog nasilja.

Nasilje u vezama se može podjeliti na emocionalno zlostavljanje, korištenje socijalnih mreža i ICT (information and communication technologies), zloupotrebu socijalnog statusa, prisiljavanje, prijetnje, seksualnu prisilu, izolaciju, vršnjački pritisak, minimiziranje i odbijanje.

Primjeri nasilja u vezama prema definisanim podkategorijama:

Emocionalno zlostavljanje

Ponižava me pred prijateljima/cama i stvara mi osjećaj krivnje;

“Spušta“ mi pred mojim prijateljima/cama zbog čega se kasnije osjećam loše u njihovom društvu;

Često mi daje seksističke nadimke zbog kojih sam nezadovoljan/na sobom;

Često mi daje homofobne nadimke zbog mojih stavova i uvjerenja (Mahir - Mahira);

Etiketira me i daje uvrijedljive i pogrdne nadimke;

Ističe moje fizičke nedostatke u komunikaciji sa mnom i/ili pred mojim prijateljima/cama.

Korištenje socijalnih mreža:

Često na moje statuse odgovara negacijski, kontra i s uvrijedljivom konotacijom;

Na socijalne mreže *uploaduje* slike i video sadržaje zbog koji se osjećam loše;

Postavlja neugodne slike i *tagguje* me;

Postavlja neugodne i uvrijedljive komentare i *tagguje* moje ime;

Šalje mi prijeteće poruke;

Ponižava me putem statusa i komentara;

Daje mi i objavljuje etikete i nadimke.

Korištenje socijalnog i rodnog statusa

Kaže da ne razumijem neke stvari jer dolazim iz siromašne porodice;

Kaže da nisam sposoban/na da razumijem određene stvari jer sam sa sela;

Kaže da nisam sposoban/na da razumijem njene/njegove stavove jer nisam fakultetski obrazovan/a;

Kaže mi da nisam muško jer se ponašam kao djevojka;

Kaže mi da nisam žensko jer ne znam i ne želim da kuham;

Stalno me tjera da idem da mu/joj kupim vodu, sladoled, cigarete...kao da sam sluga/služkinja;

Uvijek je on/ona taj/ta koji/a na kraju kaže gdje ćemo izaći i s kim ćemo

se družiti.

Prisiljavanje

Plaši me prijetnjom, upozoravajućim pogledom, intonacijom, gestikulacijom i izrazom lica;

Razbija stvari i/ili prijeti razbijanjem stvari uslovljavajući me da pristanem na njegove/njene zahtjeve;

Razbija stvari i okrivljuje mene za svoje ponašanje.

Prijetnje

Uslovljavanje moje odluke;

Prijeti mi da će povrijediti moje prijatelje/ice, roditelje, bivše simpatije ukoliko ne pristanem na njegove/njene zahtjeve;

Prijeti mi da će prekinuti sa mnom ukoliko ne pristanem na njegove/njene zahtjeve;

Prijeti mi samoubistvom.

Seksualna prisila

Kaže da će naša veza opstati ukoliko pristanem na seksualni odnos;

Forsira da pristanem na spolni odnos jer smo predugo zajedno i nemam šta da čekam;

Manipuliše mojim stavovima u vezi pristanka na seksualni odnos;

Kaže mi da nisam posebno lijep/a i da bi malo ko pristao na intimnu vezu sa mnom, dok on /a ne obraća pažnju na moj izgled;

Nagovara me da pijem alkohol i probam drogu, mislim da tako želi lakše uticati na moju odluku o seksualnom odnosu koji odbijam.

Izolacija

Kontroliše sve što radim;

Zabranio/la mi je da se viđam sa prijateljima/cama;

Zabranila/o mi je da *chatam* s prijateljicama na Facebooku i drugim socijalnim mrežama;

Tražio/la je da obrišem svoj profil na Facebooku i da otvorimo zajednički;

Ne dozvoljava mi da izađem s prijateljima/cama i ograničava mi komunikaciju i kontakte s njima;

Ismijava moje odnose s drugim ljudima;

Ljubomoru pravda kao izgovor za kontrolu i maltretiranje;

S prijateljima koristi jezik i terminologiju koju ne razumijem.

Vršnjački pritisak

Širi tračeve o meni;

Nagovara me da pijem iako to ne želim;

Prijatelj/ica me nagovara da pristanem na zahtjeve momka/djevojke;

Mojim prijateljima/cama govori laži o meni, utiče na njihov odnos prema meni;

Mojim roditeljima govori laži o meni i mijenja njihovo mišljenje o mojim stavovima i ponašanju.

Minimiziranje i odbijanje

Iako se zbog njega/nje osjećam loše, on/a kaže da ne vidi ništa sporno u svom ponašanju;

Ismijava me kada sam tužan/a zbog njegovog/njenog ponašanja;

Ignoriše me kada želim podijeliti zabrinutost zbog njegovog/njenog ponašanja;

Negira postupke zbog kojih se osjećam loše;

Prebacuje krivnju za svoje ponašanje na mene;

Kaže da sam kriv/a zbog svega što mi radi.

Posljedice rodno zasnovanog nasilja²¹

Bez obzira na to o kojoj se vrsti nasilja radi, svaki oblik na nasilja na osobu koja ga proživljava ostavlja određene posljedice. Svi oblici nasilja ostavljaju psihološke posljedice pa za njih možemo zaključiti da su zajedničke za sve oblike nasilja kojima je osoba izložena. Psihološke posljedice se mogu pojaviti u obliku anksioznosti, agresivnosti, povlačenja, depresije, gubitka samopoštovanja i slično. Moguće su i teže psihološke posljedice, posebno u slučajevima kada nasilje traje i kada osoba koja preživljava nasilje ne dobije potrebnu podršku. Posebno je važno pomenuti fenomen u kojem osoba koja proživljava nasilje opravdava nasilnika, a krivi sebe zbog nasilja kojem je izložena. Rigidne rodne norme u tom slučaju igraju važnu ulogu jer postavljaju temelje za samoidentifikaciju u slučaju osobe koja proživljava nasilje kao nekoga ko ne slijedi određene normative što je podloga za posmatranje pojedinih formi nasilja kao zaslužene reakcije partnera. Kroz edukacije učenika i učenica važno je potaći razvoj kritičkog razmišljanja o ovom pitanju i podstaći mlade da se suprotstave rigidnim rodnim uvjerenjima i shvate da ne postoji niti jedno opravdanje za bilo koji vid nasilja, kao ni za osude onih koji se ne pridržavaju stereotipnih i konzervativnih stavova.

Izloženost rodno zasnovanom nasilju u vezama, posebno u periodu školovanja, učenika ili učenicu može dovesti do gubitka koncentracije, postizanja nižih rezultata tokom školovanja, gubitka interesa za školovanjem, prebacivanja u drugu školu, bježanja iz škole i slično. Obzirom da je akademski uspjeh osnova za ekonomsku i druge stabilnosti, uticaj rodno zasnovanog nasilja treba posmatrati kroz cjeloživotne posljedice pa je evidentna potreba za pravovremenom i prijevremenom prevencijom.

Tokom školovanja izloženost nasilju može dovesti do veoma štetnih i dugoročnih posljedica:

uslijed straha može doći do otuđenosti, gubitka socijalnih kontakata, pojave depresije i slično;

gubitak pažnje i volje za učenjem, što se odražava na školovanje i postizanje akademskih uspjeha;

---

21 Mehmedović, Feđa (2015.) Priručnik za prevenciju rodno zasnovanog nasilja u osnovnim i srednjim školama, World Vision BiH, Sarajevo

osoba može biti ranjivija na druge oblike rizičnih ponašanja (konzumiranje alkohola, droga, duhanskih proizvoda i slično);

gubitak samopoštovanja, samouvjerenosti i narušenost mentalnog zdravlja;

ako je žrtva izložena kontinuiranom nasilju, to kod nje može razviti osjećaj da mora poduzeti drastične mjere kako bi ga zaustavila (uzvrata nje nasilja, nošenje oružja i samoubistvo);

u slučaju seksualnog rodno zasnovanog nasilja, pored emocionalnih i fizičkih posljedica moguće je da dođe do prijenosa spolno prenosivih infekcija i pojave neplanirane trudnoće.

Izloženost rodno zasnovanom nasilju može se odraziti na sposobnost mlade osobe da postiže akademske uspjehe. Različita istraživanja su potvrdila da mladi, ukoliko su izloženi određenim oblicima nasilja, teže postižu očekivane rezultate od svojih vršnjaka/inja koji/e nisu izloženi/e nasilju. Analiza podataka TIMSS 2011 prikupljenih iz 48 većinom razvijenih zemalja svijeta pokazuje da su učenici/e četvrtih razreda osnovne škole koji/e su prijavili/e sedmičnu izloženost određenom nasilju postizali za 32 poena manje rezultate u matematici nego njihovi/e vršnjaci/kinje koji/e su izjavili/e da nikada nisu bili izloženi/e nasilju.²² Istom analizom je uočeno da su dječaci i djevojčice koji/e pohađaju osme razrede u većini zemalja također postizali manje uspjeha od svojih vršnjaka/inja koji/e nisu bili izloženi/e nasilju.

Mladi ljudi sve više vremena posvećuju socijalnim mrežama koje su u velikoj mjeri izmijenile način na koji oni međusobno komuniciraju, uspostavljaju nova prijateljstva i upoznaju nove ljubavi. Iako u našoj zemlji nedostaje informacija o izloženosti rodno zasnovanom nasilju posredstvom Interneta, lako je pretpostaviti da nas ovaj fenomen nije zaobišao. Nekoliko nedavno objavljenih studija povezuje Internet s nasiljem i postizanjem manjih uspjeha kod mladih koji su izloženi nasilju putem digitalnih mreža i interneta. Schneiderova studija urađena u Sjedinjenim Američkim Državama pokazala je da su učenici/e koji su postigli manje uspjeha u školi također dva puta više prijavljivali da su preživjeli digitalno nasilje i nasilje u školi.

---

22 Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., and Arora, A., (2012). TIMSS 2011 International Results in Mathematics. TIMSS and PIRLS International Study Center, Boston College, Chestnut Hill, MA, USA.

Uzmemo li u obzir činjenicu da obrazovanje predstavlja stub modernog društva i da od ishoda obrazovanja zavise mogućnosti koje će osoba imati u budućnosti, možemo zaključiti da izloženost rodno zasnovanom nasilju kod mladih ostavlja cjeloživotne posljedice.

U pojedinim zemljama, među kojima je i Bosna i Hercegovina, postoje pravila i politike da se trudne djevojke isključuju iz škole. U društvu kakvo je naše, trudne djevojke suočavaju se s različitim oblicima stigmatizacije i odbačenosti, prvenstveno jer se njihova trudnoća povezuje s nemoralnim ponašanjem koje nije u duhu tradicije i društvenih normi i očekivanja. Izbacivanje iz škole, kao i različite vrste zabrana i nejednakosti s kojima se suočavaju maloljetne trudnice, spada u kategoriju rodno zasnovanog nasilja. Čak i ako nastave školovanje tokom ili nakon trudnoće, mlade majke se suočavaju s različitim oblicima rodno zasnovanog nasilja u školi – od strane vršnjaka/inja ili nastavnika/ca i drugog osoblja. Maloljetne majke imaju malo ili nimalo podrške.²³

Posljedice nasilja u vezama

Nezdravi odnosi među adolescentima/kinjama mogu se razviti veoma rano.

Pubertet i rana adolescencija predstavljaju period veoma izražene osjetljivosti adolescenata/tkinja na faktore okruženja. Mladi odrastaju i razvijaju svoj identitet, uključujući i rodni identitet, u konstantnoj komparaciji sebe, svojih stavova, znanja i uvjerenja s okolinom, a što uključuje vršnjake/inje, roditelje, nastavno osoblje, medije, socijalne mreže i mnoge druge. Vrlo rano, prva prijateljstva predstavljaju odličnu priliku da mladi razvijaju emocionalne i socijalne odnose, a što se nastavlja kasnije kroz veze s prvim simpatijama. Isto tako, nezdravi odnosi s vršnjacima/kinjama ili partnerima/cama mogu negativno utjecati na emocionalni i socijalni razvoj. Mladi koji su izloženi nasilju u vezama u većem su riziku za pojavu:

Simptoma depresije i anksioznosti;

Uključenosti u nezdrave oblike ponašanja kao što je upotreba alkohola, droga, duhanskih proizvoda i slično;

---

23 Education for All 2000-2015: Achievements and challenges. EFA Global Monitoring Report. UNESCO. 2015.

Izolacije;

Uključivanja u asocijalna ponašanja;

Suicidalnih misli.

Također, izloženost nasilju u vezama povećava rizik da osoba postane ranjiva i na druge oblike nasilja pa čak i da razvije poseban odnos zavisnosti prema nasilniku, što u mnogo čemu produbljuje problem i stvara daleko teže posljedice.

POGLAVLJE 3: PRAKTIČNI ALATI

Uvod

Poglavlje *Praktični alati* nudi informacije i instrukcije za izvođenja participativnih i interaktivnih radionica. Kroz uvodne informacije ovo poglavlje upoznaje edukatore/ice i trenere/ice s važnim vještinama interaktivne facilitacije, dok drugi dio poglavlja *Moduli za izvođenje radionice* nudi smjernice za izvođenje edukativnih aktivnosti za učenike/ce osnovnih i srednjih škola, a kroz posljednji modul nudi instrukcije za vođenje edukativne radionice za nastavnike/ce.

Moduli predstavljaju zasebne edukativne jedinice u kojima su opisani potrebni materijali za izvođenje svake pojedinačne radionice, koraci u izvođenju radionica, napomene za facilitatore/ke radionica te radne materijale za učesnike/ce radionica.

Moduli su svojevrsan orijentir kroz proces izvođenja radionica s jasnim i pojednostavljenim instrukcijama važnim za pripremu, planiranje, izvođenje i evaluaciju svake pojedinačne radionice.

Pristupi u implementaciji radionica

Participativno učenje zahtjeva obučene edukatore/ice, trenere/ice, facilitatore/ice koji/e koriste složene pedagoške metode u radu s mladima. Jako je važno primjenjivati ove metode na način koji ohrabruje učešće učenika/ca, a ne percipira ih kao “recevere” u komunikaciji.

Često svjedočimo edukacijama u kojem osoba koja vodi radionicu ili prezentaciju ne uključuje učesnike/ce u sam proces pa takve prezentacije vrlo brzo postanu monotone, zamorne za praćenje i dokazano su neefikasne.

U cilju pripreme interaktivnih radionica ovo su samo neke od smjernica koje bi edukatori/ce trebali/e da primjenjuju:

Komunikacija i jezik

Facilitatori/ce trebaju da koriste jezik razumljiv učesnicima/ama. Ipak su učesnici/e ti/e koji/e prolaze kroz proces edukacije, stoga ona treba biti prilagođena njihovim specifičnim potrebama i mogućnostima. Pojedini/e facilitatori/ce lako upadnu u zamku s namjerom da korištenjem sofisticiranih termina dokažu svoju “edukovanost” i kompetencije, zane-marujući pri tome izraženu mogućnost da učesnici/e većinu izrečenog djelimično ili u potpunosti ne razumiju.

Jezik, tj. složenost termina koje koristimo su relativni u odnosu na učesni-

ke/ce. Ukoliko obrađujete temu rodno zasnovanog nasilja, a učesnici/e prethodno nisu učestvovali u radionici/ama koje obrađuju pitanje roda i rodni normi, važno je prvo objasniti šta je to rod i rodne norme, a zatim obrađivati tu oblast. No ukoliko nemate vremena i dostupno vrijeme je dovoljno isključivo za radionicu koju trebate sprovesti onda je važno da vaš jezik bude potpuno simplificiran, uvažavajući činjenicu da učesnici/e ne poznaju osnove roda i rodni normi.

Primjer: Rodne norme su značajan generator rodno zasnovanog nasilja!

Komentar: Da li učesnici/e znaju šta znači termin norma? Da li učesnici/e znaju šta predstavljaju rodne norme? Da li učesnici/e znaju objasniti kakva je povezanost rodni normi s ponašanjem i na koji način pojedine forme hegemonijalnog maskuliniteta dovodimo u kontekst faktora pojave nasilja ili razvoja ranjivosti na izloženost nasilju.

Da li vi znate šta je hegemonijalni maskulinitet tj. maskuliniteti? Upravo smo vam dokazali koliko je teško pratiti i shvatiti suštinu onoga što vam se interpretira, ukoliko nemate informacije koje su baza razumijevanja određene problematike.

Važno je šta želimo reći, no još je važnije kako ćemo to uraditi!

Na početku radionice važno je da koristimo razumljiv jezik, onaj koji razumiju osobe koje se nikada nisu srele s ovim i sličnim temama. Kasnije, ekvivalentno s povećanjem znanja učesnika/ca, možemo uvoditi i stručne termine, pažljivo vodeći računa da nas učesnici/e razumiju i da terminologija ne predstavlja problem u razumijevanju tematike. Ponekad facilitatori/ce u želji da pokažu svoje znanje barataju izrazima koje učesnici/e ne razumiju pa se u konačnici radionica u većoj mjeri fokusira na personalnu prezentaciju edukatora/ice ili trenera/ice nego edukativnu radionicu koja vodi ka postavljenim ciljevima.

Interaktivni pristup

Tokom radionice, facilitator/ica uključuje učesnike/ce u proces. To možemo postići kroz rad u grupama, diskusije, ali i upotrebom pitanja na osnovu kojih kroz odgovore učesnika/ca facilitator/ica prolazi kroz svaku pojedinačnu temu.

Kroz interakciju učesnika/cu postavljamo u centar učenja, no pri tome je važno koristiti adekvatne tehnike ohrabrivanja učesnika/ca da se aktivno uključe u razgovor i/ili diskusiju, da aktivno odgovaraju na vaša

pitanja, da sumiraju zaključke i slično. U radu s učesnicima/ama koje ne poznajete i s kojima niste izgradili povjerenje, potrebno je koristiti interakciju koja je prijateljska, ohrabrujuća i ne daje prostor da se učesnici/e prilikom komunikacije ili davanja pogrešnog odgovora ne osjećaju komforno. Komunikaciju treba posmatrati kao prostor, radni prostor, u kojem svi/e koji/e učestvuju, osjećaju komfor i sigurnost. U nastavku teksta nudimo vam informacije o tehnikama koje doprinose interakciji učesnik/ca – facilitator/ica i učenik/ca – učenici/e.

Reakcija na interakciju

Prema odgovorima učesnika/ca, facilitatori/ce moraju imati poseban senzibilitet. Korisno je na početku radionice objasniti da ne postoje pogrešni odgovori i da je svaki odgovor dio procesa formiranja konačnog zaključka diskusije ili obrade određene teme.

Ukoliko postavite pitanje i dobijete netačan odgovor, pogrešan pristup bi izgledao ovako:

Učesnik/ca: Rod je isto što i spol.

Reakcija edukatora/ice: Ne, rod predstavlja nepisana pravila....

Ovakva reakcija naglašava da je učesnik/ca dao/la pogrešan odgovor, a uzimajući u obzir činjenicu da niko ne voli javno da griješi, reakcijom "Ne" facilitator/ica je jasno dao/la do znanja da je učesnik/ca pogriješio/la što učesnika/cu postavlja u neugodan položaj.

Reakcija na interakciju je snažan alat u ohrabivanju učesnika/ca da se uključe u proces, dok neadekvatna reakcija na interakciju snažan alat za obeshrabrivanje učesnika/ca.

Ohrabrujuća reakcija na interakciju: Hvala vam na odgovoru, no da čujemo ostala mišljenja. Šta drugi/e misle? U tom slučaju važno je doseći tačan odgovor i na kraju ga ponoviti:

Primjer

Učesnik/ca 1: „Rod je isto što i spol.“

Eduktor/ica: „Hvala, ima li neko drugo mišljenje? Da li su rod i spol ista stvar nazvana drugačijim imenom ili možda nisu?“

Učesnik/ca 2: „I ja mislim da je isto.“

Edukator/ica: „Hvala i vama, ovo postaje zanimljivo. Idemo dalje, šta ostali misle?“

Učesnik/ca 3: „Mislim da nije isto, spol je odrednica da li si muško ili žensko, a za ovo drugo nisam siguran/na.“

Edukator/ica: „Tačno (povišena intonacija), rod i spol **nisu** (povišena intonacija) ista stvar tj. oba termina nemaju isto značenje. Rod je...“

Gestikulacija

U edukaciji gestikulaciju možemo svrstati u pomagalo jer nam omogućava da pokažemo određene oblike, objekte ili poruke. Dovoljno je rukom u praznom prostoru iscrtati krug, a učesnici/e će znati šta govorite bez da to izustite. Govorite o rodnoj ravnopravnosti, muška prava su u ovoj meri zastupljena i dignete ruku, dok žene ostvaruju svoja prava na ovom nivou i drugom rukom pokažete niže. Ruke nam omogućavaju da vizualizujemo tj. pomognemo učesnicima/ama u vizualizaciji važnih činjenica, tema, oblika i slično. Ljubav možete pokazati prstima kojima napravite oblik srca. Nulu možete pokazati s dva prsta (spojeni vrhovi palca i kažiprsta). Prsti i ruke otvaraju novu dimenziju u komunikaciji, a za facilitatore/ice s bogatim iskustvom neizostavan su alat u svakodnevnoj komunikaciji i poslu.

Kretanje u prostoru

Kretanje u prostoru doprinosi dinamici radionice, skretanju pažnje učesnika/ca kao i u smirivanju nemirnih učesnika/ca. Radionice u kojima facilitator/ica prilazi učesnicima/ama do udaljenosti koja je prihvatljiva i ne narušava intimni prostor osobe doprinosi komunikaciji i uspostavljanju kvalitetnije komunikacije s učesnicima/ama.

Kretanje nam omogućava i da skrenemo pažnju učesnika/ca koji/e su nemirni/e. U kombinaciji s drugim vještinama, kretanje može biti sjajan alat za smirivanje nemirnih učesnika/ca ili vraćanje pažnje učesnika/ca na ono o čemu govorite.

Intonacija

Adekvatna intonacija omogućava brojne koristi u kontekstu kvalitete komunikacije i edukacije. Kao što važan termin podvučemo crvenom bojom na *flipchart* tabli, tako i intonacijom možemo izdvojiti važne informacije, važne termine i činjenice vrijedne naglašavanja. Intonacija nam omogućava i da oplemenimo komunikaciju varijacijama koje

je čine zanimljivijom. Monotona i jednobrazna komunikacija lako gubi intenzitet i postaje zamorna i dosadna.

Ukoliko vidimo da su pojedini/e učesnici/e izgubili/e pažnju, intonacijom možemo povratiti pažnju pa čak i smiriti nemirne učesnike/ce, ukoliko je koristimo u kombinaciji s kontaktom očima i kretanjem u prostoru. Jednostavno, krenite prema nemirnim učesnicima/ama, usmjerite pogled prema njima, koristite pozitivan izraz lica i pojačajte intonaciju. Učesnici/e će primijetiti da se krećete prema njima, intonacijom ćete poslati poruku važnosti onoga o čemu govorite, a osmijeh na licu će poslati poruku da je vaš odnos prijateljski i da su vaše namjere pozitivne.

Upravljanje smijehom

Razgovor o osjetljivim pitanjima često je popraćen smijehom i komentarima koji podstiču smijeh, a ne moraju biti smiješni. Ponekad mogu biti uvrijedljivi, a ukoliko facilitator/ica ne kontroliše situaciju, smijeh o nečijoj ispovijesti tokom radionice ili nečijem komentaru može dovesti u neugodnu poziciju osobu na koju se to odnosi, a ujedno, takvo ponašanje se posmatra kao forma nasilja. Facilitatori/ce posebno moraju voditi računa o kontroli takvog ponašanja.

Primjer: Tokom razgovora o rodnim normama i odrastanju, jedan od učesnika je rekao da se kao dječak igrao s barbikama. Ostali učesnici/e su se počeli smijati i davati neprimjerene epite/etikete.

Komentar: Davanje etiketa je forma nasilja koja ostavlja posljedice na mentalno zdravlje osoba koje su mu izložene. Na kratkoročnom planu u kontekstu edukacije, učesnik/ca izložen/a prozivkama neće se uključivati u interakcije nakon ovakve situacije. Također, ostali/e učesnici/e će biti oprezni u javljanju i uključivanju u diskusije, u strahu da se i njima ne desi ista situacija. U kontekstu dugoročnih posljedica, može se desiti da učesnik/ca dobije epitet koji će njegovi/njeni vršnjaci koristiti i nakon radionice, što može biti izrazito opasno.

Ovaj primjer naglašava potrebu za uključivanjem iskusnih edukatora/ica ili trenera/ica u razgovore o osjetljivim pitanjima. Otvoriti ova pitanja, a na kraju ne stvoriti pozitivan ambijent u kojem će se učesnici/e ugodno osjećati, dijeleći rodno ravnopravne i nenasilne stavove do kojih ste ih doveli, može stvoriti više štete nego koristi.

Neosuđujući stav

Facilitatori/ke moraju uvažavati različita mišljenja i različite stavove. Edukacija o rodno zasnovanom nasilju i nasilju u vezama teme su koje mnogi/e učesnici/e prvi put obrađuju. Stoga njihovi stereotipni stavovi i ponašanja ne smiju biti predmet izrugivanja niti osude od strane edukatora/ica. Potrebno je kroz adekvatne edukacijske metode ponuditi učesnicima/ama informacije, podstaći transformaciju štetnih i rigidnih stereotipnih stavova, a sve navedeno u konačnici može nas dovesti i do promjene ponašanja. Takve intervencije treba posmatrati kao proces jer zadatak facilitatora/ke nije da nameće svoj stav već da pomogne učesniku/ci da prilagodi svoj stav na osnovu tačnih i provjerenih informacija i činjenica.

Bez prozivanja učesnika/ca i korištenje pitanja otvorenog i zatvorenog tipa

Prilikom korištenja interaktivnih metoda važno je izbjegavati najtradicionalniju i vrlo štetnu metodu interakcije. Mislimo na: „Reci nam ti šta je rod.“ Da učesnici/e mogu odgovoriti na tako direktna i prozivajuća pitanja vjerovatno ne bi sjedili na mjestu učesnika/ca, već bi stajali pokraj vas. Interakcija je pristup koji se uvježbava, a na osnovu specifičnih metoda (pitanja otvorenog i zatvorenog tipa, stvaranja okruženja u kojem učesnici/e slobodno iznose svoje mišljenje bez opreza i straha da ne pogriješe i slično) edukator/ica treba da ohrabri uključivanje učesnika/ca i njihovu interakciju sa edukatorom/icom i interakciju među učesnicima/ama (diskusije).

Ukoliko koristimo metod “Reci nam ti”, učesnike/ce dovodimo u neugodnu poziciju, posebno ukoliko ne znaju odgovor ili su sramežljivi i boje se javnog nastupa i slično.

Primjeri prilagođene i efikasne interakcije:

Da li je neko čuo za riječ rod ili rodne norme? Pri tome dodajte da ne očekujete da osoba odgovori šta to znači.

Dobro pitanje: Da li su rod i spol ista stvar?

Komentar: U oba slučaja učesnici/e odgovaraju s DA ili NE. Pitali ste da li su čuli, a ne koje je značenje. U drugom ponuđenom pitanju pitali ste da li je značenje oba termina isto, na šta učesnici/e lako odgovaraju s DA ili NE pa je šansa da pogriješe mnogo manja od one u kojoj bi morali

objašnjavati, pojašnjavati i/ili riješiti zagonetku.

Loše pitanje: Šta je rod, a šta spol? Ovo pitanje zahtjeva kompleksan odgovor i može se koristiti ukoliko ste prethodno uspostavili povjerenje s grupom, ukoliko učesnici/e imaju kvalitetno predznanje iz ove oblasti i prethodnom interakcijom ste uočili da učesnici/e raspolažu kvalitetnim informacijama i razumiju ovu oblast.

Praćenje neverbalnih znakova sagovornika/ca

Tokom razgovora ili diskusije s učesnikom/com, facilitator/ka treba da prati neverbalne znakove koji mogu reći da li je učesniku/ci neugodno da nastavi razgovor, ili da li ga/je određena tema čini uznemirenim/om. Ukoliko primijetimo da je osobi neugodno, zahvalite se učesniku/ci na učešću i nastavite radionicu novim pitanjem koje je usmjereno na cijelu grupu.

Upravljanje vremenom

Facilitatori/ke treba da su svjesni činjenice da je teško reći sve u vremenu koje imate. Zapravo, nikada nećete imati dovoljno vremena da kažete sve što je važno i što mislite da treba da kažete. Često je teško procijeniti šta je učesnicima/ama važno da bi osigurali bolje razumijevanje kompleksnijih tema koje ćemo kasnije obrađivati.

Stoga je od presudnog značaja da facilitatori/ke budu svjesni/e vremena koje imaju na raspolaganju i mogućnosti koje mu/joj to vrijeme nudi. Ukoliko facilitator/ka radi sam/a tj. nema partnera/icu koja bi ih podsjećala na preostalo vrijeme, korisno je napraviti ličnu agendu u kojoj definišete vrijeme za svaku pojedinačnu sesiju tj. temu. To vam omogućava da dobijete osjećaj koliko kasnite ili koliko vremena ste uštedjeli na prethodno implementiranim sesijama što je osnova za orijentaciju u preostalom vremenu i u temama koje su preostale.

Pitanja na koja ne znate odgovor

Nikada ne odgovarajte na pitanja na koja ne znate odgovor ili niste sigurni u tačnost odgovora. Učesnici/e mogu primijetiti nesigurnost prilikom davanja odgovora ili provjeriti putem svojih pametnih telefona odgovore pa lako mogu identificirati tačan od netačnog odgovora. Također, učesnici/e mogu po povratku kući provjeriti vaše navode i u trenutku sve kvalitetno što ste uradili i postigli s grupom može izgubiti smisao i napravili ste nepopravljivu štetu. Iako nije profesionalno i etično davati odgovore u koje niste sigurni, ovo je posebno važno izbjeći ukoliko

radite ciklus radionica pa vam predstoji još susreta s istom grupom.

Facilitatori/ke moraju priznati sebi da ne postoji osoba koja može dati odgovor na svako pitanje. Postoje oni/e koji/e se trude da dokažu suprotno, no takvi obično brzo gube kredibilitet.

Ukoliko ste dobili pitanje na koje ne znate odgovor, zahvalite se na pitanju i objasnite da niste sigurni/e u odgovor i ne želite da dajete informacije u koje niste potpuno sigurni/e, no da ćete provjeriti i odgovoriti prvom narednom prilikom.

Moduli za izvođenje edukativnih radionica

Moduli su svojevrsan orijentir kroz proces izvođenja radionica s jasnim i pojednostavljenim instrukcijama važnim za pripremu, planiranje, izvođenje i evaluaciju svake pojedinačne radionice. Svaki modul nudi informacije o potrebnim materijalima, predviđenom vremenu trajanja svake pojedinačne radionice kao i instrukcije za vođenje svake pojedinačne radionice. Jedan modul je sačinjen od jedne ili više radionica.

U ovom priručniku nalazi se 7 različitih modula:

Komunikacija (osnovne i srednje škole)

Razgovarajmo o rodu i rodnim normama (osnovne i srednje škole)

Nasilje u vezama (osnovne i srednje škole)

Vrste i posljedice nasilja (osnovna škola)

Reći ću ti nešto o nasilju (osnovne i srednje škole)

Program edukacije nastavnika

Moduli su dizajnirani na način da su prilagođeni učenicima 7. i 8. razreda osnovne škole i 1. i 2. razreda srednje škole. Oni se također mogu koristiti u radu s učenicima 3. i 4. razreda srednje škole. U napomenama pojedinačnih modula ponuđene su instrukcije vezane za prilagođavanje određenih izraza/tema mlađim učenicima (osnovna škola).

Za rad u osnovnim školama predlažemo sljedeći koncept:

Edukacija nastavnika/ca po metodologiji definisanoj Modulom 7

Razgovarajmo o rodu i rodnim normama (osnovne i srednje škole)

Veze među ljudima (osnovne i srednje škole)

Vrste i posljedice nasilja (osnovna škola)

Komunikacija (osnovne i srednje škole)

Za rad u srednjim školama predložimo koncept:

Edukacija nastavnika/ca po metodologiji definisanoj Modulom 7

Razgovarajmo o rodu i rodnim normama (osnovne i srednje škole)

Veze među ljudima (osnovne i srednje škole)

Zid nasilja ili Reći ću ti nešto o nasilju

Vrste i posljedice nasilja

Komunikacija (osnovne i srednje škole)

Program edukacije nastavnika/ca je opisan u Modulu 7.

MODUL 1: KOMUNIKACIJA

Trajanje: 45 minuta

Potrebni materijali: Nije potreban prateći ili radni materijal

Ciljevi modula:

Učenici/e evaluiraju pozitivne ishode komunikacije u ekspresiji vlastitih osjećanja i razumijevanju osjećanja sagovornika/ca;

Učenici/e navode razloge upotrebe komunikacijskih vještina u unaprjeđenju odnosa s drugim ljudima;

Učenici/e mogu objasniti značaj komunikacije u izgradnji zdravih odnosa;

Učenici/e navode primjere povezanosti nedostatka komunikacije s nezdravim odnosima;

Učenici/e koriste aktivno slušanje tokom razgovora i diskusija s vršnjacima/kinjama.

Izvođenje radionice:

Priprema (3 minute): Učesnike/ce podijelite u parove i objasnite da ćete tokom radionice od učesnika/ca tražiti da se rukuju s osobom koja im je partner/ica. Ukoliko u grupi imate neparan broj učesnika/ca, uključite se u proces.

Korak 1 (4 minute): Zamolite učesnike/ce da se rukuju sa svojim partnerom/icom. Pitajte učesnike/ce da li bi mogli izdvojiti i nešto posebno u vezi rukovanja koje su prethodno uradili.

Koristite sljedeća pitanja:

Kako ste se osjećali/e tokom rukovanja?

Da li vam je bilo neugodno da se rukujete sa osobom koja vam je bila partner/ica?

Ako da, zašto? Ako ne, zašto?

Ukoliko neko od učesnika/ca naglasi da im nije bilo neugodno da se rukuju jer im je osoba s kojom su se rukovali prijatelj/ica, pitajte da li je povjerenje razlog nedostatka neugodnosti.

Korak 2 (3 minute): Sada objasnite učesnicima/ama da porazgovaraju

sa svojim partnerom/icom o tome šta vole tokom rukovanja, kakvo rukovanje ne vole i onda na vaš znak ponovo tražite da se svi/e učesnici/e rukuju.

Korak 3 (3 minute): Zamolite minimalno 5 parova da objasne kakva je razlika ovog rukovanja s onim prvim. Koristite sljedeća pitanja:

Opišite drugo rukovanje?

Da li je drugo rukovanje bolje od prvog?

Da li možete izdvojiti nešto što je specifično za drugo rukovanje?

Da li vam je kod drugog rukovanja bilo manje neugodno nego je to slučaj s prvim?

Ako da, šta mislite da je razlog?

Korak 4 (3 minute): Ponovo zamolite učesnike/ce da se rukuju s osobom koja im je prvobitno dodijeljena. Učesnicima/ama objasnite da imaju zadatak da ovaj put naprave savršeno rukovanje. Pomozite učesnicima/ama sa sljedećim faktorima: dužina stiska, snaga stiska, gledanje u oči, znojne ruke, "daj pet" rukovanje i slično. Učesnicima/ama objasnite da u komunikaciji s partnerom/icom skrenu pažnju na faktore koji u njihovom slučaju doprinose savršenom rukovanju, kao i one koji to rukovanje čine neugodnim.

Korak 5 (3 minute): Zamolite učesnike/ce da porazgovaraju o ovim faktorima i naprave savršeno rukovanje. Nakon 30 sekundi do 1 minute učesnike/ce zamolite da se ponovo rukuju.

Korak 6 (5 minuta): Sada zamolite učesnike/ce da opišu posljednje rukovanje, koristeći sljedeća pitanja:

Da li je nestala neugodnost koja se pojavila kod prvog rukovanja?

Kakvo je posljednje rukovanje bilo u odnosu na prvo?

Da li postoji razlika između prvog i trećeg rukovanja?

Šta je doprinijelo da treće rukovanje bude bolje od prethodnih?

Koliko je komunikacija važna u kontekstu poboljšanja odnosa među ljudima?

Da li i kako komunikacija može pomoći u uspostavljanju ugodnih i zdra-

vih odnosa među ljudima?

Korak 7 (3 minute): Nastavite sesiju, ključ za formiranje zdravih i ugodnih odnosa među ljudima je komunikacija. Komunikacija nam omogućava da kažemo šta nam smeta u nekoj vezi i šta nam godi. U razgovoru s prijateljima/cama mladi često komuniciraju o onome što im je u tom odnosu dobro, no nekada je teško reći šta nam smeta. Šta mislite šta su razlozi zašto pojedine osobe imaju problem u iznošenju određenih zamjerki na odnos koji imaju s drugima?

Korak 8 (10 minuta): Učesnike/ce podijelite u dvije velike grupe i zamolite svaku grupu da odabere lidera/icu grupe. Lider/ica će nakon rada u grupi predstaviti zaključke grupe. Svakoj grupi dajte 10 minuta da odgovore na pitanja koja su im dodijeljena:

Grupa 1 – Iz kojeg se sve razloga možemo ustručavati da prijatelju/ici kažemo šta nam smeta u odnosu s tom osobom? Zbog čega bi trebali prevazići vlastite barijere i sumnje i ipak reći šta nam smeta u odnosu s tom osobom?

Odgovori grupe: Bojimo se da ne povrijedimo tu osobu, ne želimo da narušimo odnos, neugodno nam je, plašimo se konflikta, osoba ne zna primiti kritiku.

Grupa 2 – Ukoliko kažemo osobi šta nam smeta u odnosu s tom osobom, kako to može pozitivno utjecati na odnos s tom osobom, a kako negativno?

Korak 9 (5 minuta): Zamolite obje grupe da prezentuju svoje zaključke.

Pitajte učesnike/ce šta su naučili/e iz ove radionice?

Ukoliko šutimo, kako se to odražava na naša osjećanja i poziciju u tom odnosu?

Da li je šutnja o onome što nas muči pristup koji će naš odnos učiniti boljim?

Kakve su zaključke izvukli iz vježbe rukovanje?

Kakve su zaključke izvukli iz druge vježbe (rad u grupama)?

Korak 10 (3 minute): Zaključak

Komunikacija nam omogućava da kažemo drugima šta nam smeta u

odnosu koji imamo s tom osobom, ali i da dokučimo mišljenje te osobe o našem odnosu. Komunikacija je vitalna za uspostavljanje odnosa, ali i njihovo unaprjeđenje ili potpuni prekid. Komunikacija nam omogućava da prijateljima/cama kažemo šta mislimo, argumentovano diskutujemo, obrazložimo svoje stavove i viđenja određenih tema. U intimnim tj. romantičnim odnosima, komunikacija nam osigurava da simpatiji kažemo šta nas čini sretnima, a šta nas rastužuje. Komunikacija oblikuje odnose i temelj je za razvoj zdravih odnosa. Omogućava nam da upoznamo osobu, dokučimo njihove stavove i razmišljanja, razumijemo njihove emocije i upoznamo njihovu osobnost. Zdrav odnos podrazumijeva otvorenu i nesmetanu komunikaciju, a nedostatak komunikacije jedan je od važnih znakova nezdravih odnosa. Kada komuniciramo o osjetljivim temama kao što je iznošenje primjedbi na odnos između dvije osobe, jako je važno da unaprijed pripremimo šta želimo reći, da odaberemo najbolji način saopštavanja informacija i da uvijek komunikaciju počnemo pozitivnim rečenicama, primjerima i emocijama pa tek onda da saopštimo ono negativno.

Modul 2: Razgovarajmo o rodu i rodnim normama²⁴

Trajanje: 90 minuta (dva školska časa)

Potrebni materijali: Kreda i spužva

Ciljevi modula:

Učenici/e znaju objasniti razliku između spola i roda;

Učenici/e mogu opisati šta znači termin rod, šta su rodni konstrukti i rodni identitet;

Učenici/e znaju objasniti povezanost rodne neravnopravnosti s nasiljem u vezama;

Učenici/e mogu nabrojati faktore ranjivosti na pojavu i izloženost rodno zasnovanom nasilju i nasilju u vezama;

Učenici/e navode primjere stereotipnih stavova i predrasuda koje ohrabruju rodno zasnovano nasilje i nasilje u vezama;

Učenici/e su u mogućnosti da navedu primjere društvenih uloga i odgovornosti zasnovanih na stereotipnim rodnim podjelama;

Učenici/e revidiraju stereotipne stavove u vezi rodnih uloga i mijenjaju ponašanje u skladu s novim informacijama i dokazima;

Učenici/e demonstriraju pozitivne stavove o važnosti dostizanja većeg stepena rodne jednakosti i ravnopravnosti;

Učenici/e podržavaju individualnost u ekspresiji rodnih identiteta;

Učenici/e prihvataju individualnost u izražavanju emocija;

Učenici/e procjenjuju kako pojedinačne rodne norme dovode do specifičnih problema u ponašanju i pojavi nasilja u vezama;

Izvođenje radionice 1:

Pozdravite učesnike i učesnice i, ukoliko ih ne poznajete, predstavite sebe i tim koji vodi prezentaciju. Ako se radi o vašoj školi, objasnite svoju ulogu u procesu organizacije i izvođenja prezentacije, no s obzirom na vrijeme koje

---

24 Preuzeto i adaptirano iz Priručnik za prevenciju rodno zasnovanog nasilja u osnovnim i srednjim školama, Feđa Mehmedović, World Vision 2015.

imate na raspolaganju (45 minuta), ograničite predstavljanje na maksimalno 3-5 minuta. Nakon toga naglasite da tema o kojoj želite razgovarati i način na koji želite razgovarati zahtijeva direktno učešće učesnika i učesnica i da bez njihove uključenosti prezentacija/radionica ne može postići željeni cilj.

Korak 1 (5 minuta): Pitajte učesnike/ce da li neko zna objasniti razliku između spola i roda. Ukoliko dobijete tačne ili djelimično tačne odgovore, zahvalite učesnicima/ama, ističući da su njihovi odgovori tačni i da će pomoći ostatku grupe da se upozna s ovom temom.

Korak 2 (3 minute): Na tabli nacrtajte tabelu kao na slici. Učesnicima/ama objasnite da je sada posebno važan njihov angažman i da se aktivno uključe u izvođenje vježbe.

OSOBI NE		
Muškarac	SPOL	Žena
POSLOVI/SPORTOVI		
Muški poslovi	Ženski poslovi	

Korak 3 (7 minuta): U nastavku prezentacije učesnici/e trebaju nabrojati osobine muškaraca i žena, ali i poslove/sportove koji su u društvu okarakterisani kao muški i one koji nose etiketu ženskih poslova. Krenite prvo od kolone “muškarac”, postavljajući pitanje koje osobine i fizičke karakteristike predstavljaju muškarce, tj. na osnovu kojih karakteristika možemo zaključiti da je osoba muškarac. Od učesnika i učesnica trebate dobiti neke od sljedećih odgovora: kratka kosa, muška odjeća, penis, brada i brkovi, jača konstitucija odnosno izraženija mišićna masa, snažniji su i slično.

Korak 4 (4 minute): Učesnike i učesnice zamolite da nabroje ženske karakteristike. Neke od očekivanih su: žene su nježnije, imaju grudi, duža kosa, šminka, haljine, štikle, imaju vaginu, rađaju i doje.

Korak 5 (4 minute): Nakon što ste ispunili polja muških i ženskih osobina, učesnike i učesnice zamolite da nabroje šest poslova/sportova koji se u našem društvu percipiraju kao izrazito muški poslovi i/ili sportovi. Moguće je da učesnici i učesnice u ovoj fazi vježbe prepoznaju da se radi o stereotipima i da ne postoje muški ili ženski poslovi. U tom slučaju naglasite da ne pitate učesnike/ce za njihov stav, već da želite razgovarati o tome kako društvo u kojem živimo razdvaja poslove i sportove na muške i ženske. Pokušajte doći do sljedećih odgovora u koloni “muški poslovi/sportovi”: automehaničarski poslovi, izbacivači, građevinarski poslovi, teški fizički poslovi, kopanje, boks i bodybuilding .

Korak 6 (4 minute): Sada zamolite učesnike/ce da nabroje “ženske” poslove i sportove. Pokušajte navesti učesnike/ce da vam daju neke od sljedećih odgovora: kuhanje, spremanje kuće, balet, briga o djeci i posao domaćice.

Korak 7 (2 minute): Nakon što se popunili sve kolone, učesnicima/ama objasnite da ćete u nastavku radionice razgovarati o njihovim odgovorima, ali kroz prizmu zamijenjenih uloga. U dijelu koji se bavi osobinama muškaraca i žena prekržite oznaku “muškarac” i na tom mjestu napišite “žena”. Također, na mjestu gdje je pisalo “žena” napišite “muškarac”.

Korak 8 (5 minuta): Nakon što ste zamijenili pozicije oznaka “muškarac” i “žena”, interakciju nastavite pitanjima vezanim za svaku pojedinačnu osobinu. Krenite od nove pozicije žena!

NAPOMENA: S obzirom na to da ne znamo kojim redoslijedom ćete dobiti odgovore od učesnika/ca, za primjer interakcije koristimo redoslijed i osobine definisane tabelom u ovom modulu. Edukator/ica se ne mora pridržavati definisanog redoslijeda, no važno je da dobije odgovore is-

taknute smjernicama ovog modula.

Pitajte da li žena može imati, npr., kratku kosu. Učesnici/e će reći da može, stoga prekržite odgovor u tabeli. Pitajte da li je moguće da žena ima bradu i brkove i da se brije. Učesnici će reći da je moguće, stoga prekržite i ovu osobinu. Objasnite učesnicima/ama da je normalno da se kod djevojke ili žene razvija brada ili brkovi i da to zavisi od hormona. Također je normalno da je jedan dječak maljav, a drugi nije. Hormoni određuju kada i u kojoj mjeri će se pojavljivati određene karakteristike poput spomenutih.

Radionicu nastavite pitanjem da li žene mogu imati muški spolni organ. Učesnici će reći da to nije moguće, zato ga prekržite u pripadajućoj koloni i upišite spolni organ u srednjoj praznoj koloni. U ovom trenutku skrenite pažnju učesnicima/ama da riječi u srednjoj koloni pripadaju spolnim karakteristikama. Objasnite im da za razliku od osobina (neko ima kratku kosu, neko nosi haljine i slično) postoje karakteristike s kojima se rađamo i čije funkcije nemaju osobe suprotnog spola. Muškarci se rađaju s penisom i testisima, testisi kasnije počinju proizvoditi spermatozoide i taj proces je jedinstven za muškarce. Nakon što ste učesnicima/ama objasnili koje od navedenih karakteristika pripadaju spolnim karakteristikama, pitajte ih koja od preostalih karakteristika u koloni "žena" pripada izrazito muškarcima i također ulazi u ovu kolonu. Učesnici/e bi u toj koloni trebali prepoznati "testise", a onda i tu riječ prekržite u postojećoj koloni i upišite je u srednju kolonu.

Korak 9 (8 minuta): Sada pređite na narednu kolonu gdje su prvobitno navedene "ženske" osobine, ali ta kolona sada nosi oznaku "muškarac". Pitajte učesnike/ce da li je moguće da muškarci nose haljine, oni će reći da je moguće i vjerovatno će neko od učesnika/ca spomenuti običaj koji prakticiraju muškarci u Škotskoj – nošenje "kilta", tj. muške suknje.

Zatim ih pitajte da li je moguće da muškarac ima grudi kojima može dojiti dijete. Učesnici/e će odgovoriti da nije, stoga upišite ovu karakteristiku u srednju kolonu "spol". Objasnite im da pored grudi i mliječnih žlijezda koje se tu nalaze, ženski hormoni određuju sposobnost i vrijeme kada žena može dojiti, zato je nemoguće da muškarac ima ovu karakteristiku. Još jednom naglasite šta predstavlja srednja kolona!

Nastavite interakciju pitanjem da li je moguće da se muškarci depiliraju, učesnici/e će reći da jeste, a vi u nastavku pojasnite da se mnogi poznati sportisti depiliraju i da to nije ponašanje kojem su sklone samo žene.

Također, u pojedinim kulturama sasvim je normalno da se muškarci depiliraju iz higijenskih razloga. Kao primjer možete koristiti mlade u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje je uobičajeno da se muškarci depiliraju upravo iz tih razloga.

Pitajte da li je moguće da je muškarac nježan. Moguće je da u ovom dijelu učesnici/e dodaju određene etikete mladićima koji pokazuju emocije i nježni su prema drugima. Ovo je odlična prilika da razgovarate o tome kako je upravo naša reakcija na osobine koje neko ima, a pripadaju osobinama koje društvo veže za suprotan spol vid rodno zasnovanog nasilja. Ukoliko etiketiramo nekoga jer ne pripada rodnoj grupi, tj. osobine te osobe nisu u skladu s društveno očekivanim normama, vršimo nasilje bazirano na rodnim očekivanjima odnosno – vršimo rodno zasnovano nasilje. Objasnite im da su muškarci i žene emotivna bića i da je sasvim normalno da pokazuju emocije. Društvo nas uči da je za žene prirodno da pokazuju emocije, a da bi muškarci trebali biti hrabri, jaki i suzbijati vlastita osjećanja. Upravo takav vid ponašanja dovodi do emocionalne nestabilnosti i otežava razvoj emocionalne inteligencije. Pokazati osjećanje znači komunicirati na više razina. Osobe koje vide da ste tužni ne moraju čuti od vas da se tako osjećate. Isto je s ljutnjom, strahom ili bilo kojom drugom emocijom. Emocije nam pomažu da razumijemo kako nešto utječe na nas, da li nas određena situacija čini sretnima ili tužnima, da li nas nešto brine ili ne. Iskazivanjem osjećanja pomažemo ljudima oko sebe da nas bolje razumiju i upoznaju.

OSOIBINE				
Muškarac	Žena	Spol	Žena	Muškarac
Kratka kosa			Nose haljine	
Obrijani		Grudi i dojenje	Imaju grudi i mogu dojiti	
Imaju muški spolni organ		Spolni organ	Duža kosa	
Testisi		Testisi	Depiliraju se	
Jača mišićna masa			Nježnije su	
Agresivniji		Ženski	Imaju ženske reproduktivne organe	
Nose mušku odjeću			Šminkaju se	

Sada smo došli do druge spolne osobine pa pitajte učesnike/ce da li muškarac može imati ženske reproduktivne organe. Učesnici/e će reći ne, stoga prekrižite ove riječi i u srednju kolonu upišite “ženski reproduktivni organi”. Završite ovaj dio vježbe pitanjem da li je moguće da se muškarci šminkaju. Učesnici/e bi trebali reći da pa objasnite da određene profesije kao što je gluma ili novinarstvo zahtijevaju da se osobe šminkaju, bez obzira na spol. Također, pojasnite im da je u pojedinim kulturama sasvim normalno da muškarac koristi boje za kosu, sjene i slično te tako ističe svoju ljepotu. U našem društvu briga za ljepotu je okarakterisana isključivo kao osobina koja je svojstvena ženama pa pitajte učesnike/ce kako se osjeća žena koja u našem društvu ne koristi nikakvu šminku ili muškarac koji brine o svom izgledu i ponekad koristi šminku ili, npr., šiša obrve.

Radionicu završite pitanjem za razmišljanje: Koji su to izrazito muški, a koji izrazito ženski poslovi? I koji su to izrazito muški, a koji izrazito ženski sportovi? Recite učesnicima/ama da svoje odgovore pripreme za narednu radionicu.

Izvođenje radionice 2:

Korak 1 (5 minuta): Drugu radionicu počnite s odgovorima na pitanja „Koji su to izrazito muški, a koji izrazito ženski poslovi?“ te „Koji su to izrazito muški, a koji izrazito ženski sportovi?“

Korak 2 (3 minute) : Zamolite učesnike/ce da vam nabroje, npr., pet poslova i sportova koji su u našem društvu prepoznati kao muški. Pokušajte doći do sljedećih odgovora: građevinarski poslovi, fizički poslovi (prenošenje tereta ili rad s teškim instrumentima/oruđem), kopanje, boks i bodybuilding.

Korak 3 (3 minute) : Sada od učesnika/ca tražite da vam navedu poslove koji su u našem društvu prepoznati kao ženski. Pokušajte doći do sljedećih odgovora: kuhanje, spremanje kuće, balet, briga o djeci i posao domaćice.

Korak 4 (5 minuta) : Prekrižite rečenicu “muški poslovi/sportovi” i na tom mjestu napišite “ženski poslovi/sportovi”, a na mjestu gdje je pisalo “ženski poslovi/sportovi” sada napišite «muški poslovi/sportovi». Objasnite učesnicima/ama da ste namjerno zamijenili pozicije kako biste razgovarali o tome da li muškarci mogu raditi ženske i žene tzv. muške poslove/sportove. Nastavite interakciju pitajući za svaki od navedenih poslova/sportova da li ih mogu raditi i njima se baviti muškarci ili žene. Ukoliko su, npr., učesnici/e naglasili/e da fizički poslovi pripadaju isključivo muškarcima, pitajte ih da

li sposobnost da se obavljaju teški fizički poslovi zavisi od toga da li ste muškarac ili žena ili to, ipak, zavisi od fizičke spremnosti da se obavljaju takvi poslovi? Cilj je navesti učesnike/ce na zaključak da sposobnost pojedinca/ke da obavlja određeni posao/sport zavisi prvenstveno od želje, mogućnosti, spremnosti, sposobnosti i znanja, a najmanje od spolne odrednice. Objasnite im da nas društvo uči tome čime se mogu baviti muškarci, a čime žene. Ono čemu nas društvo uči nije nužno i tačno. Društvene odnosno rodne norme nas uče kako se trebamo ponašati da bismo odgovorili na stereotipna društvena očekivanja i pravila. Mnogi muškarci i žene odlučni su u svojoj želji da se bave poslovima ili sportovima koji "pripadaju" suprotnom spolu, ali ih često društvo zbog toga etiketira i takve osobe nailaze na različite društvene barijere koje im otežavaju da se u tom sportu ili poslu ostvare u svom maksimumu. Dječak koji voli balet ili se njime želi baviti neće moći donijeti jednostavnu odluku jer ona zavisi u velikoj mjeri i od toga kako će taj dječak biti prihvaćen u društvu. Pitajte učesnike/ce da li su roditelji pod pritiskom normi kada je u pitanju odluka njihovog djeteta kojim se sportovima ili poslovima želi baviti. Možete koristiti primjer baleta i dječaka koji se njime želi baviti. Pitajte ih da li će roditelji podržati svoje dijete ili će utjecati na njegovu odluku.

POSLOVI/SPORTOVI		
Muški poslovi	Poslovi/sportovi kojima se mogu baviti isključivo osobe određenog spola	Ženski poslovi
Građevinarstvo		Kuhanje
Fizički poslovi		Spremanje
Kopanje		Balet
Boks		Briga o djeci
Bodybuilding		Posao domaćice

Korak 5 (5 minuta): Nakon što ste završili diskusiju o osobinama i poslovima/sportovima kojima se bave muškarci i/ili žene, učesnicima/ama objasnite da sve prekrižene osobine, poslovi i sportovi spadaju u rodne norme i određuju ih ljudi. Sve što se nalazi u srednjoj koloni pripada spolnim karakteristikama i to određuje priroda. Muškarci i žene se rađaju sa spolnim karakteristikama koje nazivamo biološkim osobinama i ljudi ne mogu birati ove osobine. Svi se rađamo kao muškarci ili žene, no

moguće je da se osoba rodi s muškim i ženskim spolnim karakteristikama i te ljude nazivamo interspolnim osobama. Biološke osobine ne možemo mijenjati dok rodne karakteristike i rodne norme možemo.

Pojašnjenje: Sve prekrizene osobine, poslove i sportove svrstavamo u društvene, tj. rodne norme. Rodne norme predstavljaju nepisana društvena pravila o tome čime se trebaju baviti muškarci, a čime žene. Nekada davno žene su više vremena provodile u kući, teže su ostvarivale pravo na obrazovanje, u pojedinim slučajevima nisu ni imale pravo na obrazovanje, pa su teško nalazile poslove što je posebno tragično u slučajevima kada su se same trebale brinuti o djeci i porodici kao samohrane majke.

Mladići i djevojke koji odrastaju u današnjem društvu također su izloženi/e društvenim pritiscima da slijede pravila muškosti i pravila ženskosti. Mladići često odrastaju u okruženju koje ih uči da trebaju biti snažni, da se izlažu rizicima, da trebaju biti hrabri, da brane čast i poštovanje i da skrivaju emocije. Preuzimanje takvih osobina često muškarce dovodi u rizične situacije koje mogu imati neželjene ishode. Primjer može biti konzumiranje alkohola, brza vožnja, sklonost fizičkom nasilju (tuče i slično).

Korak 6 (4 minute): Pitajte učesnike/ce do kojih još rizika može dovesti doslovno pridržavanje normi kod mladića.

U našem društvu i dalje egzistiraju tradicionalni stavovi koji žene postavljaju u nepovoljan društveni položaj. Pojedini roditelji odgajaju djevojke u duhu da žene trebaju biti domaćice, uskraćujući im na taj način mogućnosti koje bi djevojke ostvarile ukoliko bi se obrazovale i započele poslovnu karijeru.

Korak 7 (10 minuta): Pitajte učesnike/ce do kojih ograničenja može dovesti doslovno pridržavanje normi kod djevojaka.

Tokom odrastanja mladi formiraju rodni identitet koji oblikuje naše stavove, vrijednosti i ponašanje. Rodni identitet je pod utjecajem društvenih normi, posebno rodnih normi, tako da svaka osoba ima svoj rodni identitet, a od njegove forme zavisi način i vrste socijalnih interakcija koje će osoba ostvarivati tokom života. Pravila koja se odnose na muškarce nazivamo normama muškosti (maskuliniteti), a ona koja se odnose na žene nazivamo normama ženskosti (femininiteti).

Ukoliko se ne pridržava određenih normi osoba može osjećati određeni

pritisak koji nazivamo rodnim stresom, a podrazumijeva emocije koje se mogu pojaviti ukoliko osoba osjeća da ne može ili ne odgovara na društvene norme koje se pred nju nameću. Također, moguće je da osobe u neposrednoj blizini vrše direktan pritisak na nekoga zbog njegovog nepridržavanja određene norme (djevojčica se želi igrati autićima, mladić koji voli balet, dječak koji odbija alkohol, djevojčica koju etiketiraju zbog njenog izgleda i slično), a ukoliko se ta osoba osjeća loše zbog toga onda govorimo o rodno zasnovanom nasilju.

Pored toga kako društvene norme utječu na naša osjećanja i mogućnosti, one ohrabruju određene pojave i oblike ponašanja koje svrstavamo u nasilje. Ukoliko je djevojka krupnije građe, njeni/e vršnjaci/kinje, smatrajući da je normalno da sve djevojke izgledaju isto, mogu osjećati ohrabrenje da zbijaju "šale" na njen račun ili da joj daju određene "etikete". Zbijanje šala i etiketiranje dovodi do negativnih osjećanja kod osobe koja je izložena ovim oblicima nasilja. S obzirom na to da je ovome povod izgled, a on je vezan za društvena očekivanja kako djevojke trebaju izgledati – govorimo o rodno zasnovanom nasilju.

Nasilje u porodici je problem o kojem se malo i rijetko otvoreno razgovara. Pojedini muškarci smatraju da je opravdano udariti ženu, a opravdanje često pronalaze u njenom nepridržavanju određenih normi ili očekivanja. Društvene norme su posebno opasne ukoliko kod osobe koja je proživjela nasilje razviju osjećaj opravdanosti nasilja kojem je izložena. U tom slučaju posljedice koje se mogu javiti kao rezultat izloženosti nasilju mogu biti teže i odvesti osobu u izolaciju, dovesti do pojave depresije i slično. S obzirom na to da se govori o nasilju baziranom na rodnim normama nazivamo ga rodno zasnovanim nasiljem.

Rodno zasnovanom nasilju izloženi su i mladići. U toku puberteta, mladići često između sebe dokazuju snagu, hrabrost i slično. Mladići koji ne slijede ovaj obrazac ili mu se suprotstavljaju često nose etiketu "slabića" ili "feminiziranog" mladića, što je iskrivljeno viđenje osobnosti koje ovi mladići posjeduju. I u ovim slučajevima, ukoliko se nasilje temelji na rodnim normama, govorimo o rodno zasnovanom nasilju prema mladićima.

Svako nasilje koje ima veze s društvenim očekivanjima i rodnim ulogama nazivamo rodno zasnovanim nasiljem.

Primjer za diskusiju: Pitajte učesnike/ce da li je uobičajeno da mladić prijavi nasilje kojem je izložen od strane vršnjaka/inja? Ako je odgov-

or ne, zašto? Zbog čega je mladićima teže kazati nastavniku/ci da ga vršnjaci/kinje provociraju, ogovaraju ili vrše neki drugi oblik nasilja?

Pitanja za završnu diskusiju (10 minuta):

Kako na nas lično utiču društvene norme temeljene na stereotipnim podjelama poslova i odgovornosti?

Pitajte učesnike/ce šta misle o tome kako gore napravljena podjela utiče na osobe koje žele raditi poslove koji nisu u skladu s društvenim očekivanjima? Da li je tim osobama lakše ili teže donijeti odluku da se bave poslom koji ne pripada njihovoj spolnoj skupini?

Pitajte učesnike/ce zbog čega će takvim osobama biti teško donijeti odluku da se time bave?

Ko sve utječe na njihovu odluku?

Da li nas društvena pravila ograničavaju ili nam daju dodatne mogućnosti?

Šta možemo uraditi da stvorimo svijet u kojem svako može donositi slobodne odluke, bez straha od društvene odbačenosti, etiketiranja i drugih oblika rodno zasnovanog nasilja?

Zadatak za učesnike/ce: Nakon završene prezentacije, učesnike/ce pitajte šta su naučili iz ove vježbe. Ukoliko imate dovoljno vremena na raspolaganju, poželjno bi bilo da svaki/a učesnik/ca napravi refleksiju onoga što je naučio/la ili shvatio/la tokom izvođenja vježbe.

Učesnicima/ama dajte i domaći zadatak da na internetu pronađu zanimljive priče o ženama i muškarcima koji rade poslove koji su u našem društvu okarakterisani kao oni kojima se bavi suprotan spol. O tim pričama ćete razgovarati u uvodnom dijelu naredne radionice.

Opcionalno: Učesnike/ce možete podijeliti u timove i dogovoriti se da svaki tim pronađe jednu inspirativnu priču o ženama i muškarcima koji rade poslove koji su u našem društvu okarakterisani kao oni kojima se bavi suprotan spol. Na narednom času svaki tim može predstaviti priču. Nastavnik/ca, učenik/ca ili edukator/ica bi nakon prezentacije radova, kroz diskusiju, trebao/la dovesti do zaključaka koji će učenicima/ama pomoći da razumiju i dobiju odgovor na sljedeća pitanja:

Kako su norme uticale na život osobe prije odluke da im se suprotstavi?

Šta je dovelo do toga da osoba odluči suprotstaviti se društvenim normama i barijerama?

Šta su bile posljedice takve odluke?

Koje dobiti je osoba ostvarila od takve odluke?

Da li vrijedi slušati vlastita osjećanja u slučaju kada ona govore da trebamo biti drugačiji u određenom smislu? Zašto DA? Zašto NE?

Da li ste naučili nešto o sebi tokom ove vježbe?

Šta biste poručili svojim vršnjacima/kinjama koji i dalje žive pod pritiskom štetnih i rigidnih društvenih normi?

MODUL 3: NASILJE U VEZAMA

Radionica 1 : Veze među mladima

Trajanje radionice: 45 minuta

Potrebni materijali: Kreda i spužva

Ciljevi modula:

Učenici/e mogu objasniti razlike u vezama među ljudima, navodeći primjere zdravih i nezdravih odnosa među ljudima;

Učenici/e navode primjere nezdravih ponašanja u vezama među ljudima;

Učenici/e znaju objasniti razliku između zdravih i nezdravih prijateljskih i intimnih odnosa;

Učenici/e koriste pregovaračke vještine u komunikaciji s vršnjacima/kinjama;

Učenici/e koriste aktivno slušanje tokom razgovora i diskusije s vršnjacima/kinjama.

Izvođenje radionice:

Korak 1 (3 minuta): Objasnite učesnicima/ama da ćete tokom ove radionice razgovarati o vezama među ljudima te karakteristikama i ponašanjima koje te veze mogu činiti zdravim ili nezdravim.

Korak 2 (5 minuta): Pitajte učesnike/ce šta za njih znači nezdrava veza ili nezdrav odnos. Da bi olakšali interakciju, za primjer uzmite prijateljski odnos dvije osobe i pitajte šta tj. kakvo ponašanje i odnos u toj prijateljskoj vezi nju može činiti nezdravom. Zašto nešto nazivamo nezdravim odnosom? Za koga je taj odnos nezdrav?

Na tabli nacrtajte tabelu kao na slici i u pripadajuća polja navedite najčešće veze među mladima:

Vrsta veze	Doprinosi zdravim odnosima	Štetno utječe na odnose
Prijateljske veze		
Vršnjačke veze (poznanci/e i npr. osobe u razredu)		
Roditelji tj. porodične veze		
Partner/ica tj. intimne veze		
Veze za jednu noć		

Učesnike/ce pitajte, pored prijateljskih koje ste prethodno spomenuli, kakve još veze postoje među ljudima. Interakciju olakšajte tako što ćete dati primjer prijateljskih veza, a onda pitajte učesnike/ce, kakve još veze mogu da postoje?

Od učesnika/ca morate dobiti sljedeće odgovore: prijateljske veze, vršnjaci/kinje (poznanci/e), porodične veze i romantične veze. Možete pomoći učesnicima/ama tako što ćete ih pitati za potvrdu veza koje ćete pobrojati:

Da li su vršnjački odnosi primjer veze među ljudima? (Odgovor: Da)

Da li su prijateljske veze iste kao vršnjački odnosi ili su one složenije i također pripadaju vezama među ljudima? (prijateljske veze su složenije i povjerenje je daleko značajnija osobina nego je to slučaj s osobama koje poznajemo i nazivamo ih vršnjacima/kinjama, a nisu nam prijatelji/ce).

Da li porodične veze možemo svrstati u kategoriju veza među ljudima? (Odgovor: Da)

Napomena: Moguće je da će učesnici/e pomenuti i veze za jednu noć. Tu vrstu veza upišite u slučaju da radite sa učenicima/ama srednjih škola.

Korak 3 (3 minute) : Učesnike/ce podijelite u 4 ili 5 grupa, svakoj grupi dajte jednu od navedenih veza (prijatelji/ce, vršnjaci/kinje, roditelji,

partneri/ce i veze za jednu noć). Važno je da facilitator/ka ponudi jedan do dva primjera (npr. povjerenje), kako bi olakšao/la učesnicima/ama rad u grupama.

Rad u grupama (maksimalno 10 minuta):

Šta doprinosi zdravim odnosima u vezi koju je grupa dobila tj. šta tu vezu čini boljom? (povjerenje, komunikacija, iskrenost, posvećenost, lojalnost, humor, neosuđujući stavovi)

Šta vezu čini nezdravom i štetno utiče na odnos?

(nepovjerenje, osuđujući stavovi, ljubomora, neiskrenost, manipulacija, loša ili nikakva komunikacija, laganje, ogovaranje, ograničavanje kontakata s drugim osobama, presije i slično)

Korak 4 (4 minuta): Učesnike/ce zamolite da se vrate na svoja mjesta i u nastavku radionice zamolite svaku grupu da prezentuju svoje zaključke. Facilitator/ka ispunjava tabelu na tabli s odgovorima učesnika/ca.

Učesnike/ce ohrabrite da diskutuju o zapažanjima svake pojedinačne grupe.

Korak 5 (5 minuta): Nastavite radionicu pitanjima:

Da li su sve veze iste?

Kakva je razlika između prijateljskih veza i vršnjačkih veza (poznanci/e i osobe iz naselja i slično)

Šta je zajedničko za ove dvije vrste odnosa?

Šta ih čini različitim?

Šta je s intimnim vezama? Kakve su to veze?

Kakva je razlika između intimnih veza i prijateljskih veza?

Da li su slične ili različite?

Koje su karakteristike nezdravih odnosa u intimnim vezama?

Korak 6 (5 minuta): Učesnike/ce ponovo zamolite da se vrate u iste grupe i zamolite ih da smisle priču o dvoje mladih ljudi koja sadrži primjere nezdravih odnosa. Svaka grupa treba da smisli priču o nezdravim intimnim odnosima. Također, u završetku priče, svaka grupa treba da

vodi diskusiju putem koje će ostatak učesnika/ca u razredu identifikovati primjere nezdravih ponašanja. Također, svaka grupa treba s ostatkom razreda da definiše korake koji će ili vezu učiniti boljom ili omogućiti osobi koja je izložena nasilju uslijed nezdravih odnosa da je napusti.

Facilitator/ke trebaju da tokom rada u grupama pomognu učesnicima/ama s formulacijom priča dok popunjena tabela na tabli omogućava uvid u elemente nezdravih odnosa. Svaka grupa treba da odredi dvije osobe koje će pročitati priču i koje će voditi interakciju za finalizaciju vježbe.

Korak 7 (3 minute): Učesnike/ce zamolite da se vrate na svoja mjesta i svaka grupa treba da pročita svoje priče. Nakon pročitane priče, lideri/ce grupe treba da s ostatkom učesnika/ca iz razreda identifikuju elemente koji vezu čine nezdravom i da kroz diskusiju identifikuju potencijalno rješenje, da li u smislu unaprjeđenja veze ili potpunog napuštanja nezdrave veze.

Korak 8 (7 minuta): Pitanja za završnu interakciju

Da li ste naučili nešto novo?

Šta smo zaključili, kakve veze mogu biti, bez obzira na prirodu odnosa?

Da li su nezdravi odnosi među mladima česta pojava?

Kakvu je vezu teže napustiti, prijateljsku ili intimnu? Zašto jednu ili drugu?

Ukoliko određena romantična veza sadrži više nezdravih elemenata, da li je bolje raditi na njenom poboljšanju ili je bolje napustiti takvu vezu?

Šta nas može spriječiti da napustimo takvu vezu?

Šta i ko nas može ohrabriti da napustimo takvu vezu?

Zaključak:

Bez obzira da li se radi o porodičnim, prijateljskim, intimnim ili drugim vezama, one mogu biti bazirane na zdravim i nezdravim odnosima. Mnogi mladi ljudi uspostavljanjem prvih npr. romantičnih veza započinju svoj emocionalni i socijalni razvoj pa su veze prilike u kojima učimo o drugima, o sebi, ali i o sebi u odnosu na druge. Ipak, pojedine nezdrave veze temeljene na nezdravim odnosima mogu negativno uticati na psihosocijalni razvoj mlade osobe ukoliko je u nezdravoj vezi, ukoliko

tu vezu ne prepoznaje kao nezdravu i ukoliko nema dovoljno znanja o tome šta znače zdravi, a šta nezdravi odnosi. Obzirom da su romantične veze često vrlo intimne i ljudi ne pričaju otvoreno o odnosima u ovakvim vezama, prijatelji/ce i porodica osobe koja je “zarobljena” u nezdravoj vezi često ne mogu adekvatno da reaguju (ohrabre osobu da napusti takvu vezu) jer ne znaju šta se u toj vezi dešava. Zato je važno da prijatelji/ce, u slučaju da otkriju da se njihov/a vršnjak/inja nalazi u takvoj situaciji, ohrabre tu osobu da otvoreno razgovara o svom odnosu, što će omogućiti argumentovanu komunikaciju o zdravim odnosno nezdravim elementima veze.

Radionica 2: Nasilje u vezama

Trajanje: 45 minuta

Potrebni materijali: Kreda i tabla ili *flipchart* papiri, markeri, ljepljiva traka, *stickeri* i makaze, kopije radnog materijala

Ciljevi modula:

Učenicima/e znaju opisati termine nasilje, nasilje u vezama i rodno zasnovano nasilje;

Učenicima/e navode primjere različitih oblika nasilja i procjenjuju posljedice koje nasilje ostavlja na osobu koja proživljava nasilje;

Učenicima/e su u mogućnosti da predvide do kakvih posljedica dovodi indolentan odnos prema nasilju kojem svjedoče ili kojem su izloženi/e;

Učenicima/e pokazuju empatiju prema osobama koje preživljavaju nasilje u vezama i rodno zasnovano nasilje;

Učenicima/e se uključuju u grupne aktivnosti koje ohrabruju nenasilno i rodno ravnopravno ponašanje;

Učenicima/e demonstriraju stavove koji ljubomoru i restrikcije distanciraju od osjećaja ljubavi i međusobnog poštovanja;

Učenicima/e koriste predložene psihosocijalne vještine u kritičkom osvrtu na nasilje u vezama i rodno zasnovano nasilje;

Učenicima/e argumentovano diskutuju o poziciji osobe koja je (bila) u situaciji nasilja, nasilnika i svjedoka nasilja te su sposobni da objasne poziciju i mogućnosti svakog/e od navedenih;

Korak 1 (5 minuta): Učesnicima/ama objasnite da ćete tokom radionice razgovarati o odnosima između dvije osobe koje su u vezi.

Napomena: Važno je uključiti više učesnika/ca u interakciju. Obzirom da se radi o komplikovanoj temi, prilikom uspostavljanja interakcije koristite pitanja zatvorenog tipa. Kasnije, nakon što se veći broj učesnika/ca uključi u interakciju i diskusiju, isključivo koristite pitanja otvorenog tipa.

Kada govorimo o vezama među ljudima, pojedina ponašanja, čak i ako ulaze u kontekst nasilja, nisu prepoznata kao takva, pa se osobe ne bune i često pojedine nasilne oblike ponašanja miješaju sa zabrinutošću, brigom pa čak i ljubavlju.

Korak 2 (10 minuta): Podijelite učesnicima/ama radni materijal *Priča o savršenoj romantičnoj vezi*. Učesnike/ce zamolite za mir i objasnite im da je važno da s pažnjom pročitaju priču iz materijala, a da će sadržaj teksta biti predmet diskusije koja će trajati do kraja radionice.

Pitajte učesnike/ce:

Kako se osjećate nakon ove priče?

Da li su neke od situacija u ovoj priči realne i dešavaju li se vašim vršnjacima/kinjama?

Zašto se osobe odlučuju da ostanu u takvim vezama?

Kada bi se ovakva situacija desila vašem prijatelju ili prijateljici, kakav biste mu/joj savjet dali?

Korak 3 (5 minuta): Nastavite radionicu - Veza između dvije mlade osobe odlična je prilika za zdrav emocionalni razvoj. Međutim, ukoliko su odnosi u vezi nezdravi, ukoliko jedna osoba u vezi dominira u odnosu na drugu ili direktno kontroliše odluke druge osobe tada govorimo o kontroli nečijeg ponašanja, što ujedno predstavlja nezdrav odnos. Šta bi onda predstavljao zdrav odnos? Prisjetimo se koje su karakteristike zdravih odnosa.

Učesnike/ce podsjetiti na faktore koji doprinose i znak su zdravih odnosa među ljudima: povjerenje, komunikacija, iskrenost, posvećenost, lojalnost, humor, neosuđujući stavovi i drugo.

Na tabli nacrtajte 9 kolona, a možete koristiti i 9 *flipchart* papira. Na vrhu

svake kolone napišite jedan od pripadajućih naslova:

Psihološko i emocionalno zlostavljanje,

Vršnjački pritisak,

Korištenje društvenog statusa

Prisiljavanje,

Minimiziranje,

Prijetnje,

Seksualna prisila,

Izolacija,

Pritisak putem socijalnih mreža.

Korak 4 (10 minuta): Objasnite učesnicima/ama da ćete u nastavku radionice razgovarati o različitim oblicima ponašanja, a zadatak učesnika/ca je da kroz diskusiju s ostalim učesnicima/ama definišu pripadajuće mjesto u svakoj od ponuđenih kolona. Također, učesnici/e treba da identifikuju one oblike ponašanja koji se pojavljuju u priči o kojoj je prethodno vođena diskusija. Za facilitatore/ke je važno da interpretiraju termine koje učesnici/e ne poznaju ili im je značenje nejasno. Također, ukoliko to vrijeme dozvoljava, bilo bi korisno da facilitator/ka, nakon postavljanja svake pojedinačne izjave na pripadajuće mjesto, pojasni svaki vid ponašanja i definiše negativne ishode svakog od njih. Za vježbu su vam potrebne kartice Radni materijal Oblici nasilnog ponašanja i Oblici nasilnog ponašanja poredani po kategorijama. Radni materijal Oblici nasilnog ponašanja sadrže izjave tj. oblike nasilnog ponašanja poredane po kategorijama, ali bez naslova kategorija. To olakšava razumijevanje konteksta svake pojedinačne izjave i potencijalne pozicije izjave u odnosu na postavljene forme nasilja u vezama.

Nakon što ste sve kartice postavili na pripadajuće mjesto, učesnike/ce pitajte da li ijedan od navedenih oblika ponašanja ostavlja fizičke posljedice. Obzirom da niti jedan od oblika ponašanja na koje se referiše materijal ne ostavlja fizičke posljedice, facilitator/ka treba da to naglasi. Nastavite interakciju:

Da li za svaki od navedenih oblika ponašanja možemo zaključiti da ulazi

u kategoriju nasilja?

Koje od navedenih možemo svrstati u kategoriju rodno zasnovanog nasilja? Šta predstavlja rodno zasnovano nasilje? Facilitator/ka bi trebao/la objasniti razliku između nasilja i rodno zasnovanog nasilja, ali bez pretjeranog zadržavanja na ovoj temi zbog ograničenog vremena modula i činjenice da se ta oblast obrađuje kroz naredne module.

Objašnjenje rodno zasnovanog nasilja:

Rodno zasnovano nasilje je generalni izraz koji se koristi da se obuhvate forme nasilja koje se pojavljuju kao rezultat normativnih uloga i očekivanja, a koje se vežu za rod, nejednakost, nejednaku moć odlučivanja u okviru konteksta određenog društva.

Rodno zasnovano nasilje nije isključivo usmjereno na žene. Njemu su izložene žene, ali i muškarci. Važan generator rodno zasnovanog nasilja su rodne norme. Rodne norme u Bosni i Hercegovini ne samo da definišu uloge i odgovornosti muškaraca i žena, već u širem kontekstu ohrabruju stigmatizaciju onih koji se ne uklapaju u normativ, a nerijetko i nasilje prema ljudima koji žive van rodničkih okvira tj. suprotstavljaju se stereotipnim i konzervativnim ulogama oba spola i roda. Društvo u Bosni i Hercegovini ne poznaje više od dvije rodne pozicije.

U zavisnosti od oblika, rodno zasnovano nasilje²⁵ dovodi do seksualnih, fizičkih i psiholoških posljedica kod djevojčica i dječaka. Ono uključuje bilo koji oblik nasilja ili iskorištavanja koje je bazirano na rodničkim stereotipima. Osnovna namjera rodno zasnovanog nasilja jeste da ojača rodne uloge i sprovodi rodne nejednakosti. Ono uključuje, ali nije ograničeno na, fizičko nasilje, silovanje, neželjene i neprimjerene seksualne dodire, neželjene i neprimjerene seksualne komentare, grupnu osudu i kažnjavanje, zlostavljanje i verbalno zlostavljanje. Nejednaka raspodjela moći u odnosima među odraslima i djecom i muškarcima i ženama doprinosi rodno zasnovanom nasilju. Nasilje se može desiti u školama i oko njih, na putu do njih i pri povratku, a mogu ga vršiti i nastavnici/e, učenici/e ili članovi/ice lokalnih zajednica. I mladići i djevojke mogu biti izloženi nasilju, ali mogu biti i nasilnici/e. Takvo nasilje može negativno uticati na blagostanje mlade osobe, postavljajući ih u povećan rizik za postizanje nižih akademskih rezultata zbog odsustvovanja, bježanja iz škole ili gu-

---

25 Ova definicija rodno zasnovanog nasilja u školama temeljena je na konceptualnom okviru Programa sigurnih škola i uključuje sintezu internacionalno prepoznatih definicija na polju edukacije, zdravlja i zaštite djece UN-a i njegovih specijalizovanih agencija (kao što su Svjetska zdravstvena organizacija - SZO).

bitka motivacije za postizanje akademskih uspjeha.

Korak 5 (10 minuta): Šta je zajedničko za sve pobrojane oblike nasilnog ponašanja?

U ovoj fazi facilitator/ka ukazuje na emocionalne posljedice nasilja tj. na sve navedene forme kontrole i nasilnog ponašanja koje negativno utiču na mentalno zdravlje izložene osobe.

Šta možemo uraditi da prijateljici ili prijatelju pomognemo da izađe iz kruga nasilja i kontrole?

Važno je da facilitatori/ke uključe što veći broj učesnika/ca u diskusiju o ovom pitanju.

Zašto mladi, ukoliko vide da su njihova prijateljica ili prijatelj izloženi jednoj ili više navedenih formi kontrole i nasilja, ne razgovaraju s njihovim roditeljima/starateljima ili drugom starijom osobom?

Zašto se ne “petljamo“ u odnose dvoje ljudi?

Da li je nasilje privatna stvar ukoliko smo svjesni da pojedini ljudi ne prepoznaju nasilje ili kontrolu njihovog ponašanja?

Ukoliko osoba ne reaguje, a i prijatelji/ce se ne uključuju, koje su posljedice za osobu izloženu nasilju?

Ako tu osobu koja je izložena nasilju nazivamo prijateljicom/prijateljem, a ne uključujemo se u pomoć, kome direktno pomažemo? Njoj ili osobi koja vrši nasilje?

Šta ste naučili iz ove radionice?

Korak 6 (5 minuta): Zaključak

Nasilje ne podrazumijeva isključivu upotrebu fizičke sile. Osoba može biti u višegodišnjoj vezi i da nikada ne bude fizički napadnuta, ali da je sve vrijeme veza nezdrava i nasilna. Nedostatak moći odlučivanja, kontrola ponašanja, vrijeđanje i uticaj na vaše stavove i mišljenje o sebi i drugima mogu biti primjeri izraženog psihološkog nasilja kojem je osoba izložena. Zdrava veza se temelji na međusobnom poštovanju, uvažavanju, ljubavi, komunikaciji, kompromisu, iskrenosti, povjerenju, pravednosti, podršci i slično. Sve suprotno navedenom vezu čini nezdravom i u takvim vezama jedna osoba ima apsolutnu moć odlučivanja i kontrole, dok druga osoba, ukoliko ne dobije potrebnu pomoć, može ostati u toj vezi misleći

da nasilna osoba kontrolu vrši zbog ljubavi i posvećenosti vezi, a ne zbog vlastitih i sebičnih interesa.

Napomena za facilitatore/ke: Važno je da prije kraja radionice facilitatori/ke objasne učesnicima/ama da će nakon završene radionice svi/e učesnici/e imati mogućnost da razgovaraju s facilitatorima/kama i postave pitanja. Ovo je specifična radionica obzirom da obrađuje osjetljiva pitanja nasilja u vezama i postoji velika mogućnost samoidentifikacije učesnica s “djevojkom iz priče”. Upravo je to razlog rezervacije vremena nakon radionice i davanja mogućnosti učesnicima/ama da nakon radionice potraže savjet ili informaciju.

Radni materijal: Priča o savršenoj romantičnoj vezi

Često se prisjetim početka naše veze. Upoznali smo se mnogo prije u jednom sarajevskom klubu, no tek dvije godine kasnije smo se upustili u ono što svi zovemo veza. Međutim, naša veza je po mnogo čemu bila drugačija.

Sjećam se prvog izlaska, euforije, sređivanja, čekanja da pozvoni na interfon. Prva večera, smijeh, zezanje, bio je drugačiji, odlučan, poseban, šarmantan... Ispunjavao je gotovo sve s moje check liste savršenog momka. Izletiti na Trebević, rafting Unom i Tarom, planinarenje, kafane do četiri ujutro, odlazak u Dubrovnik. Naša veza je zaista bila dinamična, zanimljiva i puna ljubavi. Govorio mi je da me voli, da sam ispunjenje njegovih snova. Bila sam posebna, a svako voli taj osjećaj posebnosti, pažnje i bezuvjetne ljubavi.

Onda je tražio *password* mog *Facebook* profila. Mislila sam da se šali i tražila sam njegov zauzvrat, međutim, taj pogled i izraz lica koji je napravio i sada ledi krv u mojim žilama. Na trenutak, mislila sam da mi se učinilo.

Rekao je da nema potrebe da komuniciram s drugim muškarcima, da to rade žene niskog morala i da njegova djevojka neće biti takva. **Neće**, već je odredio moje ponašanje. Pitala sam se, da li je to dokaz iskrene ljubavi, prolazna faza, možda mu je toliko stalo da se prestao kontrolisati. Kada sam neke od tih situacija ispričala mami ona nije burno reagovala, što sam i očekivala. Naprotiv, rekla je da su muškarci često takvi, posebno kada im je do nekoga mnogo stalo.

Drugi put je pitao gdje i s kim idem u grad. Na trenutak sam htjela da slažem, no bila sam iskrena i rekla da idem vani s drugarom iz osnovne škole. Crvenilo je preplavilo njegovo blijedo lice. Pitao me da li sam ga pitala za dopuštenje. Mislila sam opet da se šali. Tada smo se prvi put ozbiljno posvađali i gurnuo me. Kasnije je to pravdao ljubavlju koju osjeća prema meni i željom da naša veza opstane. Čak me uspio uvjeriti da sam kriva što me gurnuo...zapravo...udario. Čudno je kako želja za nečim savršenim može da obmane iskrene emocije i jasnu sliku koju sam tada trebala da vidim. Vremenom, njegova agresivnost i kontrola svega što radim postajale su mi opravdane i prestala sam da izlazim, izgubila sve drugove i gotovo sve drugarice. Imali smo zajednički *Facebook* profil...zapravo...pristala sam na sve. **Pristala sam da budem sve što želi i prestala sam da budem ja.**

Svaki put kada bi razmišljala o mogućem prekidu veze, pronalazila sam načina da opravdam njegove postupke. Dovoljno je bilo da se sjetim odlaska na planinu, na more i da šetajući tim prekrasnim trenucima naše veze zaboravim razlog zbog kojeg sam počela dovoditi u pitanje njegovu iskrenost i našu budućnost. Ipak me voli, želi me samo za sebe, plaši se, nesiguran je, možda sam najbolja koju je imao pa želi da me zadrži pod svaku cijenu. Možda ga prijatelji savjetuju da se tako ponaša, možda... možda...možda ne.

Jednog jutra neko mi je pozvonio na vrata i ostavio ceduljicu s porukom. U poruci se nalazila lista s praznim kvadratićima. Mislila sam da je reklamna anketa u pitanju, no u naslovu se nalazilo moje ime. Kada sam malo bolje pogledala šta piše, iznad liste s kvadratićima nalazio se kratki tekst o tome kako postoje ljudi koji me vole, brinu se za mene i žele da sam sretna. Niže se nalazio tekst o princu na bijelom konju, iskrenosti, ljubavi, povjerenju, uzajamnom poštovanju odnosno svemu onome što je našoj vezi nedostajalo.

Pogledala sam listu ispod i u naslovu liste pisalo je: „Ako na jednom od polja DA upišeš kvačicu, tvoja veza nije zdrava i ti si osoba koja je u situaciji nasilja“. Pomislila sam da je pretenciozno zaključiti da lista koju neko sastavi na tako jednostavan način definiše da li je neko u situaciji nasilja ili ne. Lista je bila jednostavna, razumljiva, a obilježenih kvadratića je bilo više od jednog. Tada sam, bez posebne intervencije, shvatila da ne samo da sam u situaciji nasilja, već sam postala neka druga osoba koja pristaje na poziciju u kojoj se našla, da sam saveznica nasilja kojem sam apsolutno izložena.

Stavila sam X kod svake od ovih rečenica i tek sam tada shvatila obim i složenost problema. Zato se molim da neko od vas svoj problem otkrije na prvom kvadratiću i da ne dozvolite da kao ja, stavite X na svaku rečenicu koja produbljuje problem i uništava ono najljepše u vama - vašu osobnost.

Drage djevojke i momci, pogledajte listu koju sam vam kopirala. Možda, nekom od vas, bude korisna jednako kao meni.

Da li si u situaciji nasilja? Ako na jednom od polja DA upišeš kvadratić, tvoja veza nije zdrava i ti si u situaciji emocionalnog nasilja.	Da	Ne
Brani ti da izlaziš s prijateljima i to pravda ljubavlju.		
Kontroliše tvoju komunikaciju putem socijalnih mreža ili insistira na zajedničkom profilu.		
Govori da žene trebaju biti toliko odane svojim momcima da ne smiju komunicirati s drugim muškarcima.		
U ljutnji koristi uvrede, ponižava te i to pravda ljubavlju.		
Ljubomorani je i u napadu ljubomore ne bira šta govori i pred kim to izgovara.		
Čak i kada želiš nešto, ukoliko mu se to ne sviđa, izričit je u zabrani istog.		
Gurnuo te ili udario ili stisnuo tokom svađe.		
Uspio je kod tebe stvoriti osjećaj da sve gore navedeno, ukoliko si tome izložena, si sama skrivila zbog svog ponašanja, a njega vidiš kao nekoga ko to radi iz najbolje namjere.		

Ako si na jedno od ovih pitanja upisala/o X kao potvrđan odgovor, predlažemo ti da razmisliš o toj vezi, svojoj poziciji u njoj i napraviš korak prema svojoj budućnosti, onoj koju zaslužuješ, a ne onoj koju ti neko nameće. Ukoliko želiš sa nama razgovarati ili se dopisivati o ovom pitanju, možeš nam se javiti a brojeve:

ili *e-mail*:

ili *Facebook*:

Radni materijal: Oblici nasilnog ponašanja

_____:

Ponižava me pred prijateljima/cama i stvara mi osjećaj krivnje.

“Spušta“ mi pred mojim prijateljima/cama zbog čega se kasnije osjećam loše u njihovom društvu.

Često mi daje seksističke nadimke zbog kojih sam nezadovoljna sobom.

Često mi daje homofobne nadimke zbog mojih stavova i uvjerenja.
(Mahir - Mahira)

Etiketira me i daje uvrijedljive i pogrdne nadimke.

Ističe moje fizičke nedostatke u komunikaciji sa mnom i/ili pred mojim prijateljima/cama.

_____:

Često na moje statuse odgovara negacijski, kontra i s uvrijedljivom konotacijom.

Na socijalne mreže uploaduje slike i video sadržaje zbog kojih se osjećam loše.

Postavlja neugodne slike i taguje me.

Postavlja neugodne i uvrijedljive komentare i taguje moje ime.

Šalje mi prijeteće poruke.

Ponižava me putem statusa i komentara.

Daje mi i objavljuje etikete i nadimke.

_____:

Kaže da ne razumijem neke stvari jer dolazim iz siromašne porodice.

Kaže da nisam sposobna da razumijem određene stvari jer sam sa sela.

Kaže da nisam sposoban da razumijem njene stavove jer nisam fakultetski obrazovan.

Kažu mi da nisam muško jer se ponašam kao djevojka.

Kažu mi da nisam žensko jer ne znam i ne želim da kuham.

Stalno me tjera da idem da mu kupim vodu, sladoled, cigarete...kao da sam sluškinja.

Uvijek je on taj koji na kraju kaže gdje ćemo izaći i s kim ćemo se družiti.

_____:

Plaši me prijetnjom, upozoravajućim pogledom, intonacijom, gestikulacijom i izrazom lica.

Razbija stvari i/ili prijeti razbijanjem stvari uslovljavajući me da pristanem na njegove zahtjeve.

Razbija stvari i okrivljuje mene za svoje ponašanje.

_____:

Uslovljava moje odluke.

Prijeti da će me povrijediti.

Prijeti mi da će povrijediti moje prijatelje/ice, roditelje, bivše simpatije ukoliko ne pristanem na njegove zahtjeve.

Prijeti mi da će prekinuti ukoliko ne pristanem na njene zahtjeve.

Prijeti mi samoubistvom.

_____:

Kaže da će naša veza opstati ukoliko pristanem na seksualni odnos.

Forsira me da pristanem na spolni odnos jer smo predugo zajedno i nemam šta da čekam.

Manipuliše mojim stavovima u vezi pristanka na seksualni odnos.

Kaže mi da nisam posebno lijepa i da bi malo ko pristao na intimnu vezu sa mnom, dok on ne obraća pažnju na moj izgled.

Nagovara me da pijem alkohol i probam drogu, mislim da tako želi lakše uticati na moju odluku o seksualnom odnosu koji odbijam.

_____:

Kontroliše sve što radim.

Zabranio mi je da se viđam s prijateljima/cama.

Zabranila mi je da chatam s prijateljicama na *Facebooku* i drugim socijalnim mrežama.

Tražio je da obrišem svoj profil i da otvorimo zajednički.

Ne dozvoljava mi da izađem s prijateljima i ograničava komunikaciju i kontakte s njima.

Ismijava moje odnose s drugim ljudima.

Ljubomoru pravda kao izgovor za kontrolu i maltretiranje.

S prijateljima koristi jezik i terminologiju koju ne razumijem.

_____:

Širi tračeve o meni.

Nagovara me da pijem iako to ne želim.

Prijatelj/ica me nagovara da pristanem na zahtjeve momka/cure.

Mojim prijateljima/cama govori laži o meni, utiče na njihov odnos prema meni.

Mojim roditeljima govori laži o meni i mijenja njihovo mišljenje o mojim stavovima i ponašanju.

_____:

Umanjuje značaj svega što radim.

Iako se zbog njega osjećam loše, on kaže da ne vidi ništa sporno u svom ponašanju.

Ismijava me kada sam tužna zbog njegovog ponašanja.

Ignoriše me kada želim podijeliti zabrinutost zbog njegovog ponašanja.

Negira postupke zbog kojih se osjećam loše.

Prebacuje krivnju za svoje ponašanje na mene.

Kaže da sam kriva zbog svega što mi radi.

Radni materijal: Oblici nasilnog ponašanja poredani po kategorijama

Emocionalno zlostavljanje:

Ponižava me pred prijateljima/cama i stvara mi osjećaj krivnje.

“Spušta“ mi pred mojim prijateljima/cama zbog čega se kasnije osjećam loše u njihovom društvu.

Često mi daje seksističke nadimke zbog kojih sam nezadovoljna sobom.

Često mi daje homofobne nadimke zbog mojih stavova i uvjerenja.
(Mahir - Mahira)

Etiketira me i daje uvrijedljive i pogrđne nadimke.

Ističe moje fizičke nedostatke u komunikaciji sa mnom i/ili pred mojim prijateljima/cama.

Korištenje socijalnih mreža:

Često na moje statuse odgovara negacijski, kontra i s uvrijedljivom konotacijom.

Na socijalne mreže uploaduje slike i video sadržaje zbog kojih se osjećam loše.

Postavlja neugodne slike i taguje me.

Postavlja neugodne i uvrijedljive komentare i taguje moje ime.

Šalje mi prijeteće poruke.

Ponižava me putem statusa i komentara.

Daje mi i objavljuje etikete i nadimke.

Korištenje socijalnog i rodnog statusa:

Kaže da ne razumijem neke stvari jer dolazim iz siromašne porodice.

Kaže da nisam sposobna da razumijem određene stvari jer sam sa sela.

Kaže da nisam sposoban da razumijem njene stavove jer nisam fakultetski obrazovan.

Kažu mi da nisam muško jer se ponašam kao djevojka.

Kažu mi da nisam žensko jer ne znam i ne želim da kuham.

Stalno me tjera da idem da mu kupim vodu, sladoled, cigarete...kao da sam sluškinja.

Uvijek je on taj koji na kraju kaže gdje ćemo izaći i s kim ćemo se družiti.

Prisiljavanje:

Plaši me prijetnjom, upozoravajućim pogledom, intonacijom, gestikulacijom i izrazom lica.

Razbija stvari i/ili prijeti razbijanjem stvari uslovljavajući me da pristanem na njegove zahtjeve.

Razbija stvari i okrivljuje mene za svoje ponašanje.

Prijetnje:

Uslovljava moje odluke.

Prijeti da će me povrijediti.

Prijeti mi da će povrijediti moje prijatelje/ice, roditelje, bivše simpatije ukoliko ne pristanem na njegove zahtjeve.

Prijeti mi da će prekinuti ukoliko ne pristanem na njene zahtjeve.

Prijeti mi samoubistvom.

Seksualna prisila:

Kaže da će naša veza opstati ukoliko pristanem na seksualni odnos.

Forsira me da pristanem na spolni odnos jer smo predugo zajedno i nemam šta da čekam.

Manipuliše mojim stavovima u vezi pristanka na seksualni odnos.

Kaže mi da nisam posebno lijepa i da bi malo ko pristao na intimnu vezu sa mnom, dok on ne obraća pažnju na moj izgled.

Nagovara me da pijem alkohol i probam drogu, mislim da tako želi lakše uticati na moju odluku o seksualnom odnosu koji odbijam.

Izolacija:

Kontroliše sve što radim.

Zabranio mi je da se viđam s prijateljima/cama.

Zabranila mi je da chatam s prijateljicama na *Facebooku* i drugim socijalnim mrežama.

Tražio je da obrišem svoj profil i da otvorimo zajednički.

Ne dozvoljava mi da izađem s prijateljima i ograničava komunikaciju i kontakte s njima.

Ismijava moje odnose s drugim ljudima.

Ljubomoru pravda kao izgovor za kontrolu i maltretiranje.

S prijateljima koristi jezik i terminologiju koju ne razumijem.

Vršnjački pritisak:

Širi tračeve o meni.

Nagovara me da pijem iako to ne želim.

Prijatelj/ica me nagovara da pristanem na zahtjeve momka/cure.

Mojim prijateljima/cama govori laži o meni, utiče na njihov odnos prema meni.

Mojim roditeljima govori laži o meni i mijenja njihovo mišljenje o mojim stavovima i ponašanju.

Minimiziranje i odbijanje:

Umanjuje značaj svega što radim.

Iako se zbog njega osjećam loše, on kaže da ne vidi ništa sporno u svom ponašanju.

Ismijava me kada sam tužna zbog njegovog ponašanja.

Ignoriše me kada želim podijeliti zabrinutost zbog njegovog ponašanja.

Negira postupke zbog kojih se osjećam loše.

Prebacuje krivnju za svoje ponašanje na mene.

Kaže da sam kriva zbog svega što mi radi.

Modul 4: Vrste i posljedice nasilja (za osnovnu školu)

Radionica 1:

Trajanje: 45 minuta

Potrebni materijali: Kopije radnih materijala za sve učesnike/ce, tabla i kreda ili *flipchart* tabla, papiri i markeri

Ciljevi modula:

Učenici/e navode primjere različitih oblika rodno zasnovanog nasilja;

Učenici/e razvrstavaju posljedice nasilja prema obliku nasilja kojem je određena osoba izložena;

Učenici/e su u mogućnosti da predvide do kakvih posljedica dovodi indolentan odnos prema nasilju kojem svjedoče ili kojem su izloženi/e;

Učenici/e znaju da ne postoje blaže i teže forme nasilja i da svako nasilje ostavlja posljedice na osobu koja mu je izložena;

Učenici/e pokazuju empatiju prema osobama koje preživljavaju nasilje u vezama i rodno zasnovano nasilje;

Učenici/e se uključuju u grupne aktivnosti koje ohrabruju nenasilno i rodno ravnopravno ponašanje;

Učenici/e demonstriraju stavove koji ljubomoru i restrikcije distanciraju od osjećaja ljubavi i međusobnog poštovanja;

Učenici/e koriste predložene psihosocijalne vještine u kritičkom osvrtu na nasilje u vezama i rodno zasnovano nasilje;

Učenici/e procjenjuju kako pojedinačne rodne norme dovode do specifičnih problema u ponašanju i pojavi nasilja u vezama;

Učenici/e argumentovano diskutuju o poziciji osobe koja je (bila) u situaciji nasilja, nasilnika i svjedoka nasilja te su sposobni da objasne poziciju i mogućnosti svakog/e od navedenih;

Učenici/e primjenjuju vještine kritičkog razmišljanja u donošenju zaključaka i odluka tokom vođenih diskusija i zadataka o nasilju i rješavanju nasilnih situacija.

Priprema: Facilitatori/ke trebaju biti spremni na mogućnost da se

neko/a od učesnika/ca radionice identifikuje kao osoba koja je proživjela određenu formu nasilja o kojoj ćete razgovarati na ovoj radionici. U tom slučaju, predložite učesniku/ci da nakon radionice sa vama razgovara o tom pitanju, ali ne pred grupom. Važno je da tokom komunikacije facilitatori/ke iskomuniciraju s mladom osobom o tome da li je prijavila nasilje, da li je s nekim već razgovarala o tome, no ne bi trebalo ulaziti u dublju komunikaciju kako bi se izbjegla reviktimizacija osobe koja je proživjela nasilje.

Korak 1 (5 minuta): Pozdravite učesnike/ce i objasnite da ćete tokom ove radionice razgovarati o vrstama i posljedicama nasilja. Kao i u slučaju prethodne radionice, ishod ove radionice zavisi od aktivnosti i uključenosti učesnika/ca stoga objasnite učesnicima/ama da ne postoje tačni i netačni odgovori i da je cilj radionice iznošenje mišljenja učesnika/ca i formiranje zajedničkog zaključka. Na tabli napišite “Ponašanja koja asociraju na nasilje”.

Korak 2 (15 minuta): Radionicu započnite pitanjem: „Kada kažete nasilje, koje vam asocijacije prve padaju na pamet?“. Objasnite učesnicima/ama da se asocijacije odnose na ponašanja pa ponudite nekoliko primjera: udaranje, prijetnje i ogovaranje. Prije nego učesnici/e krenu s diskusijom o asocijacijama na riječ nasilje, objasnite im da se fokusiraju na ponašanja koja ih asociraju na nasilje. Važno je da što više učesnika/ca iznese svoje mišljenje, a ponuđene asocijacije zapišite na tablu ili *flipchart* papir.

Potrebno je dobiti sljedeće odgovore: udaranje, guranje, prijetnje, postavljanje negativnih sadržaja na *Facebook* ili druge socijalne mreže, slanje prijetećih poruka, ogovaranje, širenje tračeva i neistina, ponižavanje, davanje uvrijedljivih nadimaka i slično. Ukoliko učesnici/e ne budu znali/e navesti neke od ovih primjera, facilitatori/ke mogu postavljati pitanja, a učesnici/e treba da potvrde ili negiraju asocijacije koje facilitatori/ke pomenu:

Da li prijetnje asociraju na nasilno ponašanje?

Da li širenje tračeva asocira na nasilno ponašanje?

Da li postavljanje negativnih sadržaja na *Facebook* ili druge stranice o nekoj osobi asocira na nasilno ponašanje?

Nastaviti pitanja sve dok se ne skupe svi traženi odgovori!

Korak 3 (4 minute): Nakon što su učesnici/e završili/e s prezentacijom pojedinačnih asocijacija, iste zapisati na tablu i objasniti da se sve zapisane forme ponašanja zapravo svrstavaju u kategoriju nasilnog ponašanja i nastaviti s interakcijom.

Pitajte učesnike/ce da li po njihovom mišljenju postoje blaže i teže forme nasilja?

Korak 4 (4 minute): Nastavite interakciju, pitajte na osnovu čega neko nasilje nazivamo blažim, a drugo težim? Koji kriterij koristimo da bismo procijenili šta je teže, a šta blaže nasilje. Na tabli napišite blaže forme nasilja i teže forme nasilja. Napomena: Cilj je ohrabriti učesnike/ce da govore o stavovima vršnjaka/inja i percepciji nasilja kroz prizmu posljedica. Mnogi mladi ljudi smatraju da su ogovaranja i etiketiranje blage forme nasilja što ćemo kasnije kroz ovu vježbu promijeniti.

Korak 5 (4 minute): Pitajte učesnike/ce da odrede da li davanje pogrđnih imena ulazi u kategoriju težeg ili blažeg nasilja. Primjer može biti "glavonja", "debeljuca", "etiketiranje mladića ženskim nadimcima".

Upišite u kolonu blaže nasilje "ogovaranje" i "etiketiranje".

Korak 6 (3 minute): Učesnike/ce pitajte koja vrsta nasilnog ponašanja ulazi u teške oblike nasilja. Pokušajte od učesnika/ca dobiti sljedeće odgovore: udaranje (fizičko nasilje) i seksualno zlostavljanje.

Korak 7 (10 minuta): U nastavku radionice, učesnike/ce pitajte šta je zajedničko i za teže i za blaže oblike nasilja? Da biste olakšali uključivanje učesnika/ca u diskusiju o ovom pitanju možete koristiti dodatno pitanje: „Fizičko nasilje može ostaviti fizičke posljedice, kao i slučaj seksualnog nasilja“. No kakve još posljedice osoba koja je proživjela nasilje osjeća, a pojavljuju se i kod blažih i kod težih formi nasilja? Učesnike/ce možete pitati: „Kako se osjeća osoba koju svi nazivaju pogrđnim imenima?“ Potrebno je zaključiti da sve forme nasilja ostavljaju psihološke posljedice na izloženu osobu. Ovim završite Radionicu 1 i kreirajte pripremu za Radionicu 2.

PREPORUKA: Radionica 1 i 2 trebaju biti izvedene u kontinuitetu s pauzom od 5 minuta između radionica.

Radionica 2:

Trajanje: 45 minuta

Korak 1 (4 minute): Nakon pauze zamolite učesnike/ce za pažnju i objasnite da ćete pročitati zaključke istraživanja u kojem su analizirane posljedice koje nasilje ostavlja na mlade koji su izloženi vršnjačkom i rodno zasnovanom nasilju u školi. U nastavku radionice učesnicima/ama pročitajte zaključak istraživanja o izloženosti nasilju mladih u školskom okruženju:

Izloženost rodno zasnovanom nasilju može se odraziti na sposobnost mlade osobe da postigne akademske uspjehe. Različita istraživanja su potvrdila da mladi, ukoliko su izloženi određenim oblicima nasilja, teže postižu očekivane rezultate od svojih vršnjaka koji nisu izloženi nasilju. Analiza podataka TIMSS 2011 prikupljenih iz 48 većinom razvijenih zemalja pokazuje da su učenici četvrtih razreda osnovne škole koji su prijavili sedmičnu izloženost određenom nasilju postizali za 32 poena manje rezultate u matematici nego njihovi vršnjaci koji su izjavili da nikada nisu bili izloženi nasilju. Istom analizom je uočeno da su dječaci i djevojčice koji pohađaju osme razrede u većini zemalja također postizali manje uspjeha od svojih vršnjaka/inja koji/e nisu bili/e izloženi/e nasilju.²⁶

Korak 2 (4 minute): Pitajte učesnike/ce šta misle o kojem se obliku nasilja radi u slučaju istraživanja koje ste prethodno spomenuli. Možete očekivati da učesnici/e većinski odgovore da pretpostavljaju da se radi o fizičkom nasilju, no u zavisnosti od grupe, u pojedinim situacijama, učesnici/e će imati podijeljeno mišljenje ili će čak pretpostaviti da se radi o zadirkivanju i davanju etiketa tj. pogrdnih imena.

Bez obzira da li su učesnici/e tačno odgovorili ili ne, naglasite da se radi o davanju pogrdnih imena i vršnjačkom nasilju u razredu!

Korak 3 (5 minuta) : Nastavite interakciju koristeći sljedeća pitanja:

Šta je zaključak istraživanja, kakve su posljedice tzv. blažih formi nasilja?

Ako zaključimo da osoba slabije uči i postiže slabije rezultate, kako se to odražava na budućnost te osobe. Čemu nam služi školovanje?

Ako je posljedica postizanje slabijih rezultata u školi, da li će konačnim

---

26 Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., and Arora, A., (2012). TIMSS 2011 International Results in Mathematics. TIMSS and PIRLS International Study Center, Boston College, Chestnut Hill, MA

zbirom ocjena osoba postići manji rezultat?

Ako osoba postiže slabije rezultate, a to se dokumentuje u knjižicama i svjedočanstvima, da li će osoba imati manje ili više šanse da se zaposli?

Zbog čega je važan posao? Šta nam dobar posao i dobra plata osiguravaju?

Važno je da facilitator/ka dovede učesnike/ce do sljedećeg zaključka: Posao nam nudi sigurnost, mogućnosti, bolji i kvalitetniji život.

Korak 4 (4 minute): Vratimo se na početak. Zaključili smo, a to je potvrdilo i istraživanje, da osobe koje su izložene nasilju postižu manje rezultate tokom školovanja, a to se odražava na njihovu akademsku budućnost i performanse, a to opet na izbor i mogućnosti pronalaženja boljih poslova što u konačnici utiče na kvalitetu života. Da li možemo zaključiti da ono što smo maloprije svrstavali u kategoriju blažeg nasilja ostavlja cijeloživotne posljedice. Ako da, postoji li zaista blaže i teže nasilje? Ili postoje blaže i teže posljedice? Ili trebamo potpuno zaboraviti korištenje riječi blaže i teže već napraviti drugačiju podjelu koja će nam pomoći da bolje razumijemo oblike ponašanja koji ugrožavaju sadašnjost i budućnost osobe koja im je izložena.

Korak 5 (4 minute): Zaključite - Ljudi često težinu nasilja percipiraju kroz stepen štete i posljedica koje to nasilje ostavlja na osobe koje su mu izložene. No površno poznavanje nasilja i posljedica često nas dovede u zabludu da pojedine oblike nasilja nazivamo "blažim formama". Pitajte učesnike/ce da li su prije ove radionice znali da ogovaranje i davanje etiketa, koje često izgledaju bezazleno, mogu uticati na cjelokupan život neke osobe i sve što mu/joj taj život može ponuditi. Sada kada znamo ove informacije, da li i dalje možemo reći da su ogovaranje i etiketiranje blage forme nasilja?

Nakon diskusije, facilitatori/ke treba da objasne koje su posljedice nasilja u vezama.

Posljedice nasilja u vezama:

Izolacija i udaljavanje od prijatelja/ica;

Problemi u socijalnim odnosima s vršnjacima/kinjama;

Narušeno blagostanje;

Niži akademski uspjeh i performansi u postizanju rezultata u školi, kursevima i slično;

Suicidalne misli;

Depresija i anksioznost;

Upotreba alkohola, droga i duhanskih proizvoda;

Delinkventno ponašanje;

Ranjivost na nasilje u budućim vezama.

Korak 6 (2 minute): Vratite se na asocijacije koje su učesnici/e pomenuli na početku radionice, a koje ste zapisali na tabli.

Na tabli napišite: **FIZIČKO NASILJE; EMOCIONALNO NASILJE; SEKSUALNO NASILJE; RODNO ZASNOVANO NASILJE;**

Korak 7 (3 minute): Učesnicima/ama objasnite da ćete u nastavku radionice razgovarati o asocijacijama s početka radionice. Pitajte učesnike/ce da li žele dodati još neke asocijacije tj. oblike nasilnog ponašanja koje su možda izostavili. Pitajte za svaku pojedinačnu kategoriju da li postoje forme nasilja koje nisu prethodno pomenuli, a da sada žele da je dodaju. Dodajte preostale asocijacije ukoliko ih učesnici/e pomenu.

Korak 8 (3 minute): Prije nastavka radionice facilitator/ka bi trebao/la pojasniti poziciju i forme nasilja koje se vežu za svaku pojedinačnu asocijaciju. Može koristiti sljedeća pojašnjenja:

Fizičko nasilje: upotreba fizičke sile kao što su udaranje, štipanje, šamaranje ili guranje.

Emocionalno/psihološko nasilje: obično je to najteži oblik nasilja za prepoznavanje. Ono može uključivati ponižavanje, prijetnje, uvrede, pritiske, izraze ljubomore ili posesivnosti kao što su kontrolisanje odluka i aktivnosti.

Seksualno nasilje: pritisak ili prisiljavanje nekoga na vršenje seksualnih radnji (od ljubljenja do seksa) protiv njihove volje ili izgovaranje seksualnih komentara koji čine da se neko osjeća poniženo ili neprijatno. Nije važno da li je prethodno postojalo ponašanje koje je odavalo utisak pristanka na seksualni odnos.

Ovo je odlična prilika da se kroz razgovor dodaju izostavljeni oblici nasilja i upišu u pripadajuću kategoriju.

Korak 9 (4 minute): Sada zamolite učesnike/ce da kroz diskusiju odrede poziciju svake pojedinačne asocijacije. Potrebno je da svaku asocijaciju postavimo na pripadajuće mjesto. Asocijacije postavljajte u svaku od kolona osim rodno zasnovanog nasilja. Temu rodno zasnovanog nasilja obradit ćemo kroz završnu aktivnost.

Korak 10 (7 minuta): Učesnike/ce podijelite u 4 tima i svakom timu dajte jednu priču radnog materijala *Studije slučaja*. Učesnike/ce zamolite da unutar tima diskutuju o slučaju koji su dobili/e i da pripreme odgovore na pitanja koja se nalaze ispod svakog slučaja. Objasnite da će svaki tim predstaviti svoje zaključke.

Korak 11 (5 minuta): Svaka grupa treba da pročita priču koju su dobili /e i da pročita zaključke svoje grupe.

Svaka grupa u opisu zadatka ima isto pitanje: „Koje ste forme nasilja prepoznali tokom analize slučaja?“. Odgovore na ovo pitanje upišite u pripadajuću kategoriju (fizičko, emocionalno i seksualno nasilje). U slučaju da grupa izdvoji oblik nasilja koji je već upisan na tabli, zaokružiti ga i na taj način izdvojiti od ostatka teksta na tabli. Ukoliko grupe ne identifikuju forme nasilja koje su integrisane u svaku pojedinačnu studiju slučaja, facilitatori/ke su dužni/e da objasne i definišu formu koja je izostavljena.

Nakon svake grupe, facilitatori/ke treba da pitaju učesnike/ce da li se slažu sa zaključcima prethodne grupe i da li žele nešto da dodaju ili promijene.

Facilitator/ka treba da objasni slijedeće:

Rodno zasnovano nasilje je zajednički izraz za različite oblike nasilja koje pojedinac/ka vrši protiv druge osobe, a koje je rezultat disbalansamoćikojiseodražavanaodnoseizmeđu muškaracaižena, između muškaraca i između žena. Nasilje može biti fizičko, seksualno, psihološko, ekonomsko i socio-kulturalno.

OPCIONO:

Dobra strategija je da facilitatori/ke prethodno pripreme *flipchart* papir s unaprijed ispisanim tekstom. Ipak, radi se o manjem tekstu pa ga je moguće ispisati za kratko vrijeme i tokom radionice. U tom

slučaju, kofacilitator/ka bi trebao/la voditi računa o pauzi koja nastaje ispisivanjem ovog teksta i voditi računa da učesnici/e u miru sačekaju nastavak radionice.

U nastavku, facilitatori/ke u interakciji s učesnicima/ama analiziraju rečenice:

Zaokružite u tekstu sljedeće dijelove:

„različite oblike nasilja“

Zaključite: rodno zasnovano nasilje se pojavljuje u različitim formama.

„pojedinač/ka vrši protiv druge osobe“

Zaključite: kao i kod “generalnog nasilja” postoje dvije pozicije i to pozicija osobe koja je izložena nasilju i osobe koja vrši nasilje.

„rezultat disbalansa moći“

Objasnite učesnicima/ama značenje riječi disbalans. Pitajte učesnike/ce šta misle o kakvoj se moći radi? Ukoliko učesnici/e ne budu znali/e odgovor, olakšajte im sjedećim pitanjem: „Ako nekog dječaka ili djevojčicu vršnjaci/kinje u razredu konstantno ismijavaju, da li ta djevojčica ili dječak imaju moć da zaustave takvo ponašanje jednaku onoj koju imaju njeni/e i njegovi/e vršnjaci/kinje koji je/ga ismijavaju. Ko je moćniji u tom odnosu, dječak/djevojčica ili razred? Naravno, veću moć ima grupa. Ukoliko mladić brani djevojci da izađe sa svojim prijateljicama, a ona misli da mora doslovno da poštuje njegovo mišljenje, čak i kada se sa njim ne slaže, da li u tom slučaju govorimo o jednakoj moći odlučivanja ili se radi o disbalansu?“

„odražava na odnose između muškaraca i žena“

„između muškaraca i između žena“

Zaključite: Rodno zasnovano nasilje pogađa i muškarce i žene. Najčešće, kada kažemo rodno zasnovano nasilje mislimo na nasilje koje muškarac provodi nad djevojkom ili ženom. No rodno zasnovano nasilje se dešava i između muškaraca i između žena.

Navedite nekoliko primjera najčešćeg vršnjakog nasilja baziranog na rodu koje se dešava među mladićima i među djevojkama.

„može biti fizičko, seksualno, psihološko, ekonomsko i socio-kulturalno“.

U nastavku radionice izbrišite rodno zasnovano nasilje iz horizontalne kolone i napišite iznad sve tri kategorije tako da izgleda ovako:

<h2>Rodno zasnovano nasilje</h2>		
Fizičko	Psihološko	Seksualno

Zaključite:

Rodno zasnovano nasilje je generalni izraz koji se koristi da se obuhvate različite forme nasilja koje se pojavljuju kao rezultat društvenih uloga i očekivanja koje se vežu za rod, nejednakost i nejednaku moć odlučivanja.

Rodno zasnovano nasilje nije isključivo usmjereno prema ženama. Njemu su izložene žene, ali i muškarci. Važan generator rodno zasnovanog nasilja su rodne norme i doslovno pridržavanje nepisanih pravila rodni normi. Primjer može biti plač i mladići. Da li ste znali da dok su manji, dječaci plaču više nego djevojčice? Ipak, u jednom trenutku, dječaci prestaju da plaču. Zbog čega? Svi ljudi su emotivna bića i svi imamo iste emocije, ali društvo nas uči i često ograničava u ispoljavanju emocija. Zato je dječacima neugodno da pokažu da se plaše i da su tužni, iako je sasvim normalno da to osjećaju, društvo ih sputava da to ispolje. Ukoliko vas vršnjaci/kinje nagovaraju da pijete, a vi se plašite ili se plašite reakcije roditelja, često, mladići će prešutjeti tu emociju i zbog straha od reakcije vršnjaka/inja, zanemarit će strah i krenuti ka ispunjavanju očekivanja vršnjaka/inja. *Upravo nas rodne norme i strah reakcije okoline stavljaju u poziciju osobe ranjive na rodni pritisak pa i u rodno zasnovano nasilje. Ako dječak na nagovaranje vršnjaka/inja da proba alkohol kaže NE, a vršnjaci/kinje ga krenu ismijavati zbog njegove*

odluke, to je jedan vid rodno zasnovanog nasilja jer se temelji na društvenom stavu da mladići ne treba da se plaše, da treba da budu hrabri i da se izlažu rizicima jer su to “odlike” muškosti.

Rodne norme u Bosni i Hercegovini, ne samo da definišu uloge i odgovornosti muškaraca i žena, već u širem kontekstu ohrabruju stigmatizaciju onih koji se ne uklapaju u ono uobičajno i društveno prihvatljivo.

Pitajte učesnike/ce: Ukoliko poželite, a dječak ste, da probate da igrate gume s djevojčicama, šta će vas u tome spriječiti? Zamislite da ste se rodili s izraženim talentom za balet, a dječak ste. Da li bi lako s drugarima iz razreda razgovarali o svojoj želji i talentu koji imate? Kako bi vršnjaci/kinje reagovali/e da dječak otvoreno kaže da voli balet, da igra gumu ili da se igra s Barbie lutkama?

Ismijavanje osobe zbog njenog/njegovog ponašanja ili stavova onda kada ono odskakće od društveno uobičajenog nasilje je zasnovano na rodnim principima. Pored ismijavanja, mnoge žene, djevojke i mladići, izloženi su različitim formama rodno zasnovanog nasilja. Često u našem društvu, mladići ili muškarci žive u ubjeđenju da su oni ti koji treba da donose odluke u svoje i u ime svoje partnerice. Oduzimanje mogućnosti odlučivanja predstavlja kontrolu nečijeg života i ulazi u kategoriju rodno zasnovanog nasilja jer se temelji na društvenom principu gdje je muškarac “glava kuće” ili “onaj koji zna najbolje”.

Sve forme nasilja koje smo pominjali na početku radionice možemo svrstati u kategoriju rodno zasnovanog nasilja, ukoliko se njihova pojava dovodi u vezu s društvenim normama, očekivanjima i slično. Ismijavanje vršnjaka zbog duge kose (To nose samo žene.), ismijavanje djevojčice zbog kratke kose (Vidi je, nosi mušku frizuru.), zbog igranja (Vidi ga, kao djevojčica želi da se igra gume./Vidi je, kao da je muškarac pa hoće da igra fudbal.), ukoliko je osnova “osude” ili “ismijavanja” društveni stereotip o tome kako treba da se ponašaju dječaci/djevojčice, govorimo o rodno zasnovanom nasilju.

U zavisnosti od oblika, rodno zasnovano nasilje²⁷ dovodi do seksualnih, fizičkih i psiholoških posljedica kod djevojčica i dječaka. Ono uključuje bilo koji oblik nasilja ili iskorištavanja baziran na rodnim stereotipima.

---

27 Ova definicija rodno zasnovanog nasilja u školama utemeljena je na konceptualnom okviru Programa sigurnih škola i uključuje sintezu internacionalno prepoznatih definicija na polju edukacije, zdravlja i zaštite djece UN-a i njegovih specijaliziranih agencija (kao što su Svjetska zdravstvena organizacija - SZO).

Osnovna namjera rodno zasnovanog nasilja jeste da ojača rodne uloge i sprovodi rodne nejednakosti. Ono uključuje, ali nije ograničeno na fizičko nasilje, silovanje, neželjene i neprimjerene seksualne dodire, neželjene i neprimjerene seksualne komentare, grupnu osudu i kažnjavanje, zlostavljanje i verbalno zlostavljanje. Nejednaka raspodjela moći u odnosima među odraslima i djecom i muškarcima i ženama doprinosi rodno zasnovanom nasilju. Nasilje se može desiti u školama i oko njih, na putu do njih i pri povratku, a mogu ga vršiti i nastavnici/e, učenici/e ili članovi/ce lokalnih zajednica. I mladići i djevojke mogu biti izloženi nasilju, ali biti i nasilnici/e. Takvo nasilje može negativno uticati na blagostanje mlade osobe, postavljajući ih u povećan rizik za postizanje nižih akademskih rezultata zbog odsustvovanja, bježanja iz škole ili gubitka motivacije za postizanje akademskih uspjeha. Nasilje, također utiče na njihovo mentalno i fizičko zdravlje, rezultirajući fizičkim povredama, trudnoćom, seksualno prenosivim infekcijama ili emocionalnim/psihološkim problemima i bolestima.

Radni materijal: Studije slučaja

Almir i Ivana

Almir i Ivana se zabavljaju 2 godine. U posljednje vrijeme, Almir se buni kada Ivana koristi *Facebook*. Kaže da je to štetno za njihovu vezu i da mnogi muškarci gledaju Ivanine slike. Ivana pokušava da objasni Almiru da nema razloga za brigu i da ga ona voli, no Almir insistira da Ivana obriše svoj *Facebook* profil i da otvore zajednički profil?

Da li je ovo realna situacija?

Koje ste forme nasilja prepoznali tokom analize slučaja?

Da li se vaši/e prijatelji/ce ili poznanici/e suočavaju s ovakvim situacijama?

Da li je ovo zdrav odnos i šta je problematično u odnosu Almira i Ivane?

Da li Ivana treba obrisati svoj profil? Ako da, zašto? Ako ne, zašto?

Ako Ivana obriše svoj profil, šta gubi tim činom?

Kada biste mogli dati savjet Ivani, kakav bi to savjet bio?

Kakav biste savjet dali Almiru?

Da li se u ovom slučaju može reći da postoji nasilje u vezi?

Sanja i Belmin

Sanja i Belmin se dugo poznaju, no od prošle sedmice su par. Belmin je pozvao Sanju na palačinke što je ujedno bio njihov prvi sastanak. Nakon palačinka, Belmin je predložio da gledaju film, na šta je Sanja pristala. Dok su sjedili i gledali film, Belmin je poljubio Sanju i razmijenili su dodire, što je Belmin shvatio kao poziv pa je krenuo na agresivniji način, a Sanja mu je rekla NE, objašnjavajući da je još rano. Belmin kao da nije razumio Sanjino NE pa je nastavio kao da ništa nije rekla. Sanja je opet rekla NE i pokušala odgurnuti Belmina od sebe. Belmin je postao agresivan i rekao je Sanji da nije trebala ni pristati da idu u kino jer se u kino ide iz drugih razloga. Sanja razočarana, ustala je i otišla kući.

Da li je Sanjina priča česta među mladima u BiH?

Koje ste forme nasilja prepoznali tokom analize slučaja?

Da li je Sanja ispravno postupila?

Da li je Belmin poštovao Sanjino NE na njegov zahtjev da idu dalje od poljupca?

Da li je Belmin ispravno postupio i da li je njegov argument tačan?

Da li djevojke ponekad odluče da “ostanu” i ako da, zašto?

Šta biste poručili Belminu?

Šta biste poručili Sanji?

Dejan i Selma

Dejan i Selma se zabavljaju više od godinu dana. Dejanovi roditelji su na godišnjem odmoru i on je iskoristio priliku da društvo pozove kući da zajedno gledaju utakmicu. Pozvao je i svoju djevojku. Tokom prvog poluvremena jedan od Dejanovih prijatelja je rekao da je gladan, a Dejan je pogledao Selmu i rekao da pripremi njegovom prijatelju jelo. Selma je rekla da je umorna i predložila Dejanu da napravi prijatelju sendvič. Dejan je ustao i počeo da vrijeđa Selmu jer ga je pred prijateljima dovela u neugodnu situaciju. Selma se pravdala da je zaista umorna jer je imala težak dan, no Dejan je insistirao da Selma napravi večeru jer je ona žensko, a uskoro je počinjalo drugo poluvrijeme koje Dejan ne želi da propusti. Dejanovi prijatelji su sjedili i nisu se uključivali u diskusiju.

Koje ste forme nasilja prepoznali tokom analize slučaja?

Šta je razlog njihovog konflikta?

Da li je Dejan postupio ispravno? Ako ne, zašto? Ako da, zašto?

Da li su prijatelji postupili ispravno kada su odlučili da šute?

Iz kojih razloga je Dejan optužio Selmu da je pogriješila što nije napravila večeru za njegovog prijatelja?

Merima i Alen

Merima i Alen su u vezi tri sedmice i Merima je jako sretna jer je Alen njena simpatija iz djetinjstva. No vrijeme je učinilo svoje pa su se počeli zabavljati tek po završetku srednje škole. Merima je Alenu rekla kako će u petak izaći s ekipom iz svoje stare srednje škole. Alenu se to nije sviđjelo i tražio je da ide s njom. Merima mu je pokušala objasniti da nema razloga za brigu, a i da bi njegov dolazak bio preočit jer se ne želi dovoditi u takvu situaciju pred društvom koje voli. Alen je rekao da u tom slučaju ne može da ide ili će njihova veza biti završena. Merima je zbunjena.

Da li je ovo česta pojava među mladima u BiH?

Koje ste forme nasilja prepoznali tokom analize slučaja?

Da li je ljubomora problem u ovom slučaju ili nešto drugo?

Da li je ljubomora znak ljubavi ili?

Šta biste poručili Merimi?

A šta biste poručili Alenu?

Modul 5: Reći ću ti nešto o nasilju²⁸

Trajanje: 90 minuta (dva školska časa)

Potrebni materijali: Kreda i spužva

Ciljevi modula:

Učenici/e znaju opisati termine nasilje i rodno zasnovano nasilje;

Učenici/e navode primjere različitih formi nasilja i rodno zasnovanog nasilja;

Učenici/e su u mogućnosti da predvide do kakvih posljedica dovodi nasilje i indolentan odnos prema nasilju kojem svjedoče ili kojem su izloženi/e;

Učenici/e znaju objasniti razliku između zdravih i nezdravih odnosa;

Učenici/e znaju nabrojati najčešće oblike nasilja u intimnim vezama;

Učenici/e revidiraju stereotipne stavove u vezi nasilja i mijenjaju ponašanje u skladu s novim informacijama i dokazima;

Učenici/e pokazuju empatiju prema osobama koje preživljavaju nasilje u vezama i rodno zasnovano nasilje;

Učenici/e se uključuju u grupne aktivnosti koje ohrabruju nenasilno i rodno ravnopravno ponašanje;

Učenici/e demonstriraju stavove koji ljubomoru i restrikcije distanciraju od osjećaja ljubavi i međusobnog poštovanja;

Učenici/e demonstriraju uvjerenja o individualnoj i društvenoj odgovornosti u prevenciji nasilja kroz nenasilne i rodno ravnopravne stavove i mišljenja;

Učenici/e koriste pregovaračke vještine u komunikaciji s vršnjacima/kinjama;

Učenici/e koriste aktivno slušanje tokom razgovora i diskusije s vršnjacima/kinjama;

Učenici/e argumentovano diskutuju o poziciji osobe koja je (bila) u

---

²⁸ Preuzeto i adaptirano iz Priručnik za prevenciju rodno zasnovanog nasilja u osnovnim i srednjim školama, Feđa Mehmedović, World Vision 2015.

situaciji nasilja, nasilnika i svjedoka nasilja te su sposobni da objasne poziciju i mogućnosti svakog/e od navedenih;

Ovaj modul također zahtijeva direktnu uključenost učenika/ca i edukatora/ica, nastavnika/ca te u uvodnom otvaranju treba naglasiti značaj njihove aktivne uloge u procesu učenja i formiranja zaključaka koji su preduslov za ispunjavanje ciljeva radionice.

Radionica 1 :

Uvod (5 minuta): Ukoliko ste s učesnicima/ama uradili prethodnu radionicu i ovo je nastavak, zahvalite im na prethodnom aktivnom doprinosu i učešću i objasnite im da i ova radionica i njeni ishodi zavise od njihove uključenosti. Ukoliko je ovo vaša prva radionica, predstavite se i objasnite zbog čega ste tu. Pojasnite da je tema ovog modula rodno zasnovano nasilje i da ćete u sljedećih 90 minuta (2 radionice) s učesnicima/ama razgovarati o uzrocima, oblicima i posljedicama rodno zasnovanog nasilja.

Kako biste ohrabрили učesnike/ce da se aktivno uključe, naglasite da tokom interakcije nećete obraćati pažnju na tačne, netačne, potpune i nepotpune odgovore i da je svaki odgovor učesnika/ca značajan za ishod svake pojedinačne vježbe.

Pri tome treba naglasiti da je poželjno da učesnici/e govore i o vlastitim iskustvima te da će sve što bude rečeno na radionici ostati unutar grupe i na taj način će biti zaštićena anonimnost svih učesnika/ca uključenih u radionicu. Učesnicima/ama objasnite da prilikom iznošenja vlastitih iskustava mogu govoriti u ime svojih prijatelja/ica, tj. kao da se desilo njima, a ne osobi koja govori. Na ovaj način osobama koje se odluče podijeliti vlastite primjere osiguravamo okruženje u kojem neće biti stigmatizirane niti će njihova priča biti poistovjećena s njima.

Korak 1 (10 minuta): Na tabli nacrtajte tabelu i unaprijed upišite tekst kao što je na njoj definisano. Učesnicima/ama objasnite da ćete u razgovoru s njima ispunjavati prazna polja i još jednom naglasite značaj njihovog aktivnog uključivanja.

Oblici rodno zasnovanog nasilja	Gdje se sve može desiti?	Posljedice koje ostavlja na osobu koja ga doživi	Posljedice za osobu koja vrši nasilje	Kome se javiti za pomoć?	Ko sve može ponuditi pomoć?
Guranje					
Nazivanje pogrdnim imenima					
Prijetnje					
Isključivanje					
Udarac					
Ljubomora					
Postavljanje uvrijedljivih komentara na socijalnim mrežama					
Seksualno nasilje					

NAPOMENA: Moguće je da je neko/a od učesnika/ca trenutno izložen/a određenoj formi rodno zasnovanog nasilja i da vježba može dovesti do emotivne reakcije u nekoj od faza izvođenja. Također, pojedine forme nasilja mladi ne prepoznaju kao takvo stoga je moguće da u toku izvođenja radionice neko/a od učesnika/ca spozna da je bio/la izložen/a određenoj formi koju do tada nije prepoznavao/la kao nasilje. Edukator/ica ili nastavnik/ca bi trebao/la nakon održane radionice ostaviti otvorenom mogućnost razgovora s tim/om učesnikom/com. Iz tog razloga facilitatori/ke bi trebali/e u uvodnom obraćanju naglasiti da u slučaju da se neko osjeća loše da se odmah javi facilitatorima/kama kako bi oni/e pravovremeno reagovali/e i učesniku/ci pružili/e potrebnu podršku.

Korak 2 (5 minuta): Zamolite učesnike/ce da nabroje najčešće oblike rodno zasnovanog nasilja koji se dešavaju u našoj okolini. Važno je da kroz interakciju dobijete odgovore koje smo kao primjer uvrstili u tabelu. Kako biste olakšali identifikaciju oblika nasilja koji pripadaju kategoriji rodno zasnovanih, objasnite učesnicima/ama šta je to rodno zasnovano nasilje korištenjem sljedećeg primjera: DEFINICIJE (op):

Rodno zasnovano nasilje je zajednički izraz za različite oblike nasilja koje pojedinac/ka vrši protiv druge osobe, a koje je rezultat disbalansamoćikojiseodražavanaodnoseizmeđu muškaracaižena, između muškaraca i između žena. Nasilje može biti fizičko, seksualno, psihološko, ekonomsko i socio-kulturalno.

Nakon što ste definisali rodno zasnovano nasilje, učesnike/ce zamolite da nastavite s vježbom. Ponovo ih zamolite da pobroje oblike nasilja koji su česti u našem društvu. Učesnici/e će nabrojati pojedine oblike nasilja koji pripadaju fizičkim, emocionalnim, psihološkim, seksualnim i digitalnim oblicima nasilja. U tabeli su ponuđeni primjeri različitih oblika rodno zasnovanog nasilja koje možete koristiti za vlastitu orijentaciju kroz odgovore koje želite dobiti od učesnika/ca.

Korak 3 (7 minuta) : U nastavku pitajte učesnike/ce da za svaki navedeni oblik nasilja definišu mjesta na kojima se to nasilje može desiti. Kako biste im olakšali realizaciju ovog zadatka pojasnite da se pojedine forme nasilja dešavaju u školi, u kući, na putu do i iz škole, na internetu i socijalnim mrežama, na času i slično.

Interakciju nastavite pitanjima za svaki od primjera kojeg su učesnici/e izdvojili/e. Pitajte sljedeća pitanja:

Da li je moguće da se takav vid nasilja desi u porodici?

Da li je moguće da se takav oblik nasilja desi u vezi?

Da li je moguće da se takav oblik nasilja desi u braku?

Da li je moguće da se takav oblik nasilja desi u školi?

Da li i u kojoj formi se ovaj vid nasilja može desiti na internetu?

Nasilje se može desiti bilo gdje i u bilo kom trenutku, tako da ga je teško predvidjeti i spriječiti. Izvršitelji/ke nasilja mogu biti prijatelji/ce, članovi/ice porodice, komšije/nice, porodični/eprijatelji/ce, nastavnici/e ili osobe koje predstavljaju različite institucije (religijske, državne, međunarodne i slično).

U slučaju da osoba osjeća da postoji rizik da će se nasilje desiti, važno je da to podijeli sa starijima ili s nastavnikom/com. Društvo nas često uči da nasilje i druge probleme trebamo rješavati samostalno i bez tuđe pomoći i da traženje pomoći, posebno kod mladića, predstavlja znak slabosti, što nije tačno.

Nasilje i nasilne radnje su opasne za svakog muškarca i ženu, a najbolji način da mu se suprotstavimo jeste uz podršku onih koji znaju šta i kako trebaju uraditi da nas zaštite. Često mladi imaju osjećaj da im niko ne može pomoći, ali upravo je to osjećaj koji priželjkuju nasilnici/e, znajući da tada osoba neće tražiti pomoć, a oni će proći bez sankcija ili neopaženo. Nasilje treba odmah prijaviti, objasnite učesnicima/ama da ćete o tome više govoriti na kraju ove vježbe.

Korak 4 (5 minuta): Nakon što ste ispunili prvu kolonu "Oblici nasilja", učesnike/ce zamolite da za svaku formu nasilja definišu posljedice koje taj vid nasilja ostavlja na osobu koja mu je izložena. Kako biste olakšali izvođenje vježbe, učesnicima/ama objasnite koje su to najčešće posljedice nasilja i napišite ih na tabli: fizičke posljedice, psihološke posljedice, pojava spolno prenosivih infekcija i neplanirane trudnoće, osjećaj manje vrijednosti, gubitak samopoštovanja, izolacija, odustajanje od odlaska u školu i agresivnost. Zadatak učesnika/ca je da definišu koje posljedice mogu biti rezultat svakog od oblika nasilja koje ste definisali u prvoj koloni. Dakle, zamolite učesnike/ce da za svaki oblik nasilja pojedinačno izdvoje posljedice koje se vežu za taj oblik nasilne radnje. Naglasite da je kod gotovo svih navedenih oblika moguće više posljedica, tako da prilikom diskusije učesnici/e uvažavaju i to pravilo.

Dodatni komentar: Seksualno nasilje na različite načine utiče na žrtvu,

no stepen posljedica prvenstveno zavisi od vrste nasilja. Nagovaranje na seksualni odnos, iako je osoba istakla da to ne želi, dobacivanje i davanje seksističkih komentara, zurenje u nekoga i narušavanje ličnog prostora te osobe, silovanje, seksualni odnos bez zaštite protiv volje osobe koja je insistirala na zaštiti samo su neki oblici seksualno rodno zasnovanog nasilja. Posljedice spomenutih oblika ponašanja variraju, no zajednička im je psihološka šteta koju te forme ostavljaju na osobu koja im je izložena i koja je zajednička za sve oblike nasilja. U pojedinim slučajevima koji podrazumijevaju prisilni seksualni odnos ili odnos bez zaštite, moguće je da dođe do neplanirane trudnoće i prijenosa spolno prenosivih infekcija. Jako je važno da osobe koje su proživjele seksualno nasilje što prije potraže stručnu pomoć kako bi umanjile posljedice i ubrzale oporavak.

Korak 5 (5 minuta) : Nakon što ste završili ispunjavanje drugog reda, objasnite učesnicima/ama da mnogi mladi ljudi smatraju da postoje lakše i teže forme nasilja. Za lakše forme nasilja značajan broj mladih smatra da ne ostavljaju dugoročne posljedice što ih vodi do zaključka da su te forme blage i da one pomažu mladima da “ojačaju” i odrastu. Naglasite da ne postoje forme nasilja koje nas jačaju ili doprinose da budemo bolji i snažniji. Svaka forma nasilja ostavlja posljedice, a koliko su te posljedice bolne znaju samo oni koji su izloženi ili su bili izloženi nasilju tokom života. Istaknite i to da sve forme nasilja, bez obzira na to o kome se radi, ostavljaju psihološki trag, tj. negativno utječu na psihološko stanje (mentalno zdravlje) osobe koja se zbog toga osjeća izostavljeno, napušteno, ugroženo, a to zasigurno nisu emocije koje nas čine boljim ljudima.

Korak 6 (8 minuta): Zaključak

Sve forme nasilja ostavljaju određene posljedice na osobu koja je proživjela nasilje, ali i na osobu koja vrši nasilje. U kontekstu osobe koja je proživjela nasilje, bez obzira na to o kojem se obliku nasilja radi, osoba će osjećati psihološke posljedice, pa kažemo da sve forme nasilja negativno utiču na mentalno zdravlje.

Naglasite učesnicima/ama da je ovo prvi, odnosno Radionica 1 te da će tokom Radionice 2 govoriti o posljedicama nasilja.

NAPOMENA: Radionice 1 i 2 trebaju biti izvedene s pauzom od 5 minuta.

Radionica 2:

Korak 1 (10 minuta): Napomenite učesnike/ce na zaključke prethodne radionice. Sada zamolite učesnike/ce da definišu posljedice s kojima se može suočiti osoba koja vrši nasilje, vezano za svaki od navedenih oblika nasilja. Kako biste olakšali interakciju, napišite grupne posljedice, a učesnici/e će tokom diskusije izdvojiti one koji se odnose na svaki od oblika nasilja koji su istakli.

Primjer posljedica koje se mogu javiti kod osobe koja vrši nasilje: odbačenost, povećana tolerancija na nasilje, izbacivanje iz škole, zakonske mjere, psihološke posljedice, spolno prenosive infekcije i neplanirana trudnoća, zatvorske kazne i agresivnost. Kao i u prethodnom slučaju, učesnike/ce zamolite da za svaki oblik nasilja izdvoje one posljedice za koje smatraju da mogu biti rezultat nasilne radnje.

Zaključak: Nasilje je ozbiljan društveni problem koji, bez obzira na to o kojoj se formi radi, ostavlja posljedice na osobu koja mu je izložena, ali i na osobu koja vrši nasilje. Često ni nasilnici/e nisu svjesni/e da je određena radnja koju smatraju “zezanjem” ustvari nasilje, tako da je važno da mladi ljudi prepoznaju nasilje i spriječe njegovu pojavu, a tako će zasigurno spriječiti i pojavu posljedica o kojima smo prethodno razgovarali.

Korak 2 (10 minuta): Posljednji korak zahtijeva da s učesnicima/ama usaglasite mjesta i osobe kojima se mladi mogu javiti u slučaju da su izloženi/e slučaju nasilja. Prije nego što učesnici/e počnu davati svoje komentare, pitajte ih da li se mladi javljaju za pomoć u slučaju kada učestvuju ili prožive neki oblik nasilja. Objasnite im da se mnogi mladi ljudi zbog straha od reakcije okoline, reakcije nasilnika/ce ili osjećaja da će ispasti slabi/e ne odlučuju prijaviti nasilje. To u konačnici stvara dodatni psihološki pritisak na osobu koja je proživjela nasilje i što je duže osoba izložena nasilju to su posljedice teže i kompleksnije.

Učesnike/ce pitajte ko sve može pomoći osobi da se suprotstavi nasilju kroz prijavljivanje situacije nasilja relevantnim osobama. Važno je da učenici/e nabroje sljedeće aktere: roditelji, prijatelji/ce, vršnjaci/kinje iz razreda/škole, nastavnici/e, pedagozi/pedagogice i psiholozi/ginje, policija i organizacije koje se bave prevencijom nasilja. Razgovarajte s učenicima/ama zašto kod pojedinih oblika nasilja možemo tražiti podršku vršnjaka/inja, a koje su to forme nasilja koje je bolje prijaviti nastavnicima/ama i roditeljima.

Korak 3 (15 minuta): Završite radionicu sljedećim pitanjima:

Postoje li forme nasilja koje nas jačaju i čine boljim ljudima?

Da li se vršnjaci/kinje lako odlučuju da prijave nasilje? Ako učesnici/e odgovore "Ne", pitajte ih: „Šta mlade spriječava da prijave nasilje?“

Da li postoje forme nasilja koje je bolje trpjeti nego prijaviti?

Šta ste naučili iz ove vježbe? Da li ste naučili nešto o sebi što prije niste znali?

Korak 4 (7 minuta): Učesnicima/ama objasniti koja je procedura prijavljivanja i reagovanja na nasilje u školi koju pohađaju garantujući im povjerljivost i zaštitu.

Preporuka za facilitatore/ke i edukatore/ice:

Ukoliko među učesnicima/ama postoje pojedinci/ke koji/e ohrabruju određene oblike nasilja ili brane stav da je na nasilje najbolje odgovoriti nasiljem, pokušajte ih uključiti u interakciju, no ne insistirajući na svojim stavovima. Pokušajte kroz razgovor dosegnuti mišljenje i argumentaciju kojom učesnici/e brane svoje stavove. Pri tome ohrabrite učešće ostatka učenika/ca koji su se aktivno uključivali tokom radionice i koji ohrabruju nenasilno ponašanje. Ukoliko je moguće, s učesnicima/ama započnite diskusiju o pitanjima koja su u vezi sa stavovima grupe o tome da li postoje razlozi zašto i kada je nasilje opravdano.

Eduktor/ica ili facilitator/ka ne može i ne mora kod svakog/e učesnika/ce dovesti do pozitivne promjene definisane ciljevima modula.

Modul 6: Edukativni program za edukaciju nastavnika/ca

Trajanje: 225 minuta (5 x 45 minuta)

Potrebni materijal: *Flipchart* papiri, ljepljiva traka, makaze i markeri različitih boja (obavezne boje: dva markera roze boje i dva markera plave boje, dva markera crvene boje i dva markera crne boje)

Ciljevi modula:

Učesnici/e znaju objasniti razliku između spola i roda;

Učesnici/e mogu opisati šta znači termin rod, šta su rodni konstrukti i rodni identitet;

Učesnici/e znaju objasniti povezanost rodne neravnopravnosti s nasiljem u vezama;

Učesnici/e su u mogućnosti da navedu primjere društvenih uloga i odgovornosti zasnovanih na stereotipnim rodnim podjelama;

Učesnici/e navode primjere različitih oblika nasilja;

Učesnici/e su u mogućnosti da predvide do kakvih posljedica dovodi nasilje i indolentan odnos prema nasilju kojem svjedoče ili kojem su izloženi/e;

Učesnici/e znaju nabrojati najčešće oblike nasilja u intimnim vezama;

Učesnici/e demonstriraju pozitivne stavove o važnosti dostizanja većeg stepena rodne jednakosti i ravnopravnosti;

Učesnici/e podržavaju individualnost u ekspresiji rodnih identiteta;

Učesnici/e pokazuju empatiju prema osobama koje preživljavaju nasilje u vezama i rodno zasnovano nasilje;

Učesnici/e demonstriraju stavove koji ljubomoru i restrikcije distanciraju od osjećaja ljubavi i međusobnog poštovanja;

Izvođenje radionice:

Uvodne informacije: Prije nego krenete u proces planiranja edukacije nastavnika/ca, postavite sebi pitanje: Šta je očekivani rezultat radionice ili edukacije koju planiram sprovesti? Da li želite dodatno informisati

nastavnike/ce o ovoj temi i to je jedini cilj vaše edukacije ili je unaprijeđeno znanje samo osnova za daleko složeniji proces i rezultat koji želite postići?

Rad s nastavnicima/ama se ne završava posljednjom prezentacijom na radionici, već radionica treba biti prvi korak u stvaranju okruženja koje razumije vaš program, prepoznaje njegove ciljeve i svrhu te podržava ili aktivno doprinosi realizaciji aktivnosti pa tako i postizanju rezultata.

Nastavnici/e su ključni/ne saveznici/e u preventivnim programima i aktivnostima koje se sprovode u školama stoga je njihova uključenost imperativ rada u školama. Predlažemo da edukaciju učenika/ca ne planirate započeti prije edukacije nastavnika/ca. Razloga je više:

Edukacijom nastavnika/ca stvarate okruženje koje će podržati vaše aktivnosti u školi;

Škola je kao kuća, postoje jasna pravila i nove osobe koje u školu ulaze s novim projektima pod posebnom su pažnjom nastavnog kadra jer nastavno osoblje brine o tome ko i šta radi s učenicima/ama u školi;

Edukacijom učenika/ca povećavamo šansu da će neka mlada osoba biti ohrabrena da prijavi nasilje stoga je važno da ima kome da se obrati i dobije kvalitetnu podršku.

Evaluacije različitih edukativnih programa sprovedenih u našoj zemlji pokazuju da nastavnici/e vole interaktivne edukacije sa što manje prezentacija i što više rada u grupama. To je i bila polazna osnova za kreiranje ovog priručnika.

Plan izvođenja radionice:

Otvaranje radionice i pre-testing upitnik;

Predstavljanje edukatora/ica ili organizatora/ica radionice;

Predstavljanje učesnika/ca;

Logističke i tehničke informacije (predstavljanje plana rada i logističkih i tehničkih informacija);

Sesija 1: Uvod u rod i rodne norme

Sesija 2: Rod i spol

Pauza

Sesija 3: Rodne norme i nasilje

Završetak radionice

Ispunjavanje evaluacijskih i post upitnika

Napomena za edukatore/ice:

Društvene norme i njihova povezanost s pojavom nasilja često su nepoznati generalnoj, ali i stručnoj javnosti. Obzirom da je rod relativno nepoznata oblast, postoji rizik da će neki/e od učesnika/ca rodno transformativi program prepoznati kao “štetan koncept” koji narušava tradicionalne vrijednosti i odnose među muškarcima i ženama preispitujući raspodjelu moći među polovima i promovišući principe rodne jednakosti.

Primjeri negativnih komentara učesnika/ca:

Vi ovdje nas učite da žene trebaju biti muškarci, a muškarci žene.

Vi dovodite u pitanje opstanak tradicionalne porodice u BiH.

Hiljadama je godina ovako, zašto i sa kojim pravom vi to sada želite da mijenjate.

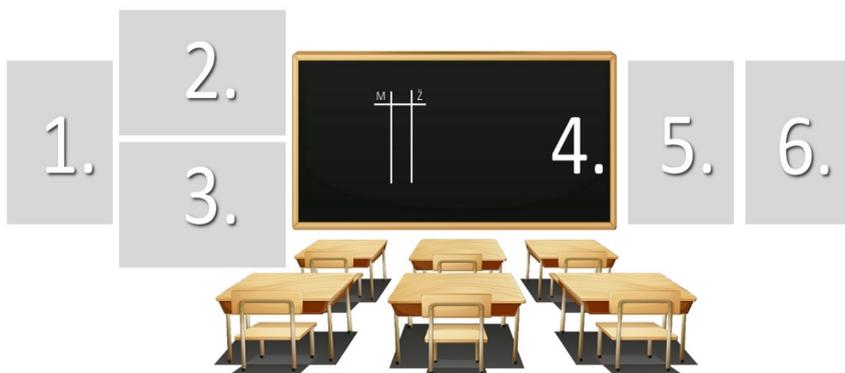
Jako je važno zadržati prijateljski odnos i objasniti učesnicima/ama da rodne norme, u širem društvenom kontekstu, jedan su od najizraženijih faktora koji doprinose pojavi nasilja, razvoju indolentnog odnosa prema nasilju, ali i drugih društvenih problema kao što su upotreba alkohola, droga, duhanskih proizvoda i slično. Jako je važno da u slučaju susreta s neugodnim komentarima, facilitator/ke izbjegnu ishitrene i emocionalne reakcije. Zamolite učesnike/ce za strpljenje i objasnite da ćete kroz 3 sata treninga/radionice, razgovarati o različitim temama, a na kraju, svi/e učesnici/e će imati jednake mogućnosti da sami dođu do zaključaka koji potvrđuju povezanost rigidnih društvenih normi s pojavom štetnih i opasnih navika i ponašanja koje ovaj program nastoji prevenirati i u konačnici, eliminisati.

Iako se facilitatori/ke sreću s različitim komentarima učesnika/ca od kojih neke mogu vidjeti kao krajnje neumjesne i negativne, facilitator/ka ne smije emotivno reagovati niti u istom trenutku pokušati odgovoriti na vrlo složena pitanja. Umjesto toga, budite svjesni da učesnici/e ne poznaju ovu oblast i upravo je to razlog zašto njihovi komentari ili stavovi mogu biti krajnje neugodni i neprimjereni.

Stoga dajte učesnicima/ama, ali i sebi vremena. Prateći definisane korake, učesnici/e će imati dovoljno prilika i informacija da u konačnici mogu jasnije sagledati kako pojedine norme doprinose nasilju i razvoju nezdravih životnih stilova.

Organizacija prostora:

Obuka nastavnika/ca je dizajnirana na specifičan način koji zahtijeva prilagodbu prostora pojedinačnim radionicama te sumarnom zaključku radionice. Ukoliko pogledate sliku 1, možete primijetiti poziciju *flipchart* papira s brojevanim oznakama koje se dalje u tekstu koriste za vizualizaciju pozicije i jasniju organizaciju prostora.

Slika 1

SESIJA 1: UVOD U ROD I RODNE NORME

Korak 1 (5 minuta): Otvaranje

Zahvalite se učesnicima/ama na dolasku i objasnite da je radionica interaktivnog karaktera i da tok svake pojedinačne sesije zavisi od aktivnosti učesnika/ca. Objasnite da je oblast koju ćete obrađivati relativno nepoznata, često zbunjujuća i da je važno da učesnici/e razumiju da tokom interakcije i diskusija nema tačnog i netačnog odgovora.

Korak 2 (5 minuta): Uvod u rod

Pitajte učesnike/ce da li su prethodno učestvovali na radionicama koje se bave vezom rodni normi s pojavom nasilja. Ukoliko neko/a od učesnika/ca kaže da ima takva iskustva pitajte, ne direktno, da li neko od prisutnih može objasniti šta su to rod i rodne norme. U najvećem bro-

ju slučajeva nećete dobiti potpun odgovor, no ukoliko dobijete potpun odgovor, zapišite ga na tablu i objasnite da ćete u narednih 2 do 3 sata razgovarati o povezanosti društvenih uticaja s razvojem identiteta, ali i sa stvaranjem uslova za pojavu nasilja, ne prijavljivanje nasilja i slično.

Korak 3 (7 minuta): Uvodna sesija

Učesnike/ce podijelite u dvije grupe. Svaka grupa treba da dobije jedan *flipchart* papir s unaprijed napisanim zadatkom:

Koje su najčešće forme nasilja među učenicima/ama u osnovnim i srednjim školama (primjeri: etiketiranje, ogovaranje i slično)?

Koji su najčešći uzroci nasilja i koji su ključni razlozi zašto mladi ne prijavljuju nasilje?

Učesnicima/ama objasnite da unutar grupe diskutuju o mogućim odgovorima te da se usaglase oko onih za koje smatraju da su relevantni i zapišu ih u prazni prostorni *flipchart* papiru. Prijenogoučesnici/e krenu da rade na ovom zadatku objasnite da svaka grupa treba da odredi osobu koja će ispred tima predstaviti zaključke grupe. Važno je da tokom rada u grupama, facilitator/ka provede kratko vrijeme s obje grupe i pomogne u facilitiranju zaključaka grupe, ali i moderira kratku diskusiju ukoliko je grupa indolentna i nema potrebnu dinamiku rada. Facilitator/ka treba da pomogne grupama da izvedu potrebne zaključke i odgovore na specifične ciljeve vježbe.

Ponudite učesnicima/ama mogućnost da prilikom prezentacije pojedinačnih zaključaka grupe ponude svoje mišljenje ili dodaju nešto za šta smatraju da je izostavljeno.

Nakon prezentacije grupa, zalijepite *flipchart* papire na krajnju desnu stranu prostorije. Ako se radi o strani na kojoj se nalazi tabla, *flipchart* papire zalijepite na kraj desne strane zida, tako da vam središte zida i tabla budu slobodni.

Napomena za facilitatore/ke: Prije nego nastavite s radionicom, učesnicima/ama objasnite da prilikom diskusija govore u ime većine, a ne u svoje vlastito. Jako je važno da se učesnici/e pomjere od vlastitih stavova i to im treba sugerisati. Ukoliko to ne uradite, moguće je da dobijete odgovore koji vas neće voditi do željenih zaključaka.

Korak 4 (10 minuta) : Sada izvadite crtež (siluete) dvije trudne žene, a u prostor stomaka nacrtajte mali krug koji je asocijacija na bebu. Pitajte

učesnike/ce:

Kada par ili individua otkrije da je trudna, pored pitanja da li je beba zdrava, koje je drugo “najvažnije” pitanje na koje par traži odgovor.

Pomozite učesnicima/ama s podpitanjem: od odgovora zavisi odjeća koju kupuju za bebu, igračke i slično.

Sliku trudnica zalijepiti na krajnju lijevu stranu. Pitajte učesnike/ce da li je u našem društvu važno kojeg je spola beba? Ponovite da učesnici/e ne govore o svojim stavovima, već da diskutujete o društvu u kojem živimo. Nastavite s diskusijom, zašto je muško dijete u očima nekih parova važnije od ženskog?

Mnoge žene u Bosni i Hercegovini ne znaju da spol djeteta zavisi od muškarca, a ne žene. Ipak, zbog neznanja, mnoge žene pokušavaju na različite načine da “utiču” na spol djeteta, iako je to nemoguće. Neke žene spavaju na lijevom boku, druge na desnom. Neke žene tokom trudnoće nose orah u lijevom džepu, druge pak prilikom planiranja trudnoće koriste kineski horoskop. Tokom razgovora sa ženama u BiH, veliki broj je pomenuo skakutanje na lijevoj nozi kao “savjet” koji su primjenjivali kako bi uticale na spol djeteta. Ipak, medicina nam je objasnila da spol određuje muškarac i ne postoji intervencija koju žena može primjenjivati kako bi osigurala da beba koju nosi bude muškog ili ženskog spola.

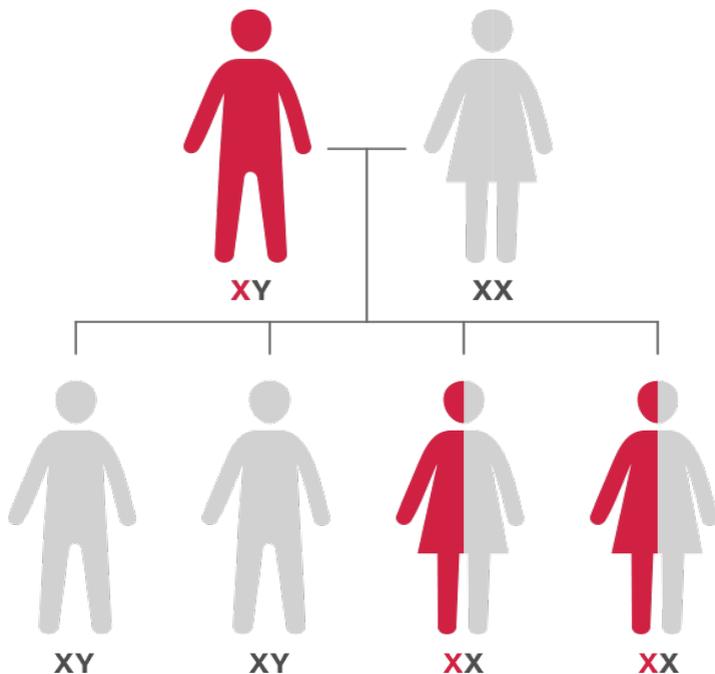
Mnoge žene u BiH su preživjele različite neugodnosti zbog činjenice da su rodile žensko dijete u porodici koja “preferira” muško dijete. Evo par primjera:

Ma svejedno je je li dječak ili curica, samo neka je ŽIV i ZDRAV.

Fina je, samo sam više željela da dobijem unuka, ali postoji i drugi put. Nadam se da tada nećeš promašiti.

Govorila sam ti da je nekakva čudna, vidiš da ti ne može roditi sina.

Priznali mi to sebi ili ne, činjenica je da u BiH društvu mnoge porodice preferiraju mušku djecu. Ova društvena norma sama po sebi nije štetna no doslovno pridržavanje očekivanju i želji da se na nju odgovori, može biti opasno i štetno. Za žene koje misle da od njih zavisi spol djeteta ovo je poseban pritisak jer one žele odgovoriti na svoja, partnerova i društvena očekivanja, a biološki to nije moguće.

Napomena: Ukoliko vas učesnici/e pitaju da im pojasnite šta određuje spol djeteta, odgovor možete ponuditi tako što ćete na tabli nacrtati sadržaj slike XX/XY i u nastavku objasniti šta i na koji način definiše spol djeteta.

Muškarci i žene se, između ostalog, razlikuju i po hromosomima. Muškarci imaju X i Y hromosome, dok žene imaju dva X hromosoma. Kada nastaje jajna ćelija ili spermatozoid, oni dobijaju samo jedan od dva hromosoma od majke i od oca. Obzirom da žene imaju dva X hromosoma, jajna ćelija uvijek nosi X hromosom. Muškarci su drugačiji. Oni imaju X i Y hromosom pa prilikom nastanka spermatozoida, svakom pojedinačnom se dodjeljuje X ili Y hromosom. Kada muškarac izbacuje sjeme u vaginu žene, u ženski reproduktivni sistem stiže ogroman broj X i Y spermatozoida no koji će od njih prvi stići do jajne ćelije zavisi od spermatozoida. Spol djeteta zavisi od toga koji će spermatozoid prvi stići do jajne ćelije. Ako prvi stigne onaj koji nosi Y hromosom onda će beba nositi X od majke i Y od oca, i beba će biti muškog spola. Ako pak prvi stigne spermatozoid s X hromosomom onda će od majke dobiti X i od oca X i beba će biti ženskog spola. Sasvim je jasno da spol zavisi od muškaraca, a ne žena.

Korak 5 (10 minuta): Objasnite učesnicima/ama da će naše zamišljene trudnice nakon 9 mjeseci roditi dječaka i djevojčicu. Lijeva trudnica je rodila dječaka, a desna djevojčicu. U nastavku objasnite da će učesnici/e do kraja edukacije ostati u istim grupama i da će kroz različite faze odrastanja, voditi “svoju” djecu.

Učesnike/ce podijelite opet u dvije grupe:

Prva grupa treba da da ime svom dječaku i da nacрта sobu za dječaka.

Druga grupa treba da da ime svojoj djevojčici i da nacрта sobu za djevojčicu.

Učesnicima/ama objasnite da nacrtaju sobu u kojoj se vide igračke za dječake/djevojčice, da koriste boje prihvatljive za mušku i žensku sobu, da nacrtaju odjeću i druge vizualne prikaze koji laičkom oku mogu biti dovoljni da zaključče da li je soba muška ili ženska.

Učesnicima/ama ponudite 5 minuta da odrede šta će njihovi crteži sadržavati i 5 minuta da nacrtaju sobe s definisanim elementima. Kao i u prethodnom slučaju, učesnike/ce zamolite da odrede osobu koja će prezentovati crtež grupe.

Nakon prezentacije, crteže sobe zalijepite desno pokraj crteža trudnih žena.

Nastavite radionicu: Već prilikom otkrivanja trudnoće, mnogi parovi teže da otkriju kojeg je spola njihovo dijete. U tome im uveliko pomaže ultrazvuk, a danas postoje različiti modeli 2D, 3D i 4D ultrazvučni aparati. Nakon otkrivanja spola bebe, roditelji kreću u formiranje rodne stvarnosti svog djeteta. Učesnike/ce pitajte ukoliko je dijete muškog spola koja će boja dominirati, a društveno je prepoznatljiva kao “muška” boja. Učesnici/e će reći “plava”. Učesnicima/ama objasnite da je to norma, a u prevodu norma znači “pravilo” i dolazi od riječi normalno tj. društveno prihvaćeno.

Zanimljiv podatak koji možete podijeliti s učesnicima/ama je činjenica da je do 1920. godine, roza boja bila “muška boja” dok je plava povezivana sa ženstvenošću i važila je za “žensku” boju. Dodatne informacije koje možete podijeliti s učesnicima/ama:

Prelaskom iz 19. u 20. vijek razlike između muškaraca i žena dobijaju nove dimenzije.

U članku iz 1918. godine *Earnshaw's Infants' Department* piše:

„Generalno prihvaćeno pravilo je da je roza za dječake, a plava za djevojčice. Razlog je taj što je roza odlučna i jača boja pa više odgovara dječacima, dok je plava delikatna i nježna pa je ljepša za djevojčice“.

Godine 1927. Magazin TIME objavio je shemu koja pokazuje spolno određene i prihvatljive boje za dječake i djevojčice prema podacima vodećih američkih prodavnica odjeće.

Najprodavanija odjeća za dječake je bila roze boje.

Korak 6 (4 minute): Sada se vratite na slike koje su učesnici/e predstavili/e i pitajte ih: „Da li postoje pisana pravila tj. knjiga u kojoj čitamo šta je “muško“, a šta “žensko“ ili to spoznajemo na drugi način?“. Pitajte učesnike/ce za njihovo mišljenje. Dodatna pitanja koja možete koristiti za diskusiju:

Kada ste vi bili tek rođene bebe, pa čak i dvogodišnja ili trogodišnja djeca, da li ste sami usvajali ova pravila ili ste u tom procesu vođeni instrukcijama roditelja i porodice? Interakciju nastavite koristeći sljedeća pitanja:

Igračke koje ste dobijali su one koje su vam kupljene, da li ste ih sami birali ili su to drugi radili za vas?

Odjeću niste birali sami?

Kada ste plakali, kakve ste komentare dobijali ako ste dječak? Da li su iste komentare dobijale curice?

Kada vas je neko udario ili ste nekoga udarili, kakve ste poruke dobijali?

Počeli ste slijediti pravila koja niste razumjeli, ali ste ih bili svjesni i slijedili ih. Zašto?

Pravila roze i plave i sada slijedite - pogledajte oko sebe!

Korak 7 (4 minute): Naši roditelji, staratelji/ke i članovi/ice uže i šire porodice ključni/e su za naš odgoj i pomažu nam da učimo o svijetu kojim ćemo kasnije putovati samostalno. Pripremaju nas za mogućnosti, ali ukazuju također i na rizike i opasnosti koje vrebaju tokom odrastanja. Međutim, pojedina ponašanja mogu stvoriti više štete nego koristi i najčešće takve radnje su nenamjerne. Evo par primjera:

Ako ne budeš slušao/la, odvest ću te doktoru/ici pa ćeš dobiti “bocu” (injekciju).

Ako piješ hladno, razboljet ćeš se pa će ti doktor/ica dati “bocu” (injekciju).

Plašenjem djece, u najboljoj namjeri, stvaramo strah od doktora/ica i često se posjeta doktoru/ici u očima male djece može pojaviti kao “kazna” za neželjeno ponašanje.

Ne budeš li slušao/la, dat ću te “ciganima”.

Ako hodaš sam/a mogu te ukrasti “cigani”.

Stvaramo strah od Romske populacije, stigmatiziramo populaciju koju generalizujemo ovakvim izjavama, a kasnije u očima djece ova populacija može izgledati kao negativna i opasna.

Nemoj da plačeš, ti si dječak, a dječaci ne plaču.

Stvaramo rodne barijere za iskazivanje emocija iako je nauka pokazala da dok su mlađi, dječaci plaču češće nego djevojčice. Kasnije, mladići odrastu na način da druge dječake koji plaču identifikuju kao manje “muškim”, a ujedno su naučeni da ne iskazuju određene emocije koje se u njima nakupljaju što može voditi do razvoja impulsivnosti i agresije. Ograničavanje iskazivanja emocija kod mladića je evidentno i u pokazivanju straha. Kasnije, kada dijete ima određeni problem, skrivat će emocije kao što su strah, zabrinutost i tuga što će roditeljima i nastavnicima/ama otežavati da pravovremeno uoče problem i ponude podršku u njegovom rješavanju. Upravo je to jedan od razloga zašto mladići prešute nasilje kojem su izloženi. Još češće, ne žele da prijave nasilje jer se plaše da će ih vršnjaci/kinje percipirati kao slabiće tj. “izdajice”.

SESIJA 2: ROD I SPOL

Radionica 1:

Naglasite učesnicima/ama da je sesija za učenike veoma slična te da će im aktivno učešće u ovoj sesiji omogućiti bolju pripremu za izvođenje sesije u učionici s mladima.

Korak 1 (5 minuta): Pitajte učesnike/ce da li neko zna objasniti razliku između spola i roda. Ukoliko dobijete tačne ili djelimično tačne odgovore, zahvalite učesnicima/ama, ističući da su njihovi odgovori tačni i da će pomoći ostatku grupe da se upoznaju s ovom temom.

Korak 2 (5 minuta): Na tabli nacrtajte tabelu kao na slici. Učesnicima/ama objasnite da je sada posebno važan njihov angažman i da se aktivno uključe u izvođenje vježbe.

OSOBI NE		
Muškarac		Žena
POSLOVI/SPORTOVI		
Muški poslovi		Ženski poslovi

Korak 3 (5 minuta): U nastavku prezentacije učesnici/e trebaju nabrojati osobine muškaraca i žena, ali i poslove/sportove koji su u društvu

okarakterisani kao muški i one koji nose etiketu ženskih poslova. Krenite prvo od kolone “muškarac”, postavljajući pitanje koje osobine i fizičke karakteristike predstavljaju muškarce, tj. na osnovu kojih karakteristika možemo zaključiti da je osoba muškarac. Od učesnika/ca trebate dobiti neke od sljedećih odgovora: kratka kosa, muška odjeća, penis, brada i brkovi, jača konstitucija odnosno izraženija mišićna masa, snažniji su i slično.

Korak 4 (4 minute): Zatim učesnike/ce zamolite da nabroje ženske karakteristike. Neke od očekivanih su: žene su nježnije, imaju grudi, dužu kosu, šminka, haljine, štikle, imaju vaginu, rađaju i doje.

Korak 5 (4 minute): Nakon što ste ispunili polja muških i ženskih osobina, učesnike/ce zamolite da nabroje šest poslova/sportova koji se u našem društvu percipiraju kao izrazito muški poslovi i/ili sportovi. Moguće je da učesnici/e u ovoj fazi vježbe prepoznaju da se radi o stereotipima i da ne postoje muški ili ženski poslovi. U tom slučaju naglasite da ne pitate učesnike/ce za njihov stav već da želite razgovarati o tome kako društvo u kojem živimo razdvaja poslove i sportove na muške i ženske. Pokušajte doći do sljedećih odgovora u koloni “muški poslovi/sportovi”: automehaničarski poslovi, izbacivači, građevinarski poslovi, teški fizički poslovi, kopanje, boks i *bodybuilding*.

Korak 6 (5 minuta): Sada zamolite učesnike/ce da nabroje “ženske” poslove i sportove. Pokušajte navesti učesnike/ce da vam daju neke od sljedećih odgovora: kuhanje, doktorice, spremanje kuće, balet, briga o djeci i posao domaćice.

Korak 7 (3 minute): Nakon što se popunili sve kolone, učesnicima/ama objasnite da ćete u nastavku radionice razgovarati o njihovim odgovorima, ali kroz prizmu zamijenjenih uloga. U dijelu koji se bavi osobinama muškaraca i žena prekrizite oznaku “muškarac” i na tom mjestu napišite “žena”. Također, na mjestu gdje je pisalo “žena” napišite “muškarac”.

Korak 8 (5 minuta): Nakon što ste zamijenili pozicije oznaka “muškarac” i “žena”, interakciju nastavite pitanjima vezanim za svaku pojedinačnu osobinu. Krenite od nove pozicije žena!

NAPOMENA: S obzirom na to da ne znamo kojim redoslijedom ćete dobiti odgovore od učesnika/ca, za primjer interakcije koristimo redoslijed i osobine definisane tabelom u ovom modulu. Edukator/ica se ne mora pridržavati definisanog redoslijeda, no važno je da dobije

odgovore istaknute smjernicama ovog modula.

Pitajte da li žena može imati, npr., kratku kosu. Učesnici/e će reći da može, stoga prekrižite odgovor u tabeli. Pitajte da li je moguće da žena ima bradu i brkove i da se brije. Učesnici/e će reći da je moguće, stoga prekrižite i ovu osobinu. Objasnite učesnicima/ama da je normalno da se kod djevojke ili žene razvija brada ili brkovi i da to zavisi od hormona. Također je normalno da je jedan dječak maljav, a drugi nije. Hormoni određuju kada i u kojoj mjeri će se pojavljivati određene karakteristike poput spomenutih.

Radionicu nastavite pitanjem da li žene mogu imati muški spolni organ. Učesnici će reći da to nije moguće, zato ga prekrižite u pripadajućoj koloni i upišite spolni organ u srednjoj praznoj koloni. U ovom trenutku skrenite pažnju učesnicima/ama da riječi u srednjoj koloni pripadaju spolnim karakteristikama. Objasnite im da za razliku od osobina (neko ima kratku kosu, neko nosi haljine i slično) postoje karakteristike s kojima se rađamo i čije funkcije nemaju osobe suprotnog spola. Muškarci se rađaju s penisom i testisima, testisi kasnije počinju proizvoditi spermatozoide i taj proces je jedinstven za muškarce. Nakon što ste učesnicima/ama objasnili koje od navedenih karakteristika pripadaju spolnim karakteristikama, pitajte ih koja od preostalih karakteristika u koloni "žena" pripada izrazito muškarcima i također ulazi u ovu kolonu. Učesnici/e bi u toj koloni trebali prepoznati "testise", a onda i tu riječ prekrižite u postojećoj koloni i upišite je u srednju kolonu.

Korak 9 (9 minuta): Sada pređite na narednu kolonu gdje su prvobitno navedene ženske osobine, ali ta kolona sada nosi oznaku "muškarac". Pitajte učesnike/ce da li je moguće da muškarci nose haljine, oni će reći da je moguće i vjerovatno će neko/a od učesnika/ca spomenuti običaj koji praktikuju muškarci u Škotskoj – nošenje "kilta", tj. muške suknje.

Zatim ih pitajte da li je moguće da muškarac ima grudi kojima može dojiti dijete. Učesnici/e će odgovoriti da nije, stoga upišite ovu karakteristiku u srednju kolonu "spol". Objasnite im da pored grudi i mliječnih žlijezda koje se tu nalaze, ženski hormoni određuju sposobnost i vrijeme kada žena može dojiti, zato je nemoguće da muškarac ima ovu karakteristiku. Još jednom naglasite šta predstavlja srednja kolona!

Nastavite interakciju pitanjem da li je moguće da se muškarci depiliraju, učesnici/e će reći da jeste, a vi u nastavku pojasnite da se mnogi poznati sportisti depiliraju i da to nije ponašanje kojem su sklone samo žene.

Također, u pojedinim kulturama sasvim je normalno da se muškarci depiliraju iz higijenskih razloga. Kao primjer možete koristiti mlade u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje je uobičajeno da se muškarci depiliraju upravo iz tih razloga.

Pitajte da li je moguće da je muškarac nježan. Moguće je da u ovom dijelu učesnici/e dodaju određene etikete mladićima koji pokazuju emocije i nježni su prema drugima. Ovo je odlična prilika da razgovarate o tome kako je upravo naša reakcija na osobine koje neko ima, a pripadaju osobinama koje društvo veže za suprotan spol vid rodno zasnovanog nasilja. Ukoliko etiketiramo nekoga jer ne pripada rodnoj grupi, tj. osobine te osobe nisu u skladu s društveno očekivanim normama, vršimo nasilje bazirano na rodnim očekivanjima odnosno – vršimo rodno zasnovano nasilje. Objasnite im da su muškarci i žene emotivna bića i da je sasvim normalno da pokazuju emocije. Društvo nas uči da je za žene prirodno da pokazuju emocije, a da bi muškarci trebali biti hrabri, jaki i suzbijati vlastita osjećanja. Upravo takav vid ponašanja dovodi do emocionalne nestabilnosti i otežava razvoj emocionalne inteligencije. Pokazati osjećanje znači komunicirati na više razina. Osobe koje vide da ste tužni ne moraju čuti od vas da se tako osjećate. Isto je s ljutnjom, strahom ili bilo kojom drugom emocijom. Emocije nam pomažu da razumijemo kako nešto utječe na nas, da li nas određena situacija čini sretnima ili tužnima, da li nas nešto brine ili ne. Iskazivanjem osjećanja pomažemo ljudima oko sebe da nas bolje razumiju i upoznaju.

Sada smo došli do druge spolne osobine pa pitajte učesnike/ce da li muškarac može imati ženske reproduktivne organe. Učesnici/e će reći ne, stoga prekržite ove riječi i u srednju kolonu upišite “ženski reproduktivni organi“. Završite ovaj dio vježbe pitanjem da li je moguće da se muškarci šminkaju. Učesnici/e bi trebali reći da pa objasnite da određene profesije kao što je gluma ili novinarstvo zahtijevaju da se osobe šminkaju, bez obzira na spol. Također, pojasnite im da je u pojedinim kulturama sasvim normalno da muškarac koristi boje za kosu, sjene i slično te tako ističe svoju ljepotu. U našem društvu briga za ljepotu je okarakterisana isključivo kao osobina koja je svojstvena ženama pa pitajte učesnike/ce kako se osjeća žena koja u našem društvu ne koristi nikakvu šminku ili muškarac koji brine o svom izgledu i ponekad koristi šminku ili, npr., šiša obrve.

Radionica 2

Korak 1 (5 minute): Objasnite učesnicima/ama da ćete do zaključka prethodnog dijela vježbe doći nakon što analizirate preostale kolone vezane za “muške” i “ženske” poslove i sportove.

Korak 2 (10 minuta): Prekrižite rečenicu “muški poslovi/sportovi” i na tom mjestu napišite “ženski poslovi/sportovi” na mjestu gdje je pisalo “ženski poslovi/sportovi” sada napišite “muški poslovi/sportovi”. Objasnite učesnicima/ama da ste namjerno zamijenili pozicije kako biste razgovarali o tome da li muškarci mogu raditi ženske i žene tzv. muške poslove/sportove. Nastavite interakciju pitajući za svaki od navedenih poslova/sportova da li ih mogu raditi i njima se baviti muškarci ili žene. Ukoliko su, npr., učesnici/e naglasili da fizički poslovi pripadaju isključivo muškarcima, pitajte ih da li sposobnost da se obavljaju teški fizički poslovi zavisi od toga da li ste muškarac ili žena ili to, ipak, zavisi od fizičke spremnosti da se obavljaju takvi poslovi. Cilj je navesti učesnike/ce na zaključak da sposobnost pojedinca/ke da obavlja određeni posao/sport zavisi prvenstveno od želje, mogućnosti, spremnosti, sposobnosti i znanja, a najmanje od spolne odrednice. Objasnite im da nas društvo uči o tome čime se mogu i trebaju baviti muškarci, a čime žene. Ono čemu nas društvo uči nije nužno i tačno. Društvene odnosno rodne norme nas uče kako se trebamo ponašati da bismo odgovorili na stereotipna društvena očekivanja i pravila. Mnogi muškarci i žene odlučni su u svojoj želji da se bave poslovima ili sportovima koji “pripadaju” suprotnom spolu, ali ih često društvo zbog toga etiketira i takve osobe nailaze na različite društvene barijere koje im otežavaju da se u tom sportu ili poslu ostvare u svom maksimumu. Dječak koji voli balet ili se njime želi baviti neće moći donijeti jednostavnu odluku jer ona zavisi u velikoj mjeri i od toga kako će taj dječak biti prihvaćen u društvu. Pitajte učesnike/ce da li su roditelji pod pritiskom normi kada je u pitanju odluka njihovog djeteta kojim se sportovima ili poslovima želi baviti. Možete koristiti primjer baleta i dječaka koji se njime želi baviti. Pitajte ih da li će roditelji podržati svoje dijete ili će uticati na njegovu odluku.

OSOBI NE		
Muškarac Žena	Spol	Žena Muškarac
Kratka kosa		Nose haljine
Obrijani	Grudi i do- jenje	Imaju grudi i mogu dojiti
Imaju muški spolni organ	Spolni organ	Duža kosa
Testisi	Testisi	Depiliraju se
Jača mišićna masa		Nježnije su
Agresivniji	Ženski reproduktivni organi	Imaju ženski reproduk- tivni organi
Nose mušku odjeću		Šminkaju se
POSLOVI/SPORTOVI		
Muški poslovi	Poslovi/ sportovi kojima se mogu baviti isključivo osobe određenog spola	Ženski poslovi
Građevinarstvo		Kuhanje
Fizički poslovi		Spremanje
Kopanje		Balet
Boks		Briga o djeci
Bodybuilding		Posao domaćice

Korak 3 (10 minuta): Nakon što ste završili diskusiju o osobinama i poslovima/sportovima kojima se bave muškarci i/ili žene, učesnicima/ama objasnite da sve prekrizene osobine, poslovi i sportovi spadaju u rodne norme i određuju ih ljudi. Sve što se nalazi u srednjoj koloni pripada spolnim karakteristikama i to određuje priroda. Muškarci i žene se rađaju sa spolnim karakteristikama koje nazivamo biološkim osobinama i ljudi ne mogu birati ove osobine. Svi se rađamo kao muškarci ili žene, no moguće je da se osoba rodi s muškim i ženskim

spolnim karakteristikama i te ljude nazivamo interspolnim osobama. Biološke osobine ne možemo mijenjati dok rodne karakteristike i rodne norme možemo.

Pojašnjenje: Sve prekrizene osobine, poslove i sportove svrstavamo u društvene, tj. rodne norme. Rodne norme predstavljaju nepisana društvena pravila o tome čime se trebaju baviti muškarci, a čime žene. Nekada davno žene su više vremena provodile u kući, teže su ostvarivale pravo na obrazovanje, u pojedinim slučajevima nisu ni imale pravo na obrazovanje pa su teško nalazile poslove, što je posebno tragično u slučajevima kada su se same trebale brinuti o djeci i porodici kao samohrane majke.

Mladići i djevojke koji/e odrastaju u današnjem društvu također su izloženi/e društvenim pritiscima da slijede pravila muškosti i pravila ženskosti. Mladići često odrastaju u okruženju koje ih uči da trebaju biti snažni, da se izlažu rizicima, da su hrabri, da brane čast i poštovanje i da skrivaju emocije. Preuzimanje takvih osobina često muškarce dovodi u rizične situacije koje mogu imati neželjene ishode. Primjer može biti konzumiranje alkohola, brza vožnja, sklonost fizičkom nasilju (tuče i slično).

Korak 4 (10 minuta): Pitanja za diskusiju

Pitajte učesnike/ce na koji način rodne norme doprinose pojavi nasilja?

Zaključak: Pored toga kako društvene norme utiču na naša osjećanja i mogućnosti, one ohrabruju određene pojave i oblike ponašanja koje svrstavamo u nasilje. Ukoliko je djevojka krupnije građe, njeni/e vršnjaci/kinje, smatrajući da je normalno da sve djevojke izgledaju isto, mogu osjećati ohrabrenje da zbijaju "šale" na njen račun ili da joj daju određene "etikete". Zbijanje šala i etiketiranje dovodi do negativnih osjećanja kod osobe koja je izložena ovim oblicima nasilja. S obzirom na to da je ovome povod izgled, a on je u vezi s društvenim očekivanjem kako djevojke trebaju izgledati, govorimo o rodno zasnovanom nasilju.

Nasilje u porodici, nasilje u vezama su problemi o kojima se malo i rijetko otvoreno razgovara. Pojedini muškarci smatraju da je opravdano udariti ženu, a opravdanje često pronalaze u njenom nepridržavanju određenih normi ili očekivanja. S druge strane, pojedini mladići odrastaju s uvjerenjem da je muškarac taj koji treba da donosi odluke i za svoju partnericu pa već u periodu adolescencije, u romantičnim vezama, svjedočimo situacijama u kojima mladić brani djevojci izlaske s njenim

prijateljima, kontroliše njene aktivnosti na *Facebooku* i drugim socijalnim mrežama te u slučaju ozbiljnije svađe, neki od njih se odlučuju da razbiju određeni predmet (mobitel, daljinski upravljač od televizije i slično) krivicu namećući djevojci koja nije “poštovala” neke od njegovih stavova ili principa. S druge strane, djevojke koje odrastaju doslovno se pridržavajući “rigidnih i štetnih” rodnih normi, često su sklone prihvatanju krivnje za nezdravo ponašanje partnera jer njegovu agresiju i nasilničko ponašanje vide kao pretjeranu brigu i dokaz ljubavi. Čak i ekstremnu ljubomoru zbog koje im partner brani izlaske i druženja sa starim prijateljima/cama, takve djevojke vide kao dokaz ljubavi, što je apsolutno netačno, s obzirom da se radi o nasilju. Društvene norme su posebno opasne ukoliko kod osobe izložene nasilju razviju osjećaj opravdanosti nasilja kojem su izložene. U tom slučaju posljedice koje se mogu javiti kao rezultat izloženosti nasilju mogu biti teže i odvesti osobu u izolaciju, dovesti do pojave depresije i slično. S obzirom na to da se govori o nasilju baziranom na rodnim normama nazivamo ga rodno zasnovanim nasiljem.

Rodno zasnovanom nasilju izloženi su i mladići. U toku puberteta, mladići često između sebe dokazuju snagu, hrabrost i slično. Mladići koji ne slijede ovaj obrazac, ili mu se suprotstavljaju, često nose etiketu “slabića” ili “feminiziranih” mladića, što je iskrivljeno viđenje osobnosti koje ovi mladići posjeduju. I u ovim slučajevima, ukoliko se nasilje temelji na rodnim normama, govorimo o rodno zasnovanom nasilju prema mladićima.

Svako nasilje koje ima veze s društvenim očekivanjima i rodnim ulogama nazivamo rodno zasnovanim nasiljem.

Pitanja za diskusiju (10 minuta): Pitajte učesnike/ce da li je uobičajeno da mladić prijavi nasilje kojem je izložen od strane vršnjaka/inja? Ako je odgovor ne, zašto? Zbog čega je mladićima teže kazati nastavniku/ci da ga vršnjaci/kinje provociraju, ogovaraju ili vrše neki drugi oblik nasilja?

SESIJA 3: RODNE NORME I NASILJE

Radionica 1:

Korak 1 (5 minuta): Objasnite učesnicima/ama da se vaš zajednički put do upoznavanja kompleksnih veza rodni normi s pojavom nasilja nastavlja i da predstoji dosta koraka koje je potrebno napraviti kako bi se došlo do postavljenog cilja.

Rezimirajte zaključke prethodnih sesija: Rodne uloge su uslovljene rodnim normama. Rodne uloge su socijalne uloge i predstavljaju set očekivanja povezanih s muškosti i ženskosti. Ljudi često percipiraju rodne norme kao prirodne (biološki predodređene, historijski potvrđene i stoga validne). Upravo ovakva percepcija rodni normi bazirana na njihovom nesvjesnom prihvatanju doprinosi razvoju rodni stereotipa, a njima ćemo se baviti kasnije.

Skrenite pažnju na crteže soba i objasnite da su naše bebe sada već tinejdžeri, a već narednog trenutka mladi ljudi u svojim 30-im godinama. Čak i ako to nije želja roditelja, djeca mogu preuzeti određene stavove i ponašanja iz svoje okoline (vršnjaci/kinje, poznanici/e, društvo, društvene norme, novi trendovi i slično). U nastavku radionice ćemo vas zamoliti da nacrtate našeg mladića i djevojku, ali s osobinama koje društvo u kojem žive idealizuje i posmatra kao veoma važne elemente muškosti odnosno u slučaju djevojke, ženskosti. Učesnike/ce zamolite da i ovog puta ne upliću vlastita uvjerenja, već da kroz crtež i definisane osobine nacrtaju likove koji su društveno superiorni i bliži "idealnom" nego umjerenom i neutralnom.

Korak 2 (10 minuta): Zadatak za učesnike/ce

Učesnike/ce podijelite u iste grupe kao i u prethodnoj vježbi. Grupa 1 treba da nacrti idealnog mladića, kako ga percipiraju mladi ljudi, a Grupa 2 idealnu djevojku, kako je percipiraju mladi ljudi. Naglasite učesnicima/ama da je važno da ne upliću vlastita mišljenja i stavove jer je cilj vježbe definisati stereotipna shvaćanja idealne muškosti i idealne ženskosti. Facilitator/ka treba da obilazi grupe i tokom rada u grupama sugerise unos osobina, ukoliko primijeti da su grupe izostavile neke. Jako je važno da sve navedene osobine budu dio slike koju učesnici/e crtaju.

Grupa 1: Osobine idealnog muškarca

Slika treba da sadrži:

Sliku muškarca: Izražena tjelesna građa, frizura, obuća i odjeća, nakit, auto, kuća i opisane osobine i uloge.

Opise ključnih osobina: hrabrost, odlučnost, nezavisnost, kontrola, hranitelji porodice, kontrola ekspresije emocija, agresivnost, iskustvo, buntovnost, čvrstina, samouvjerenost, izražene seksualne potrebe i slično.

Grupa 2: Osobine idealne djevojke

Slika treba da sadrži:

Sliku djevojke: Tjelesna građa, frizura, obuća i odjeća, nakit i opisane osobine i uloge.

Opise ključnih osobina: osjetljivost, emocionalna osjetljivost i manjak kontrole emocija, toplina, pasivnost, mirne i tihe, nedužnost, nježnost, slabašnost, potčinjenost, slabije izražene seksualne želje i ponašanje, poslušnost i slično.

Po završetku rada u grupama, slike zalijepite na školsku tablu, u desni ugao (lijevo se nalazi tabela prethodne sesije "rod i spol").

Korak 3 (10 minuta): Pitanja za diskusiju

Kada počinjemo učiti o osobinama muškosti/ženskosti?

Od koga i gdje učimo o osobinama koje usvajamo tokom života?

Koje sličnosti vidite na ova dva crteža?

Koje su ključne razlike između dva crteža?

Šta je s muškarcima koji ne odgovaraju na većinu "osobina muškosti" ili kojima nedostaje više ovih osobina?

Kako ih mogu percipirati drugi muškarci?

Kakve komentare/etikete mogu dobiti od svojih vršnjaka/inja?

Šta je s djevojkama? Npr. interpretaciju društveno poželjnog tj. idealnog i savršenog ženskog tijela vidimo u spotovima, filmovima, magazinima i slično. Kako to utiče na djevojke koje su u pubertetu? Da li ih mediji i društvo ohrabruju da slijede takve ideale?

Ako ne slijede, da li se može desiti da njihova “običnost” i “neutralnost” budu povod etiketiranja i „zezanja od strane vršnjaka/inja“?

Objasnite učesnicima/ama da crteži ilustruju stereotipne osobine muškaraca i žena. Za žene se kaže da su slabiji tj. nježniji spol, no šta je sa ženama koje se bave *bodybuildingom*? Da li su sve žene slabije ili to ipak zavisi od individualnih sposobnosti i ponašanja individue?

Korak 4 (10 minuta): Objasnite učesnicima/ama sljedeće:

Nepridržavanje rodnim ulogama ili nedostatak nekih od navedenih karakteristika rodnog identiteta čest je razlog pojave nasilja ili osnova na temelju koje pojedinci/ke pravdaju pojavu nasilja. Mladiće koji se ne bave sportom u društvu koje idealizira sport kao važan segment života muškaraca, njihovi/e vršnjaci/kinje koji misle drugačije često će izrugivati ili izlagati etiketiranju. Upravo navedene forme rodno zasnovanog nasilja su veoma česte u našoj zemlji. Naše društvo i dalje idealizira zastarjele koncepte muškosti koji podrazumijevaju fizičku snagu i spremnost, odlučnost i hrabrost kao ključne osobine muškosti.

Rodna perspektiva²⁹ predstavlja način posmatranja situacija i određenih problema uzimajući u obzir prihvaćene uloge i doprinos muškaraca ili žena društvu.

Rodni identitet predstavlja vlastita osjećanja i ekspresiju rodnosti i rodnih uloga – oblačenje, ponašanje i izgled. Ovaj osjećaj osobe imaju već s dvije-tri godine.³⁰ Rodni identitet je u gotovo svakom slučaju samoidentificiran i samoodređen kao posljedica unutrašnjih i vanjskih faktora kojima je osoba izložena tokom života. Društvo u kojem živimo u velikoj mjeri utiče na naše stavove u rodnim ulogama i o našem prihvatanju što pokazujemo kroz rodni identitet.

U kontekstu rodnih uloga, često spominjemo neravnomjernu raspodjelu moći između muškaraca i žena, ali i između muškaraca i između žena. Pojedini muškarci nemaju jednaku moć odlučivanja u okruženju drugih muškaraca, a isto tako, kada govorimo o vezama među mladima, mnoge djevojke nemaju jednaku moć odlučivanja u odnosu na svoje partnere.

Moć se prevashodno odnosi na kapacitet donošenja odluka ili kontrole nad odlukama. Svaki muškarac i žena imaju ista prava, no nemaju iste

---

29 Definicija Svjetske zdravstvene organizacije

30 IPPF - <http://www.plannedparenthood.org/learn/sexual-orientation-gender/gender-gender-identity>.

mogućnosti da ih praktikuju ili moć da samostalno donose odluke u vlastitim životima. Kada je moć korištena da bi se donijele odluke u ime druge osobe, a da ta osoba ne može uticati na samu odluku, tada govorimo o neravnomjernoj moći. Moć odlučivanja nam daje mogućnost da izaberemo najbolje za sebe, ali su često naše odluke i izbori uvjetovani društvenim očekivanjima i društvenim pravilima. Dakle, ukoliko osoba želi donijeti odluku suprotnu generalnom društvenom stavu, ona rizikuje društveno odbijanje ili stigmatizaciju stoga moć osobe ne zavisi od pojedinca/ke, već i od društva u cjelini.

Korak 5 (8 minuta) Blic sesija: Da li ste androgeni?

U nastavku radionice možete učesnicima/ama podijeliti radni materijal Androgene osobe s isječkom teksta o androgenim osobama. Zamolite učesnike/ce da pročitaju sadržaj preuzetog članka.

Pitajte učesnike/ce da li su naučili nešto novo?

Da li su naučili nešto o sebi?

Da li bi se lako mogli odrediti da li pripadaju rodnom identitetu koji je u skladu s njihovim spolom ili ipak, na osnovu ovog teksta i osobina koje posjeduju, mogu reći da se kreću prema androgenom ili suprotnom rodnom identitetu.

Učesnicima/ama objasnite da ste do sada razgovarali o dvije rodne odrednice, muška i ženska. No šta je s osobama koje se ne daju lako uklopiti u pomenuta dva kalupa. Sigurni smo da svako/a od prisutnih učesnika/ca ima jednog/u ili više prijatelja/ica koji/e se ne pridržavaju doslovno svih pravila muškosti ili ženskosti. Takve osobe mogu npr. preuzeti stereotipne karakteristike muškosti kao što su hrabrost, odlučnost, agresivnost i nekoliko onih koje pripadaju karakteristikama ženskosti, npr. iskazivanje emocija, brižnost, empatija i za takve osobe, ukoliko je zastupljenost muških i ženskih osobina jednaka, kažemo da su androgeni.

Radionica 2:

Korak 1 (3 minute): Vratimo se našim crtežima. “Naša dječica” su sada već odrasle osobe i nakon mnogobrojnih simpatija oboje su upoznali sebi veoma dragu osobu. Osobu u koju su se odmah zaljubili.

Korak 2 (5 minuta): Podijelite učesnicima/ama radni materijal Priča o savršenoj romantičnoj vezi (iz Modula 3) i zamolite ih da pročitaju sadržaj. Objasnite u nastavku da je djevojka iz ove priče zapravo djevojka koju je crtala Grupa 2, a da je mladić iz priče onaj kojeg je crtala Grupa 1.

Pitajte učesnike/ce:

Kako se osjećate nakon ove priče?

Da li su neke od situacija u ovoj priči realne i dešavaju li se djevojkama i ženama u BiH?

Da li se ovakve situacije dešavaju mlađima osobama u osnovnim i srednjim školama?

Zašto se osobe odlučuju da ostanu u takvim vezama?

Korak 3 (3 minute): Kada govorimo o vezama među ljudima, pojedina ponašanja, čak i ako ulaze u kontekst nasilja, nisu prepoznata kao takva, pa se osobe ne bune i često pojedine nasilne oblike ponašanja miješaju sa zabrinutošću, brigom pa čak i ljubavlju.

Veza između dvije mlade osobe odlična je prilika za zdrav emocionalni razvoj. Ovo je posebno važno tokom uspostavljanja prvih romantičnih veza s prvim simpatijama. Međutim, ukoliko su odnosi u vezi nezdravi, ukoliko jedna osoba u vezi dominira u odnosu na drugu ili direktno kontroliše odluke druge osobe, tada govorimo o kontroli nečijeg ponašanja što ujedno predstavlja nezdrav odnos. Za mlade je jako važno da nauče razliku između zdravih i nezdravih odnosa i da se nauče “izvući” iz destruktivnih i štetnih veza. No to može biti problem ukoliko se osoba doslovno pridržava rodni normi, posebno onih koje kod žena stvaraju osjećaj da su zbog porodice i časti dužne skrivati nasilje i trpiti ga. No da li u našoj zemlji ljudi pristaju na takva ponašanja? Da vidimo šta kaže okruženje u kojoj odrastaju naši zamišljeni mladić i djevojka.

Korak 4 (10 minuta): Podijelite učesnicima/ama radni materijal Rodno zasnovano nasilje i nasilje u vezama . Zamolite ih da pročitaju sadržaj i nastavite diskusiju:

Šta mislite o tekstu koji ste pročitali?

Da li vas je neka informacija iznenadila?

Šta vas je posebno dojmilo?

Pogledajmo sada crteže našeg mladića i naše djevojke. U nastavku zamolite učesnike/ce da na crtežima koje su prethodno crtali identifikuju osobine koje doprinose usvajanju rodno zasnovanih nasilnih ponašanja kod mladića i podstiču razvoj ranjivosti na pojavu nasilja kod djevojke s crteža/iz priče. Učesnike/ce podijelite u dvije grupe i obje grupe imaju 10 minuta da identifikuju osobine te opišu njihovu povezanost s nasiljem.

Grupa mladić

Koje osobine doprinose usvajanju nasilnih oblika ponašanja?

Koje osobine doprinose stavu da muškarac mora imati kontrolu?

Grupa djevojka

Koje osobine podstiču razvoj ranjivosti na nasilje i umanjuju moć odlučivanja?

Koje osobine sprječavaju djevojku ili ženu da napusti nezdravu vezu i potraži pomoć?

Zamolite učesnike/ce da prezentuju svoje zaključke. U nastavku pitajte učesnike/ce:

Na koji način rod dovodimo u vezu s pojavom nasilja?

Kako rodne norme utiču na prijavljivanje nasilja?

Da li rodne norme ohrabruju muškarce da budu superiorni i dominantni u vezi?

Kako nazivamo društvo u kojem je muškarac taj koji donosi odluke za oba partnera?

U slučaju nasilja, da li norme obeshrabruju žene da prijave nasilje?

Kako norme utiču na mlade i njihove odnose?

Šta možemo uraditi kroz obrazovni sistem da eliminišemo faktore ranjivosti i ohrabrimo usvajanje rodno ravnopravnih stavova?

Korak 5 (4 minute): Sada zamolite učesnike/ce za pažnju i objasnite da ćete pročitati zaključke istraživanja koje je analiziralo posljedice koje nasilje ostavlja na mlade koji su izloženi vršnjačkom i rodno zasnovanom nasilju u školi. U nastavku radionice učesnicima/ama pročitajte zaključak istraživanja o izloženosti mladih nasilju u školskom okruženju:

Izloženost rodno zasnovanom nasilju može se odraziti na sposobnost mlade osobe da postiže akademske uspjehe. Različita istraživanja su potvrdila da mladi, ukoliko su izloženi određenim oblicima nasilja, teže postižu očekivane rezultate od svojih vršnjaka/inja koji/e nisu izloženi nasilju. Analiza podataka TIMSS 2011 prikupljenih iz 48 većinom razvijenih zemalja pokazuje da su učenici četvrtih razreda osnovne škole koji su prijavili sedmičnu izloženost određenom nasilju postizali za 32 poena manje rezultate u matematici nego njihovi/e vršnjaci/kinje koji/e su izjavili/e da nikada nisu bili izloženi nasilju. Istom analizom je uočeno da su dječaci i djevojčice koji/e pohađaju osme razrede u većini zemalja također postizali/e manje uspjeha od svojih vršnjaka/inja koji/e nisu bili/e izloženi/e nasilju.³¹

Korak 6 (4 minute): Pitajte učesnike/ce šta misle o kojem se obliku nasilja radi u slučaju istraživanja koje ste prethodno spomenuli. Možete očekivati da učesnici/e većinski odgovore da pretpostavljaju da se radi o fizičkom nasilju, no u zavisnosti od grupe, u pojedinim situacijama, učesnici/e će imati podijeljeno mišljenje ili će čak pretpostaviti da se radi o zadirkivanju i davanju etiketa tj. pogrdnih imena.

Bez obzira da li su učesnici/e tačno odgovorili ili ne, naglasite da se radi o davanju pogrdnih imena i vršnjačkom nasilju u razredu!

Korak 7 (5 minuta): Nastavite interakciju koristeći naredna pitanja:

Šta je zaključak istraživanja, kakve su posljedice tzv. blažih formi nasilja?

Ako zaključimo da osoba slabije uči i postiže slabije rezultate, kako se to odražava na budućnost te osobe. Čemu nam služi školovanje?

---

31 Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., and Arora, A., (2012). TIMSS 2011 International Results in Mathematics. TIMSS and PIRLS International Study Center, Boston College, Chestnut Hill, MA

Ako je posljedica postizanje slabijih rezultata u školi, da li će konačnim zbirom ocjena osoba postići manji rezultat?

Ako osoba postiže slabije rezultate, a to se dokumentuje u knjižicama i svjedočanstvima, da li će osoba imati manje ili više šanse da se zaposli?

Zbog čega je važan posao? Šta nam dobar posao i dobra plata osiguravaju? Važno je da facilitator/ka dovede učesnike/ce do sljedećeg zaključka: Posao nam nudi sigurnost, mogućnosti, bolji i kvalitetniji život.

Korak 8 (4 minute): Vratimo se na početak. Zaključili smo, a to je potvrdilo i istraživanje, da osobe koje su izložene nasilju postižu manje rezultate tokom školovanja, a to se odražava na njihovu akademsku budućnost i performanse, a to opet na izbor i mogućnosti pronalazjenja boljih poslova što u konačnici utiče na kvalitetu života. Da li možemo zaključiti da ono što smo maloprije svrstavali u kategoriju blažeg nasilja ostavlja cijeloživotne posljedice. Ako da, postoji li zaista blaže i teže nasilje? Ili postoje blaže i teže posljedice? Ili trebamo potpuno zaboraviti korištenje riječi blaže i teže već napraviti drugačiju podjelu koja će nam pomoći da bolje razumijemo oblike ponašanja koji ugrožavaju sadašnjost i budućnost osobe koja im je izložena.

Korak 9 (7 minuta): Zaključite, ljudi često težinu nasilja percipiraju kroz stepen štete i posljedica koje to nasilje ostavlja na osobe koje su mu izložene. No površno poznavanje nasilja i posljedica često nas dovede u zabludu da pojedine oblike nasilja nazivamo "blažim formama". Pitajte učesnike/ce da li su prije ove radionice znali da se ogovaranje i davanje etiketa, koje često izgledaju bezazleno, mogu uticati na cjelokupan život neke osobe i sve što mu taj život može ponuditi. Sada kada znamo ove informacije, da li i dalje možemo reći da su ogovaranje i etiketiranje blage forme nasilja?

Radionica 3:

Korak 1 (5 minuta): Nakon diskusije, facilitatori/ke treba da objasne koje su posljedice nasilja u vezama:

Posljedice nasilja u vezama:

Izolacija i udaljavanje od prijatelja/ica;

Problemi u socijalnim odnosima s vršnjacima/kinjama;

Narušeno blagostanje;

Niži akademski uspjeh i performansi u postizanju rezultata u školi, kursevima i slično;

Suicidalne misli;

Depresija i anksioznost;

Upotreba alkohola, droga i duhanskih proizvoda;

Delikventno ponašanje;

Ranjivost na nasilje u budućim vezama.

U nastavku radionice, facilitatori/ke treba da objasne da nasilje i rodno zasnovano nasilje dijelimo na iste kategorije:

Fizičko nasilje: upotreba fizičke sile kao što su udaranje, štipanje, šamaranje ili guranje.

Emocionalno/psihološko nasilje: obično je to najteži oblik nasilja za prepoznavanje. Ono može uključivati ponižavanje, prijetnje, uvrede, pritiske, izraze ljubomore ili posesivnosti kao što su kontrolisanje odluka i aktivnosti.

Seksualno nasilje: pritisak ili prisiljavanje nekoga na vršenje seksualnih radnji (od ljubljenja do seksa) protiv njihove volje ili izgovaranje seksualnih komentara koji čine da se neko osjeća poniženo ili neprijatno. Nije važno da li je prethodno postojalo ponašanje koje je odavalo utisak pristanka na seksualni odnos.

Rodno zasnovano nasilje je zajednički izraz za različite oblike nasilja koje pojedinac/ka vrši protiv druge osobe, a koje je rezultat disbalansa moći koji se odražava na odnose između muškaraca i

žena, između muškaraca i između žena. Nasilje može biti fizičko, seksualno, psihološko, ekonomsko i socio-kulturalno.

Rodno zasnovano nasilje je generalni izraz koji se koristi da se obuhvate različite forme nasilja koje se pojavljuju kao rezultat društvenih uloga i očekivanja koja se vežu za rod, nejednakost i nejednaku moć odlučivanja.

Rodno zasnovano nasilje nije isključivo usmjereno prema ženama. Njemu su izložene žene, ali i muškarci. Važan generator rodno zasnovanog nasilja su rodne norme i doslovno pridržavanje nepisanih pravila rodnih normi. Primjer može biti plač i mladići. Da li ste znali da dok su manji, dječaci plaču više nego djevojčice? Ipak, u jednom trenutku, dječaci prestaju da plaču. Zbog čega? Svi ljudi su emotivna bića i svi imamo iste emocije, ali društvo nas uči i često ograničava u ispoljavanju emocija. Zato je dječacima neugodno da pokažu da se plaše i da su tužni, iako je sasvim normalno da to osjećaju, društvo ih sputava da to ispolje. Ukoliko vas vršnjaci/kinje nagovaraju da pijete, a vi se plašite ili se plašite reakcije roditelja, često, mladići će prešutjeti tu emociju i zbog straha od reakcije vršnjaka/inja, zanemarit će strah i krenuti ka ispunjavanju očekivanja vršnjaka/inja. Upravo nas rodne norme i strah reakcije okoline stavljaju u poziciju osobe ranjive na rodni pritisak pa i u rodno zasnovano nasilje. Ako dječak na nagovaranje vršnjaka/inja da proba alkohol kaže NE, a vršnjaci/kinje ga krenu ismijavati zbog njegove odluke, to je jedan vid rodno zasnovanog nasilja jer se temelji na društvenom stavu da mladići ne treba da se plaše, da treba da budu hrabri i da se izlažu rizicima jer su to "odlike" muškosti.

Rodne norme u Bosni i Hercegovini, ne samo da definišu uloge i odgovornosti muškaraca i žena, već u širem kontekstu ohrabruju stigmatizaciju onih koji se ne uklapaju u ono uobičajno i društveno prihvatljivo.

Korak 2 (10 minuta): Počnite interakcijom: Ukoliko poželite, a dječak ste, da probate da igrate gume s djevojčicama, šta će vas u tome spriječiti? Zamislite da ste se rodili s izraženim talentom za balet, a dječak ste. Da li bi lako s drugarima iz razreda razgovarali o svojoj želji i talentu koji imate? Kako bi vršnjaci/kinje reagovali/e da dječak otvoreno kaže da voli balet, da igra gumu ili da se igra s Barbie lutkama?

Ismijavanje osobe zbog njenog/njegovog ponašanja ili stavova onda kada ono odskoče od društveno uobičajenog nasilje je zasnovano na

rodnim principima. Pored ismijavanja, mnoge žene, djevojke i mladići, izloženi su različitim formama rodno zasnovanog nasilja. Često u našem društvu, mladići ili muškarci žive u ubjeđenju da su oni ti koji treba da donose odluke u svoje i u ime svoje partnerice. Oduzimanje mogućnosti odlučivanja predstavlja kontrolu nečijeg života i ulazi u kategoriju rodno zasnovanog nasilja jer se temelji na društvenom principu gdje je muškarac “glava kuće” ili “onaj koji zna najbolje”.

Sve forme nasilja koje smo pominjali na početku radionice možemo svrstati u kategoriju rodno zasnovanog nasilja, ukoliko se njihova pojava dovodi u vezu s društvenim normama, očekivanjima i slično. Ismijavanje vršnjaka zbog duge kose (To nose samo žene.), ismijavanje djevojčice zbog kratke kose (Vidi je, nosi mušku frizuru.), zbog igranja (Vidi ga, kao djevojčica želi da se igra gume./Vidi je, kao da je muškarac pa hoće da igra fudbal.), ukoliko je osnova “osude” ili “ismijavanja” društveni stereotip o tome kako treba da se ponašaju dječaci/djevojčice, govorimo o rodno zasnovanom nasilju.

U zavisnosti od oblika, rodno zasnovano nasilje³² dovodi do seksualnih, fizičkih i psiholoških posljedica kod djevojčica i dječaka. Ono uključuje bilo koji oblik nasilja ili iskorištavanja baziran na rodnim stereotipima. Osnovna namjera rodno zasnovanog nasilja jeste da ojača rodne uloge i sprovodi rodne nejednakosti. Ono uključuje, ali nije ograničeno na fizičko nasilje, silovanje, neželjene i neprimjerene seksualne dodire, neželjene i neprimjerene seksualne komentare, grupno osuđivanje, zlostavljanje i verbalno zlostavljanje. Nejednaka raspodjela moći u odnosima među odraslima i djecom i muškarcima i ženama doprinosi rodno zasnovanom nasilju. Nasilje se može desiti u školama i oko njih, na putu do njih i pri povratku, a mogu ga vršiti i nastavnici/e, učenici/e ili članovi/ce lokalnih zajednica. I mladići i djevojke mogu biti izloženi nasilju, ali biti i nasilnici/e. Takvo nasilje može negativno uticati na blagostanje mlade osobe, postavlja ih u povećan rizik za postizanje nižih akademskih rezultata zbog odsustvovanja, bježanja iz škole ili gubitka motivacije za postizanje akademskih uspjeha. Nasilje, također utiče na njihovo mentalno i fizičko zdravlje, rezultirajući fizičkim povredama,

---

32 Ova definicija rodno zasnovanog nasilja u školama utemeljena je na konceptualnom okviru Programa sigurnih škola i uključuje sintezu internacionalno prepoznatih definicija na polju edukacije, zdravlja i zaštite djece UN-a i njegovih specijaliziranih agencija (kao što su Svjetska zdravstvena organizacija - SZO).

trudnoćom, seksualno prenosivim infekcijama ili emocionalnim/psihološkim problemima i bolestima.

Korak 3: (10 minuta): U nastavku radionice, učesnike/ce podijelite ponovo u grupe. Grupe trebaju da odgovore na sljedeća pitanja:

Grupa mladići

Šta vi kao nastavnici/e možete uraditi da osnažite mladiće da se suprotstave rigidnim društvenim normama?

Koje osobine prema vašem mišljenju treba da odlikuju savršenog muškarca?

Šta nastavnici/e i škola mogu uraditi da podstaknu usvajanje osobina koje ste identifikovali?

Šta nastavnici/e, a šta škola može uraditi da ohrabre mladiće da prijave nasilje kojem su izloženi?

Grupa djevojke

Šta vi kao nastavnici/e možete uraditi da osnažite djevojke da se suprotstave rigidnim društvenim normama?

Koje osobine prema vašem mišljenju treba da odlikuju savršenu djevojku?

Šta nastavnici/e i škola mogu uraditi da podstaknu usvajanje osobina koje ste identifikovali?

Šta nastavnici/e, a šta škola može uraditi da ohrabre djevojke da prijave nasilje kojem su izložene?

Zamolite grupe da prezentuju svoje zaključke i ispunjene *flipchart* papire zalijepite desno od table, kako je to preporučeno shemom s početka modula.

Jako je važno da prekrijete prvi *flipchart* koji ste ispunili na početku radionice i koji ste zalijepili na krajnju desnu stranu prostorije.

Korak 4 (10 minuta): Učesnicima/ama dajte isti zadatak kao s početka radionice.

Učesnike/ce podijelite u dvije grupe. Svaka grupa treba da dobije jedan *flipchart* papir s unaprijed napisanim zadatkom:

Koje su najčešće forme nasilja među učenicima/ama u osnovnim i srednjim školama (primjeri: etiketiranje, ogovaranje i slično)?

Koji su najčešći uzroci nasilja i koji su ključni razlozi zašto mladi ne prijavljuju nasilje?

Nakon što obje grupe ispune zadatak, otkrijte stare *flipchart* papire koje ste prekrili/e i uporedite zaključke obje grupe.

Da li ste dodali nešto što niste pomenuli na početku edukacije?

Da li možete zaključiti da imate više saznanja o rodno zasnovanom nasilju nakon radionice?

Korak 5 (10 minuta): Popunjavanje evaluacijskih i post testing upitnika.

Radni materijal: Androgene osobe

„Termin androgenija potiče iz grčkog jezika (andros znači muškarac, a gyne žena) i označava kombinaciju muških i ženskih karakteristika u jednoj osobi. Istraživanja o androgeniji krenula su na temelju tradicionalnih poznavanja uloga spola i muških te ženskih osobina koje su bazirane na pretpostavci da je osoba toliko muževnija koliko manje ima ženskih karakteristika i obrnuto. Ipak ljudska bića “na žalost” nisu tako jednostavna da bi ih se dalo ukalupiti u jednostavna razmišljanja i formule stoga postoji puno pripadnika “jačeg” spola koji mogu imati puno ženskih interesa i vještina iako su na određenim područjima jako muževni. Obrnuto vrijedi za pripadnice “slabijeg” spola.

Psihologinja Sandra Bem se tako prihvatila opsežnog istraživanja pojma androgenije i karakterizacije androgenih ljudi. Produkt njenog rada je zanimljiv test, nazvan Bem Sex Role Inventory ili kraće BSRI, koji mjeri stupanj androgenije kod osobe. U test je tako uključeno 20 tipično muških osobina kao što su npr. “agresivan”, “ambiciozan”, “spreman na rizik” itd. i 20 karakteristično ženskih, npr. “osjećajnost”, “pokornost”, “ljubav prema djeci” itd. i naposljetku još 20 neutralnih, na primjer “sretan/a”.

Svatko od anketiranih je obavio oba testiranja u kojima su bila uključena i neutralna pitanja. Rezultate muškosti su tako dobili s prosječnim rezultatom tipično muških osobina, a rezultate ženskosti s prosjekom ženskih karakteristika. Čak 1/3 anketiranih je po rezultatima istraživanja bila androgena.³³

---

33 Intimate medicine <http://www.intimatemedicine.com.hr/seks-su-ljudi/androgenija-jeste-li-vise-muski-ili-zenski-tip-osobe/>

Radni materijal: Rodno zasnovano nasilje i nasilje u vezama

Brojna istraživanja sprovedena u BiH pokazuju da je nasilje veoma zastupljen društveni problem i da, iako o tome javno ne govorimo, nasilje pogađa gotovo sve stanovnike/ce naše zemlje. Istraživanje³⁴ koje su 2013. godine sprovedeli Agencija za ravnopravnost spolova BiH i entitetski Gender centri u saradnji sa statističkim institucijama, a uz podršku UNFPA i UN WOMEN pokazuje da je **svaka druga žena u BiH**, nakon navršene 15-e godine života bila izložena nekoj vrsti nasilja (ekonomsko, fizičko, psihološko ili seksualno). Prema nalazima ovog istraživanja, u našoj zemlji su najzastupljeniji psihološko nasilje, a zatim fizičko nasilje. U kontekstu počinitelja nasilja, podaci jasno govore da je najzastupljenije nasilje u kojem je počinitelj partner. Upravo nalazi ovog istraživanja impliciraju da je sfera partnerskih i porodičnih odnosa najснаžniji izvor nasilja za žene. U kontekstu rodno zasnovanog nasilja, stopa ukupnog rodno zasnovanog nasilja nad ženama koje su iskusile nasilje od kada su napunile 15 godina iznosi 47,2%, dok stopa aktualnog, tj. nasilja kojem su bile izložene u posljednjih godinu dana je 11,9%, a i u ovom slučaju, najčešći počinitelji su partneri i članovi obitelji pa autori zaključuju da u tom kontekstu, sfera intimnih i porodičnih odnosa daleko je veći izvor opasnosti za žene nego je to slučaj sa širom društvenom zajednicom.

Iako je nasilje u vezama zastupljen društveni problem, dostupan je mali broj studija koje se bave ovim pitanjem u našoj zemlji. Zanimljive podatke o zastupljenosti i percepciji nasilja u vezama pronašli smo u istraživanju "Žene, muškarci i nasilje u adolescentskim vezama"³⁵. U odnosu na ukupan uzorak, 15% ispitanika je izjavilo da se ponašaju izrazito ljubomorno, 15% je prijavilo da namjerno uništavaju stvari koja pripadaju partneru/ici i 15% je prijavilo da konstantno provjeravaju gdje se partner/ica nalazi i šta radi. Kao razloge takvog ponašanja, 15% je istaklo ljubomoru, a 10% želju za kontrolom partnera/ice. Istraživači su krenuli u dublju analizu percepcije nasilja pa su naveli različite

34 Babović M., Pavlović O., Ginić K., Karađinović N., (2013.) Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini, Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, str.55

35 Hadžiabgadić, Elvedina (2009.) Istraživanje: Žene, muškarci i nasiljeu adolescentskim vezama, Udruženje građanki Žene ženama, Sarajevo

oblike nasilničkog ponašanja i postavili pitanje da li ispitanici/e takva ponašanja smatraju nasilnim. Zanimljivo je da 55% ispitanika/ca ograničavanje vremena koje osoba provodi s prijateljima/cama ne vide kao nasilje. Da šamar nije nasilje istaklo je 35% ispitanika/ca, a prigovaranje zbog izgleda partnera/ice 45% ne vidi kao nasilno ponašanje. Posebno je zanimljiva percepcija verbalnog nasilja. Čak 45% ispitanika/ca smatra da vrijeđanje i nazivanje pogrđnim imenima nije akt nasilja, dok 35% povlačenje za kosu i 25% udarac ne percipiraju kao čin nasilja. Ucjene su također u vrhu ponašanja koje ispitanici/e ne vide kao nasilje. Čak 45% je izjavilo da ucjene nisu čin nasilja, a 40% ispitanika/ca smatra da onemogućavanje u izražavanju vlastitog mišljenja ne vide kao nasilje. Ljubomoru i ogovaranje većina posmatra kao nenasilno ponašanje, što je posebno zabrinjavajući podatak. Prema nalazima istraživanja, ljubomoru 50%, ogovaranje 50%, omalovažavanje 40% ispitanika/ca ne vidi kao nasilno ponašanje. Istraživanjem se dobio i odgovor zašto ispitanici/e ne prijavljuju nasilje kojem su izloženi, a 50% navodi osjećaj krivnje, odgovornost za nasilje i osjećaj srama kao ključne razloge.

DEFINICIJE KORIŠTENIH POJMOVA I DODATNE INFORMACIJE

S ciljem što boljeg razumijevanja nasilja među vršnjacima/kinjama i nasilja u intimnim i drugim vezama neophodno je definisati osnovne pojmove koji se u društvu često koriste i predstavljaju osnovu ovog priručnika. Za neke od pojmova su čuli svi ili ih koriste, a da ni ne znaju njihovo puno značenje, opseg moguće upotrebe ili važnost u eliminaciji svih oblika nasilja.

Niti jedan od društvenih fenomena nije moguće izučavati izdvojeno od društvenog konteksta koji pojavi u pravilu daje dodatno značenje, specifikum i uzroke koji su često najvažniji u kreiranju preventivnih programa. Razlog tome jeste činjenica da je svaki čovjek „(...) proizvod određenog društva. Mi ne izgrađujemo sami sebe. Ono što držimo >našim identitetom< i >osobnim stavom< dugujemo društvu u kojem živimo. Tako je mislio i Aristotel.“³⁶

Za bolje razumijevanje fenomena nasilja kao oblika ekspresije sile i moći važno je operacionalizovati pojmove koji determinišu nasilje i predstavljaju njegove uzroke. Općepoznata je činjenica da su žrtve nasilja češće žene nego muškarci, a to proizilazi iz njihovog nejednakog odnosa u društvu odnosno nejednake moći koju imaju. Krenuvši od političke moći u BiH i jednostavne analize visokih državnika uočljiva je dominacija muškaraca. Pružene političke mogućnosti za žene nisu jednake mogućnostima muškaraca što rezultira nedovoljnim brojem žena na pozicijama moći. Mnogi će se odvažiti i spomenuti činjenicu da i žene i muškarci imaju jednake zakonske mogućnosti da se kandiduju na izborima. Još od 1946. godine ženama je formalno omogućeno pravo glasa kao i mogućnost da biraju i budu birane. „Formalno – pravno gledajući, Izborni zakon Bosne i Hercegovine garantuje participaciju oba spola na demokratskim izborima. Od političkih stranaka zahtjevano je da na kandidatskim listama minimalno 40% budu kandidati/kinje manje zastupljenog spola, što je do sada uvijek bio ženski spol. (...) Istraživanje o medijskoj reprezentaciji žena tokom predizborne kampanje za Opće izbore u BiH 2010. godine provela je Agencija za ravnopravnost spolova BiH. Analiza je pokazala da su od oko 1.130 imena kandidata/kinja objavljenih u medijima u periodu od 15. do 30. septembra 2010. godine, samo oko 12% bila

ženska imena. Medijske objave o ženama većinom su se nalazile u drugoj polovini članka i bez citata čime su žene ograničene na imena, a ne na mišljenja.³⁷ Navedeni primjer oslikava bosanskohercegovačko društvo koje je spremno ispuniti zadate forme bez preispitivanja razloga ili benefita koji se mogu ostvariti kvalitetnim sprovođenjem odredbi. Nemogućnošću isticanja mišljenja, stavova i vrijednosti kandidatkinja na izborima uveliko se smanjuje njihova šansa za ostvarivanjem minimalnog praga za ulazak u neko tijelo koje donosi odluke. Žene se sistemski degradiraju, stavljaju na drugo mjesto i za uspjeh im je potrebno mnogo više vremena, truda i rada, a s druge strane se formira i epitet "super žene" koja je poštovana, majka, domaćica, njegovateljica, uspješna, poduzetna i sve to stiče. „Žene su u društvu zarobljenice stereotipa. (...) BiH je postsocijalistička zemlja u kojoj je bio zastupljen model bivših socijalističkih zemalja "dvije plate" tj. "two-wages model". Poslije 1945. godine žene su bile masovno zaposlene kao i muškarci, naravno ne iz ljubavi države prema ženama nego jer su žene bile i uvijek su zgodan rezervoar radne snage kada treba zemlja da se izvlači iz krize ili kada "ponestane" dovoljno adekvatnih muškaraca, a i bilo je teško živjeti od jedne plate. Zbog toga su žene dobile dvostruko i trostruko opterećenje, plaćeni rad, kućne poslove, brigu o djeci, starima i odraslim muškarcima članovima porodice, kao i partijski angažman. Prava žena su bila smatrana buržoaskim zapadnim uticajem jer je klasno pitanje bilo jedino i najvažnije. Nije se uopće radilo na osvješćivanju stereotipnih rodnih uloga niti mizoginih praksi, a glorifikovane su uglavnom muške profesije fizičkog rada. (...) kod nas je stvoren model žene "moćne žrtve" koja je aktivna super žena, sve stiče da uradi, svačije probleme rješava, ali je samoj sebi na posljednjem mjestu. (...)“³⁸

Sistemska diskriminacija i podređen položaj žene, koja je u povećanom riziku da postane žrtva nasilja, korijene imaju u rodnim (gender) stereotipima odnosno društveno predodređenim ulogama muškaraca i žena u društvu.

„**Rod** je prema definiciji Vijeća Europe „društveno konstruisana definicija muškarca i žene“. Predstavlja društveno oblikovanje biološkog pola, određeno shvatanjem zadataka, djelovanja i uloga pripisanih muškarcima i ženama u društvu, u javnom i privatnom životu. To je kulturološki specifična definicija ženskosti i muškosti i prema tome

37 Bečić E. i Alađuz Dž., (2014.) Žene u politici: Da li je veličina važna?, Info House, str.7

38 Bašić, Amela (2007.) Rodne uloge i stereotipi, Banja Luka:Helsinški parlament građana Banja Luke i Udružene žene Banja Luka, str.5

je promjenljiva u vremenu i prostoru.³⁹ Ekspresija ponašanja, igranje društveno konstruisane uloge i psihološke osobine označavaju rod odnosno ekspresiju i/ili osjećaj biti muškarac ili žena. Navedenu definiciju potkrepljuju svakodnevni primjeri iz okruženja svake osobe u BiH. „**Gender (rod)** predstavlja društveno uslovljene razlike između žena i muškaraca koje su, za razliku od bioloških i fizioloških razlika, naučene, promjenjive i zavise od različitih faktora: kulture, religije, društvenog i političkog uređenja, ekonomske situacije, klase, starosne dobi, etničke pripadnosti itd.“⁴⁰ Društvo je nametnulo određene obrasce ponašanja koji nalažu da muškarac plaća piće ako je s partnericom ili nekom drugom ženskom osobom izašao u grad. Prihvatajući taj obrazac ponašanja, društvo nameće ženama neopravdan osjećaj da je žena dužna nakon određenog vremena u vezi pristati na seksualni odnos ili zajednički *Facebook* profil, zanemarujući činjenicu da je to nasilje i da ne postoji niti jedan opravdan razlog zašto bi muškarac trebao platiti piće ili žena pristati na oblik ponašanja koji ne želi.

„**Gender (rodni) stereotipi** proizilaze iz (često zastarjelih) pretpostavki o ulogama, sposobnostima i osobinama žena i muškaraca. Oni mogu da uzrokuju materijalne ili psihološke kočnice koje će ženama ili muškarcima onemogućiti izbor ili će ih onesposobiti da u potpunosti uživaju svoja prava.“⁴¹ Rodni stereotipi se njeguju i u porodičnoj sferi kada od najranijih dana života učimo ponašanja pravih muškaraca ili pravih žena, učimo da muškarac ne plaće i da žena pravi ručak za cijelu porodicu, da je muškarac glava porodice i da je “njegova u kući zadnja” što predstavlja jedan od najčešćih oblika nasilja na koje osoba postaje neosjetljiva tako da ga ne registruje, a samim time i ne reaguje na njega.

Osim floskule da žene u BiH imaju mogućnost da budu dio političke scene, ali da one to ne žele, postoji i drugi lažni argument za neravnopravnost spolova: muškarci i žene ne mogu biti jednaki jer je priroda tako htjela te je muškarce kreirala tako da budu snažniji i rade teške fizičke poslove, a žene je učinila nježnim i emocionalno osjetljivim. Historijski gledano, na početku razvoja civilizacije žene su bili graditeljke, a muškarci su odlazili u lov, što pokazuje fizičku snagu žene i podjelu poslova na osnovu spola stotinama godina prije nas. Žene nisu išle u lov jer su odgajale djecu, hranile ih i bile uslovljene stalnim boravkom na jednom mjestu zbog

---

39 Ibid. str.7

40 Milinović, Zdenko (2013) Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, str.7

41 Milinović, Zdenko (2013) Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, str.8

brige o djeci. Danas to nije neophodno jer žene imaju jedno do dvoje djece u prosjeku i mogu obavljati bilo koji drugi posao. Neophodno je naglasiti da postoji razlika između jednakosti spolova i ravnopravnosti spolova, mada se u nekim slučajevima pojmovi koriste kao sinonimi.

Niti jedna žena ili muškarac ne teže jednakosti spolova jer bi to bio nerealno postavljen cilj, žene i muškarci se biološki razlikuju. Sveopća upotreba pojma jednakost spolova je adekvatno definisana kroz:

„**Jednakost spolova** podrazumijeva jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti između žena i muškaraca. Jednakost ne promovira identičnost žena i muškaraca, već uvažava njihovo pravo na različitost.“⁴²

„**Ravnopravnost spolova** podrazumijeva ravnopravnu vidljivost, osposobljenost i učešće spolova u svim vidovima javnog i privatnog života. Ravnopravnost spolova je u suprotnosti s neravnopravnošću spolova, a ne sa različitosti spolova.“⁴³

Ovaj priručnik govori o ravnopravnosti spolova, o jednakim mogućnostima i za žene i za muškarce i opet treba naglasiti da jednake aktivnosti ne znače jednake mogućnosti. Baviti se rodnim pitanjima ne znači isključivo promoviranje prava žena nego kreiranje društva u kojem svaka osoba ima mogućnost ekspresije najboljeg dijela sebe, ima mogućnost biti ono što jeste i uživati u tome. Mnogi se upitaju „Pa zar trenutno nije tako u BiH?! Svi možemo biti ono što jesmo.“ Često zanemarujemo lične stereotipe i predrasude koji mogu uništiti život ljudi u našoj okolini. Ispoljavanjem predrasuda i stereotipa te slijepom vjerovanju da su donesene odluke ispravne i zasnovane na činjenicama ne dopuštamo drugima da budu različiti, posebni, svoji, a od njih očekujemo da svaki naš postupak razumiju, prihvate i uvažavaju. Da bi otklonili stereotipe i predrasude prvih moramo definisati, zatim upoznati, analizirati, razumjeti i prevazići.

Stereotipi su generalizovana vjerovanja i mišljenja o karakteristikama pripadnika/ca određene socijalne grupe. Novinar Walter Lippmann je 1922. godine prvi opisao i poslije popularizovao termin stereotip. On je stereotipe opisao kao slike koje ljudi imaju u svojim glavama o tome kakva je određena društvena grupa.

---

42 Milinović, Zdenko (2013) Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, str.7

43 Milinović, Zdenko (2013) Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, str.7

Predrasude su usko vezane za pojam stereotipa, ali za razliku od prosudbe individui na osnovu pripadnosti grupi, predrasude potiču od latinske riječi *praejudicare* što znači donositi zaključak ili sud bez dovoljno informacija ili znanja. Praktično, to znači da na osnovu jedne ili nedovoljnog broja informacija osoba iznosi zaključak, npr. na osnovu fizičkog izgleda ili oblačenja donosimo zaključak o osobi da je iz siromašne porodice. A stereotipi su ustaljena mišljenja o pripadnicima/ama određene socijalne grupe, npr. svi/e koji slučaju rock muziku su nasilni ili svi/e koji idu na gradsku derbi utakmicu su grubijani. Alber Einstein je govorio da je teže razbiti predrasudu nego atom, ali ni za jedno nije tvrdio da je nemoguće. Najvažnije je analizirati vlastite predrasude, vlastite sudove koje smo donijeli o drugim osobama kako bi identifikovali neko od uvriježenih, općeprihvaćenih, ali neosnovanih mišljenja kako bi intenzivno radili na njihovoj promjeni.

Mnogi postavljaju sebi pitanja zašto je potrebno mijenjati predrasude ili stereotipe kada su oni godinama u okruženju i omogućavaju ljudima jednostavnije, šablonsko djelovanje u određenim situacijama. Odgovor je jednostavan - jer predrasude i stereotipi mogu imati velike posljedice na osobe o kojima je sud donesen ili na koje se odnose stereotipi i predrasude. „(...) efekat bespomoćnosti, u literaturi poznat kao *Pigmalionov efekat* (Milosavljević, B., „Socijalna psihologija“). Efekat bespomoćnosti se koristi za označavanje situacije u kojoj socijalne predrasude utiču na pojedinca da se i sam doživljava onako kako je projektovan u predrasudi.“⁴⁴ Takve projekcije mogu uzrokovati anksioznost, depresiju i sveopće nezadovoljstvo kod osobe koja je žrtva stereotipa i predrasuda, a upotreba stereotipa i predrasuda su prvi korak ka vršenju nasilja. U BiH postoji stereotip da su muškarci uspješniji u obavljanju poslova od žena, a to se dodatno naziva i diskriminacijom na osnovu spola.

„**Diskriminacija na osnovu spola** predstavlja privilegovanje, isključivanje ili ograničavanje zasnovano na spolu zbog koga se pojedinkama/cima otežava ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda.“⁴⁵ Diskriminacija je također jedan od vidova nasilja i jako je česta među vršnjacima/kinjama. Kao i predrasude i stereotipi, diskriminacija na osnovu spola je ukorijenjena u bosanskohercegovačkom društvu i

---

44 Bašić, Amela (2007.) *Rodne uloge i stereotipi*, Banja Luka:Helsinški parlament građana Banja Luka i Udružene žene
Banja Luka, str.9

45 Milinović, Zdenko (2013) *Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, str.7

otežava pojedincu i pojedinki ostvarenje kvalitetnog života. Ponekad je diskriminacija namjerna radnja proizašla iz negativnih emocija, ali nerijetki su slučajevi kada je diskriminacija sistemska i teško prepoznatljiva pa se razlikuje direktna i indirektna spolna diskriminacija:

„**Direktna spolna diskriminacija** je svjesan i promišljen čin (i njegovi rezultati) kojim se favorizuje jedan spol u odnosu na drugi odnosno osoba se tretira nepovoljnije u odnosu na drugu osobu, u istoj ili sličnoj situaciji, a na osnovu spola.“⁴⁶

„**Indirektna spolna diskriminacija** proizilazi iz društvenih, ekonomskih, političkih, kulturoloških ili drugih aspekata koji stvaraju situaciju nejednakosti odnosno kada prividno neutralna norma, kriterij ili praksa jednaka za sve dovede u nepovoljan položaj osobu jednog spola u poređenju s osobama drugog spola.“⁴⁷

NASILJE

Nasilje je oblik neprihvatljivog društvenog ponašanja kojeg ispoljava pojedinac ili pojedinka (ili grupa osoba) s ciljem pokazivanja moći ili doseganja moći putem namjernog nanošenja fizičke, psihičke ili emocionalne boli. Svjetska zdravstvena organizacija nasilje definiše kao „namjerno korištenje fizičke sile ili moći prijetnjom ili postupkom prema samom/oj sebi, prema drugoj osobi ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenosti ili deprivacijom.“ Sveukupna društvena situacija, ekonomska kriza, nerazvijen identitet, post ratno stanje i nerješena politička pitanja znatno doprinose razvoju nasilja u BiH jer je sistem nedovoljno razvijen da adekvatno odgovori na svaki pojedinačni slučaj, da sistemski prevenira nasilje i poštujući ljudska prava tretira počinioc. Mediji doprinose razvoju nasilja i produbljuju njegovu pojavnost u javnoj sferi te omogućavaju (posebno online mediji) širenje i repliciranje nasilja. Svakodnevna izloženost nasilju direktno povećava nivo tolerancije na nasilje koje vremenom postaje prihvaćen društveni obrazac ponašanja.

---

46 Milinović, Zdenko (2013) Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, str.7

47 Milinović, Zdenko (2013) Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH, str.8

Rodno zasnovano nasilje

„Nasilje nad ženama označava kršenje ljudskih prava i oblik diskriminacije nad ženama te predstavlja sva djela rodno zasnovanog nasilja koja dovode do odnosno mogu da dovedu do fizičke, seksualne, psihičke odnosno ekonomske povrede ili patnje za žene, obuhvatajući i prijetnje takvim djelima, prinudu odnosno arbitrarno lišavanje slobode, bilo u javnosti ili u privatnom životu.“⁴⁸ Decenijama se koristio izraz nasilje nad ženama koji je obuhvatao i rodno zasnovano nasilje. Danas, uključujući i međunarodnu zajednicu i svjetsku javnost, koristi se pojam rodno zasnovano nasilje kako bi se težište problema prenijelo na nasilje uzrokovano rodnim normama, nejednakosti i moći s ciljem uspješnijeg prevazilaženja problema i tretiranjem problema od samog uzroka.

„Rodno zasnovano nasilje predstavlja manifestaciju i sredstvo reproduciranja neuravnoteženih odnosa moći između muškaraca i žena koji su uvjetovani njihovim nejednakim položajem u društvu kao i u kulturnim vrijednosnim obrascima. (...) **rodno zasnovano nasilje**, bilo da se odvija u sferi privatnosti porodice, domaćinstva, partnerskih odnosa ili u javnom prostoru, **ne predstavlja izolirane, sporadične ili ekscesne oblike konflikata, već proističe iz sistemskih rodnih nejednakosti koje se uspostavljaju simultano u sferi javnog i privatnog života.**“⁴⁹

Rodno zasnovano nasilje je zajednički izraz za različite oblike nasilja koje pojedinac/ka vrši protiv druge osobe, a koje je rezultat disbalans moći koji se odražava na odnose između muškaraca i žena, između muškaraca i između žena. Nasilje može biti fizičko, seksualno, psihološko, ekonomsko i socio-kulturalno.

Rodno zasnovano nasilje je generalni izraz koji se koristi da se obuhvate različite forme nasilja koje se pojavljuju kao rezultat društvenih uloga i očekivanja koja se vežu za rod, nejednakost i nejednaku moć odlučivanja.

Fizičko nasilje: upotreba fizičke sile kao što su udaranje, štipanje, šamaranje ili guranje.

Psihičko nasilje je upotreba psihičke sile s ciljem nanošenja duševne boli, izazivanje straha, povrede dostojanstva, uvećavanje osjećaja

48 Konvencija o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, str. 2

49 Babović M., Pavlović O., Ginić K., Karađinović N., (2013.) Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini, Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, str.32

ovisnosti itd. Psihičko nasilje nema fizičke posljedice i time biva teže za prepoznati, ali ostavlja trajne posljedice na žrtvu.

Emocionalno/psihološko nasilje: obično je to najteži oblik nasilja za prepoznavanje. Ono može uključivati ponižavanje, prijetnje, uvrede, pritiske, izraze ljubomore ili posesivnosti kao što su kontrolisanje odluka i aktivnosti.

Ekonomsko nasilje je često oblik iskazivanja moći u BiH, posebno u porodičnom okruženju. Fenomen postaje sve izraženiji među vršnjacima/kinjama koji/e namjerno uništavaju imovinu vršnjaka/inja ili države te među partnerima/cama kada jedna osoba upravlja i kontroliše korištenje imovine druge osobe.

Seksualno nasilje je svaki fizički, verbalni i neverbalni čin, neželjeni seksualni komentar, neumjesan prijedlog usmjeren prema osobi ili njenoj seksualnosti zbog ugrožavanja dobrobiti, života i digniteta osobe ili zbog sticanja zadovoljstva počinioca. „Pod seksualnim nasiljem se ne podrazumijeva samo silovanje nego i dodirivanje intimnih dijelova tijela bez pristanka osobe, verbalno seksualno omalovažavanje, neželjeni seksualni prijedlozi i seksualno uznemiravanje, zahtijevanje seksualnih usluga u zamjenu za druge usluge, prisilni brakovi, svaki oblik kontrole nad ženskim tijelom, trgovina ljudima, negiranje prava na upotrebu kontracepcije, prisilni abortus, prisilna trudnoća, genitalno sakaćenje, obavezna provjera djevičanstva.“⁵⁰

Također seksualno nasilje predstavlja i prisiljavanje nekoga na vršenje seksualnih radnji (od ljubljenja do seksa) protiv njihove volje ili izgovaranje seksualnih komentara koji čine da se neko osjeća poniženo ili neprijatno. Nije važno da li je prethodno postojalo ponašanje koje je odavalo utisak pristanka na seksualni odnos.

Vršnjačko nasilje je upotreba sile ili prijetnja silom među vršnjacima/kinjama koji/e su istih ili sličnih godina, društvenog statusa ili porijekla, interesovanja ili karakteristika koje ih svrstavaju u jednu grupu, npr. navijači.

Da bi se nasilje zaustavilo potrebno ga je identifikovati i prijaviti, ali kultura prijavljivanja nasilja u BiH nije razvijena pa je broj slučajeva nasilja mali u službenim registrima, dok je stvarna situacija alarmantna

---

50 Spahić A. i druge autorice (2015.), Feministička čitanja društvenih fenomena. Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo. str.126

što su pokazala i pomenuta istraživanja. „Mnoge žene se odluče da šute o nasilju kroz koje prolaze, bez obzira da li se radi o vidljivom ili nevidljivom obliku nasilja i gotovo uvijek se nadaju da će nasilje prestati. Razlozi neprijavlivanja nasilja su mnogobrojni, a neki od njih su duboko ukorijenjeni u tradiciji ili običajima, a vezuju se za čast žene. Ponekad žene smatraju da ako priznaju da su žrtve nasilja društvu će se činiti kao slabe, nedovoljno pametne da odaberu pravog partnera, same krive za to što im se događa. S druge strane, žene su nepovjerljive prema državnim strukturama i mehanizmima, policiji i Centrima za socijalni rad te vjeruju da će se nasilje nastaviti i povećati ako prijave nasilnika. Zbog specifičnosti odnosa između preživjele/og i počinitelja/ice (bračni, rodbinski) često dolazi do umanjivanja težine djela ili posljedica što u konačnici obeshrabruje preživjelog/u da prijavi nasilje. Seksualno nasilje nosi sa sobom još specifičnosti u vezi s prijavljivanjem kao što je nepostojanje svjedoka, dvoznačni dokazi i tradicija.“⁵¹

Reagovanje na nasilje

Mladi, ali i odrasli, najčešće ne reaguju na nasilje jer ne znaju koji je ispravan postupak, a opravdavaju se rečenicom „To se mene ne tiče.“ Nasilje je javni problem, a ne privatni i svaka osoba je dužna da reaguje na nasilje odnosno da ga spriječi, zaustavi ili prijavi.

Ako ste svjedoci ili svjedokinje nasilja pokušajte smiriti situaciju i zaustaviti čin nasilja. Ponudite pomoć žrtvi prije svega kroz razgovor, ali je važno zaista aktivno slušati osobu kako bi shvatili suštinu problema. Poslije toga ponudite više različitih rješenja i analizirajte moguće ishode. Ako učesnici/e u nasilju ne žele vašu pomoć prihvatite to bez nametanja svog stava, ali nasilje prijavite nastavnicima/ama, roditeljima ili institucijama, u ovisnosti o kompleksnosti problema. Ako je riječ o kontinuiranom nasilju u vezi, gdje osoba ne primjećuje nasilno ponašanje partnera/ice veoma je važno ne krenuti od pretpostavke da osoba uvijek može izaći iz veze. Nasilje u vezi je začarani krug koji nije nastao preko noći nego je počinilac/teljka nasilja duži vremenski period vršio/la psihičko nasilje i doveo/la osobu u stanje niskog samopouzdanja, osjećaja ovisnosti i krivnje, stoga pažljivo postupajte. Navedite primjer sličnog nasilnog ponašanja u vašoj okolini, potrudite se da preživjeli/a zajedno s vama donese zaključak. Ponudite pomoć i budite

---

51 Spahić A. i druge autorice (2015.), *Feministička čitanja društvenih fenomena*. Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo. str.130-131

dugotrajna podrška. Obratite se institucijama i nevladinim organizacijama koje mogu biti od pomoći. Prekidanje kruga nasilja je odvažan i hrabar korak za koji je često potrebna podrška i motivacija.

Nastavno osoblje je često izloženo velikom broju informacija koje reflektuju puls svake porodice čije dijete pohađa tu školu. Često su informacije mnogobrojne, preuveličane, ispričane s emocijama i bez objektivnosti što nastavniku ili nastavnici otežava donošenje odluke da prijave nasilje u porodici. Cjelokupan obrazovni sistem, pa ni onaj na kantonalnom nivou vlasti, nema koordinisan i sveobuhvatan odgovor na prijavljene slučajeve nasilja čime se povećava obeshrabrivanje nastavnika ili nastavnice da prijave slučaj. Nepovjerenje u efikasnost postojećih odgovora na nasilje u porodici je također izraženo kao i neinformisanost građana i građanki o mogućnostima koje im se nude u BiH.

„S obzirom na to da većina žena ne prijavljuje nasilje te smatra da ih sustav, za koji se često vjeruje da ih ne podupire, ne potiče na to, u službenim podacima kaznenog pravosuđa vidljivi su tek malobrojni slučajevi koji su prijavljeni.“⁵²

Važno je informisati svaku osobu u Bosni i Hercegovini o procedurama pri prijavi nasilja, mogućim ishodima, potencijalnim rješenjima problema i dostupnim uslugama.

Osoba koja prolazi trenutno fizičko ili seksualno nasilje, ili osoba koja to nasilje posmatra, treba da pozove policiju na broj telefona 122. Nasilje je krivično djelo i najefikasniji put prijavljivanja nasilja je putem pomenutog broja telefona koji je građanima i građankama dostupan bez obzira kojeg telekomunikacijskog operatera koriste. Nakon prijavljivanja nasilja dežurna službena osoba je dužna doći na lice mjesta, razgovarati s počinioce/m teljkom, a preživjelog/u odvesti na sigurno mjesto i pozvati stručnjake i stručnjakinje iz nadležnog centra za socijalni rad. Najčešće senzibilisana, obučena i edukovana osoba iz centra za socijalni rad uzima izjavu od preživjelog/e kako bi se izbjegla dupla traumatizacija preživjelog/e. Uz razgovor s preživjelim/om donose se zaključci i odluke o narednim koracima kao što je smještanje u Sigurnu kuću i pružanje psiho-socijalne podrške. U Bosni i Hercegovini trenutno egzistira 9 sigurnih kuća za žene preživjele nasilja (pogledati info sheet Sigurne kuće

---

52 Nasilje nad ženama: istraživanje provedeno diljem Europske unije: kratki pregled rezultata, Agencija Europske unije za temeljna prava, 2014, Luxembourg, str. 7

u BiH). Ako je došlo do fizičkih ozljeda, službenik/ca policije je dužan/a preživjelog/u odvesti na medicinski pregled u najbližu medicinsku ustanovu. Preživjela/i nasilja može nasilje prijaviti centru za socijalni rad, a u tom slučaju je važno da službenik/ca napravi službenu zabilješku, a preživjeli/a može pitati službenika/cu da ga/je informiše o svim pravima i mogućnostima koje ima, da ga/je uputi u druge nadležne institucije, da mu/joj pomogne pri smještaju u Sigurnu kuću ili neku drugu ustanovu te pri dobijanju psihosocijalne podrške. Preživjeli/a ima pravo tražiti od službenika/ce da slučaj (ne) prijavi policiji.

Ako žrtva, svjedok ili svjedokinja nasilja žele razgovarati o problemu, konkretnoj situaciji, potražiti savjet ili osobu koja će ih saslušati mogu pozvati besplatni SOS telefon, u FBiH 1265, u RS 1264.

SIGURNE KUĆE U BOSNI I HERCEGOVINI

Sigurna kuća predstavlja oblik zaštite za preživjelu nasilja u porodici i pruža prvo utočište preživjeloj i njenoj djeci. Osim sigurnosti u Sigurnoj kući preživjela može dobiti medicinsku, socijalno – pravnu, psihološku i drugu pomoć. Preživjela može tražiti da se smjesti u Sigurnu kuću pri razgovoru sa službenikom/com policije, službenikom/com centra za socijalni rad ili nevladine organizacije pod čijim okriljem djeluju Sigurne kuće. Da bi se finalizirao proces smještanja preživjele u Sigurnu kuću potrebna je zvanična odluka nadležnog subjekta zaštite, centra za socijalni rad ili policije. Ako tretirani slučaj nasilja u porodici razmatra nadležni sud, činjenica da je žena bila primorana da napusti svoj dom i dođe u Sigurnu kuću može biti otežavajuća okolnost za počinioca pri određivanju kazne.

Sigurne kuće u BiH:

Sarajevo: Fondacija lokalne demokratije, +387 33 222 000

Zenica: Medica, +387 32 202 430

Tuzla: Vive Žene, +387 35 224 310

Bihać: Žene sa Une, +387 37 220855

Mostar: Žena BiH, +387 36 550 339

Mostar: Caritas Mirjam, +387 36 328 916

Modriča: Budućnost, +387 53 820 701

Banja Luka: Udružene žene, +387 51 462 146

Bijeljina: Udruženje Lara, +387 55 220 255

Nastavno osoblje često nije dodatno educirano šta treba uraditi u slučaju da primijete nasilje među vršnjacima/kinjama, što je potvrdila i pedagogica Prve sanske škole u Sanskom mostu, Ivana Atlija, u intervjuu za magazin Školegijum: „Zanimljiv je slučaj dječaka koji je u školi bio nasilan prema drugoj djeci, a u razgovoru s njegovim ocem došli/e smo do saznanja kako on sina već duže vrijeme fizički kažnjava u *vaspitne svrhe*.“ Navedeni primjer je česta pojava i nastavno osoblje se suočava s nedostatkom adekvatnih procedura kako reagovati. Prije svega o nasilju je potrebno direktno razgovarati s roditeljima, ali na način da oni sami iznesu problem, verbalno ga definišu i nastavniku/ci daju prostora da im skrenete pažnju na korištenje adekvatnih odgojnih mjera kako bi dijete usvojilo pozitivne obrasce ponašanja. Sljedeći korak bi trebao biti definisan pravilnikom ili protokolom za postupanje u slučajevima nasilja. U ovome je od velike pomoći dokument *Smjernice za postupanje u slučaju nasilja nad djecom u BiH* koji je u saradnji s UNICEF-om pripremio Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice. Smjernice definišu hodograme u različitim slučajevima kao što su:

Prijavljivanje slučajeva nasilja nad djecom

Smjernice za postupanje u sektoru obrazovanja

Nasilje koje se dogodilo u odgojno-obrazovnim institucijama

Nasilje koje se dogodilo izvan odgojnih i obrazovnih institucija (poznato u školi)

Nasilje koje počinu uposlenici odgojno-obrazovnih ustanova

Smjernice za postupanje u sektoru tijela skrbi

Zdravstveni sektor

Policija

PREPORUKE

Stvoriti okruženje koje uvažava rodnu ravnopravnost i ne toleriše niti jedan oblik nasilja je veoma težak zadatak. Edukovanje nastavnog osoblja je prvi korak u formiranju zdravog okruženja za razvoj mladih ljudi koji/e uvažavaju rodnu ravnopravnost i različitosti. Drugi korak bi bio formiranje interventnog tima koji bi učenicima i učenicama omogućio ispoljavanje pozitivnih vrijednosti kroz sigurno prijavljivanje slučajeva nasilja u školskom okruženju, ali i onom van njega. Od velikog je značaja imati edukovan interventni tim koji je osnažen da djeluje proaktivno i kvalitetno u svakom pojedinačnom slučaju, ali je još važnije da tim djeluje preventivno kroz promociju zdravih odnosa među vršnjacima/kinjama, uvažavanje različitosti i jačanje ličnih kapaciteta učenika i učenica da konflikte rješavaju nenasilnim putem.

Učenici i učenice trebaju imati povjerenje u interventni tim kako bi prijavili nasilje, a to se postiže putem kvalitetnog odabira nastavnog osoblja koje će direktno komunicirati s učenicima/ama. Potrebno je uraditi anonimnu anketu o povjerenju učenika/ca u nastavno osoblje odnosno anketu o percipiranju uloga nastavnika/ca u školi. Učenici/e ne bi trebali/e znati koja je svrha ankete te bi trebali biti instruirani da daju što konkretnije, detaljnije i iskrenije odgovore. Cilj ankete je identifikacija nastavnog osoblja u koje učenici/e imaju različitu vrstu povjerenja.

Prijedlozi pitanja za anketu:

U slučaju da imate problem lične prirode kojem/oj nastavniku/ci biste se obratili za pomoć?

Koji/a nastavnik/ca je najveći autoritet u vašoj školi?

Mišljenje kojeg/koje nastavnika/ce najviše uvažavate?

S kojim/om nastavnikom/com najotvorenije i najopuštenije razgovarate?

Koji/a nastavnik/ca je vaš uzor u životu?

Analiza rezultata će pomoći pri identifikovanju osoba koje bi činile interventni tim. Tim treba biti sačinjen od nastavnog osoblja koje su učenici/e identifikovali kao: najveći autoritet u školi, nastavnik/ca od najvećeg povjerenja i osobe s kojom učenici i učenice najopuštenije razgovaraju. Ako učenici/e ne identifikuju psihologa/inju ili pedagoga/inju škola ga/je ipak treba uključiti u rad tima kao i osobu koja se dobrovoljno prijavljuje u tim.

Uz pomoć školskog/e pravника/ce škola treba napraviti internu proceduru za intervenciju u slučajevima nasilja koja će sadržavati sljedeće informacije:

Definiciju i oblike nasilja na koje se procedura odnosi;

Način kreiranja interventnog tima (za buduću upotrebu);

Mandat interventnog tima (period mandata, obaveze, odgovornosti i polja nadležnosti);

Korake procedure od trenutka prijavljivanja nasilja (šta radi osoba kojoj je prijavljeno nasilje, kako se saziva sastanak interventnog tima, koje su obaveze tima, kako se pravi službena zabilješka⁵³, ko je potpisuje i gdje se ona čuva);

Definisane mjere koje škola može poduzeti;

Ostvarivanje partnerstava s drugim institucijama, školama, nevladinim organizacijama;

Saradnja s roditeljima osoba koje su uključene u prijavljeni slučaj nasilja.

Za kvalitetno funkcionisanje interventnog tima potrebno je ostvariti partnerstva s drugim institucijama kao što su: porodično savjetovište, centar za mentalno zdravlje, centar za socijalni rad ili nevladine organizacije koje se bave prevencijom nasilja. Svako ostvareno partnerstvo treba biti ozvaničeno Memorandumom o saradnji.

Treći korak je informisanje svih uposlenika i uposlenica škole s procedurom i mandatom interventnog tima, a poželjno je da škola ovu aktivnost učini dostupnom i putem web stranice škole.

Nakon formiranja tima škola može (uz saradnju s nevladinim organizacijama) početi s edukacijom učenika i učenica koji će biti ohrabreni da prijavljuju nasilje. Paralelno s edukacijom učenika i učenica važno je da škola javno objavi informaciju o načinu prijavljivanja slučajeva nasilja ili da informiše učenike i učenice koji/a nastavnik/ca je odgovorna za rad s učenicima/ama i kome se mogu obratiti za prijavljivanje nasilja u školi.

Napomena: Postavljanje kutija u koje učenici i učenice mogu anonimno prijaviti slučaj nasilja je neadekvatan način djelovanja jer je pogodna za

zloupotrebu i etiketiranje učenika i učenica koji/e nisu nasilni/e. S druge strane to ne ostavlja mnogo mogućnosti za intervenciju i sistemsko djelovanje.

Osim intervencija u slučajevima nasilja škola treba aktivno raditi na programima prevencije nasilja. S obzirom da su škole često preopterećene dodatnim administrativnim aktivnostima najbolje bi bilo da se program prevencije nasilja integriše u postojeće programe unutar svakog predmeta. Svaki/a nastavnik/ca može biti agent/ica promjene. Na primjer, nastavnik/ca predmeta Bosanski jezik može u analizu lektire uvrstiti i pitanja u vezi rodne neravnopravnosti ili o ulozi žena kroz historiju što je veoma očito u književnim djelima ili pak može uvrstiti knjigu za lektiru koja promovise rodnu ravnopravnost ili tretira pitanje položaja žena. Knjiga Ana Karenjina također omogućava razvoj diskusije o ulozi žena u društvu, porodičnim ili ljubavnim odnosima. Da li se Ani "zamjera" neki postupak koji se muškom liku u knjizi ne bi zamjerio? Nastavnici/e sporta mogu insistirati na mješovitim timovima za igru grupnih sportova te mogu promovisati uspješne muškarce u "ženskim" sportovima i uspješne djevojke u "muškim" sportovima. Nastavnici/e demokratije mogu jedan čas odvojiti za diskusiju i analizu ženskih ljudskih prava i načina njihove primjene u bosanskohercegovačkom društvu, npr. Da li muškarci i žene imaju iste mogućnosti za zasnivanje radnog odnosa? Da li je pravo na slobodno donošenje odluka potpuno primijenjeno u BiH? Nastavnici/e biologije mogu razgovarati o odnosi bioloških i društvenih karakteristika muškaraca i žena.

Škola može kreirati sekciju kao vannastavnu aktivnost unutar koje bi učenici i učenice kreirali/e kampanje prevencije nasilja u školskom okruženju. Školska sekcija bi omogućila kontinuirano sprovođenje programa prevencije nasilja u školi te bi motivisala više učenika i učenica da se aktivno uključe u prevenciju nasilja i izgrade lične kapacitete, ali i da doprinesu stvaranju zdravog okruženja za svoje vršnjake/inje.

Literatura:

Knjige:

Batler, Džudit (2010). Nevolja s rodom: feminizam i subverzija identiteta, Karpos, Loznica

Cynthia, Ezell (1998.) "Power, Patriarchy, and Abusive Marriages," in Healing the Hurting: Giving Hope and Help to Abused Women

Mamula M. i Komarić N. (2005). Seksualno nasilje: teorija i praksa, Centar za prevenciju, istraživanje i suzbijanje seksualnog nasilja i žensku seksualnost, Zagreb

Outli, Kit (2005.). Emocije: Kratka istorija, CLIO, Beograd

Robinskon D. i Garatt C. (2006.), Etika za početnike, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb

Spahić A. I druge autorice (2015.). Feministička čitanja društvenih fenomena. Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo

Zaharijević, Adriana (priredila, 2012). Neko je rekao feminizam?: Kako je feminizam uticao na žene XXI vijeka, Sarajevski otvoreni centar: Fondacija „Heinrich Boll“, Ured u BiH: Fondacija CURE, Sarajevo

Priručnici i istraživanja:

Babović M., Pavlović O., Ginić K., Karađinović N., (2013.) Rasprostranjenost i karakteristike nasilja nad ženama u Bosni i Hercegovini, Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine

Bašić, Amela (2007.) Rodne uloge i stereotipi, Banja Luka: Helsinški parlament građana Banja Luka i Udružene žene Banja Luka

Bečić E. i Alađuz Dž., (2014.) Žene u politici: Da li je veličina važna?, Info House, Sarajevo

Education for All 2000-2015: Achievements and challenges, EFA Global Monitoring Report, UNESCO, 2015.

Hadžiabgadić, Elvedina (2009.) Istraživanje: Žene, muškarci i nasilje u adolescentskim vezama, Udruženje građanki Žene ženama, Sarajevo

Idžaković, Fedra (2015.) Mapa ženskih prava u Bosni i Hercegovini, Fondacija CURE, Sarajevo

Inicijativa mladića: Studija slučaja 2012 dostupno na www.youngmeninitiative.org

Jukić, Velimir (2015.) Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH

Kurtović, Enes (2013.) „Vaspitna mjera“ je kazneno djelo. Školegijum, Sarajevo

Letić N. i Ivanović B. (2012.) Istraživanje o iskustvima mladih u Bosni i Hercegovini vezanim za različite oblike nasilja i traume u djetinjstvu, In Fondacija, Banja Luka

Matijević Vršaljko, Ljubica (2013.) Ne želim živjeti u nasilju: mali pravni vodič za osobe koje žele prekinuti krug nasilja, Gradski ured za zdravstvo, rad, socijalnu zaštitu i branitelje i Povjereništvo za zaštitu od nasilja u obitelji, Lovreković tiskara, Zagreb

Mehmedović, Feđa (2015.) Priručnik za prevenciju rodno zasnovanog nasilja u osnovnim i srednjim školama, World Vision BiH, Sarajevo

Milinović, Zdenko (2013) Žene i muškarci u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Agencija za statistiku BiH

Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Foy, P., and Arora, A., (2012). TIMSS 2011 International Results in Mathematics. TIMSS and PIRLS International Study Center, Boston College, Chestnut Hill, MA

Nasilje nad ženama: istraživanje provedeno diljem Europske unije: kratki pregled rezultata, Agencija Europske unije za temeljna prava, 2014, Luxembourg

Responding to intimate partner violence and sexual violence against women: WHO clinical and policy guidelines, 2013, Italy

Trninić, Bojana (2013.), Nasilje među mladima i nasilja u vezama mladih: analiza zakona, Fondacija CURE, Sarajevo

Žiga J. i drugi autori (2015.), Studija o mladima u Bosni i Hercegovini, Fridrich Ebert Stiftung, Sarajevo

Women and health: Today's evidence tomorrow's agenda, World Health Organization, Switzerland

Online članci:

Faktor.ba, 16.06.2016. Travnik: Priveden otac zbog zlostavljanja 8-godišnjeg dječaka (www.faktor.ba)

Živanović, Milan 26.04.2016. Mučna tajna i tišina: Nasilje u istospolnim vezama (www.e-novine.com)

IPPF, Gender and Gender Identity (www.plannedparenthood.org/learn/sexual-orientation-gender/gender-gender-identity)

Intimate medicine, 14.07.2016. Androgenija: Jeste li više muški ili ženski tip osobe? (<http://www.intimatemedicine.com.hr/seks-su-ljudi/androgenija-jeste-li-vise-muski-ili-zenski-tip-osobe/>)

McLeod, Saul 23.05.2016., Stereotypes (www.simplypsychology.org)

World Health Organization. *Global status report on violence prevention 2014*. (http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/2014/en/)

Zakoni, konvencije, strategije i politike:

Ustav BiH

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Zakon o zabrani diskriminacije BiH

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici RS

Zakon o zaštiti od nasilja u porodici FBiH

Zakon o ravnopravnosti spolova

Konvencija o sprječavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici – Istanbulska konvencija

UN konvencija o uklanjanju svih oblika nasilja nad ženama (CEDAW)

Beijing Declaration Platform for Action - The Outcome Document (Res 23-3) by the General Assembly -

Millennium Declaration & the Millennium Development

Smjernice za postupanje u slučajevima nasilja nad djecom

O Fondaciji CURE:

Fondacija CURE (CURE) je feminističko-aktivistička organizacija koja djeluje za jednakost spolova i rodova zalažući se za pozitivne društvene promjene putem obrazovnih, umjetničko-kulturnih i istraživačkih programa. Organizujući afirmativne akcije Fondacija CURE slavi snagu i moć žena te radi na osnaživanju osoba kako bi postali/e pokretači/ce društvenih promjena u BiH i svijetu. Feministički aktivizam je omogućio siguran prostor u kojem su žene jake, neustrašive, sposobne i ujedinjene sa svim svojim različitostima. Fondacija CURE je organizacija profesionalaca/ki i volontera/ki koji/e izlaze na ulice u znak javnog protesta protiv nasilja, diskriminacije, kršenja zakona i osnovnih ljudskih prava, organizuju performanse protiv nasilja, pozivaju umjetnike/ce, naučnike/ce, edukatore/ice, aktiviste/ice, građane/ke na akciju i konkretan lični doprinos za kreiranje boljeg i zdravijeg bosanskohercegovačkog društva.

Vizija – Kakvo društvo želimo

Fondacija CURE zalaže se za jednakost i ravnopravnost žena u BiH, za društvo bez patrijarhalnih normi, u kojem se ne toleriše nasilje i diskriminacija i gdje su žene prepoznate kao odgovorne pokretačice i nositeljice pozitivnih društvenih promjena te ravnopravno donose odluke u društvu.

Misija – Šta radimo da ostvarimo viziju

Fondacija CURE radi na podršci, jačanju kapaciteta i kreiranju sigurnog okruženja za novu generaciju aktivistkinja i feministkinja, za njihovo odgovorno i aktivno učešće u pozitivnim društvenim promjenama kroz: edukativne programe, istraživanja, analize i javno zagovaranje, unaprjeđenje medijske slike o ženama i povećanje vidljivosti, lokalna i regionalna umrežavanja, angažovanu umjetnost i aktivizam i izgradnju inkluzivnog i održivog ženskog pokreta.

Vrijednosti

Fondacija CURE počiva u svom radu i zagovara sljedeće vrijednosti: solidarnost među ženama, osnaživanje žena, inovativnost u radu i pristupu, transparentnost unutar tima i spram drugih, integritet, okrenutost ka korisnicama/aktivistkinjama/feministkinjama/ženama, aktivizam kao način uticaja, kreiranje sigurnog prostora za žene, dosljednost u radu, posvećenost ostvarivanju rezultata.

O projektu:

RODNO UVJETOVANO NASILJE - POGLED IZ DRUGOG UGLA: NASILJE U VEZAMA MLADIH

Fondacija CURE se od samog početka svog rada fokusirala na rad s mladim ženama, u smislu pružanja adekvatnih i kvalitetnih edukativnih i kulturnih programa kojima je postigla odlične rezultate.

Projekt “Rodno uvjetovano nasilje - Pogled iz drugog ugla: Nasilje u vezama mladih” je utemeljen na rastućim stručnostima Fondacije CURE po pitanju rada s institucijama i zagovaranju za promjene politika.

Projekt adresira nekoliko bitnih pitanja koja su primijećena kao relevantna i goruća kada su u pitanju ženska ljudska prava u Bosni i Hercegovini. Projekat se fokusira na rad s mladim ženama, istraživanje, mladim osobama (srednjoškolcima/kama) te rad s javnošću i institucijama.

U 2016. godini projekat je uključivao sljedeće aktivnosti koje su dizajnirane kao mali programi u okviru projekta:

Edukativni program

FEM KAMPOVI/SEMINARI - U 2016. godini Fondacija CURE je organizovala dva seminara dizajnirana za mlade žene širom BiH. Trodnevne radionice su osigurale kreativno okruženje i bile su fokusirane na teme poput ženskih ljudskih prava, rodno uvjetovanog nasilja i nasilja u vezama mladih.

SASTANAK MREŽE MLADIH AKTIVISTKINJA – Kao i svake godine Fondacija CURE organizovala je godišnji Sastanak mreže mladih aktivistkinja kako bi radile na umrežavanju, osnaživanju te kreiranju aktivnosti tokom Globalne kampanje 16 dana aktivizma protiv rodno zasnovanog nasilja.

RADIONICE U SREDNJIM ŠKOLAMA – Aktivistkinje Fondacije CURE organizovale su radionice u srednjim školama u tri modula na teme spol i rod, predrasude, stereotipi i diskriminacija, prevencija nasilja u vezama mladih, kome se obratiti u situaciji nasilja, šta je rodno zasnovano

nasilje, kako se zaštititi na društvenim mrežama i kako spriječiti rodno zasnovano nasilje.

INTERVJU I S MLADIM ŽENAMA KOJE DONOSE POZITIVNE DRUŠTVENE PROMJENE - Promocija mladih žena koje su nositeljice pozitivnih društvenih promjena, mladih žena koje su se oduprijele patrijaratu, nametnutim društvenim normama itd.

Istraživački programi

KREIRANJE PRIRUČNIKA ZA RAD NA PREVENCIJI NASILJA U VEZAMA MLADIH I VRŠNJAČKOG NASILJA – U 2016. godini Fondacija CURE je odlučila da kreira ovaj priručnik za rad s učenicima/ama u srednjim školama na pitanjima rodno zasnovanog nasilja, rodno zasnovanog nasilja u vezama mladih i vršnjačkog nasilja (iz rodne perspektive). Aktivistkinje i vanjske saradnice/i Fondacije CURE će ga koristiti za rad s učenicima/ama srednjih i osnovnih škola.

ISTRAŽIVANJE O PREZENTACIJI STEROTIPA I PREDRASUDA U ŠKOLSKIM UDŽBENICIMA – Fondacija CURE je uradila istraživanje o stereotipima i predrasudama u školskim knjigama srednjih i osnovnih škola u Kantonu Sarajevo u cilju kreiranja školskih udžbenika koji će raditi na promociji ravnopravnosti.

PROGRAM RADA S INSTITUCIJAMA I JAVNOŠĆU

U 2016. godini Fondacija CURE nastavila je s aktivnostima vezanim za rad s javnošću i vladinim/javnim institucijama u cilju promovisanja programa zacrtanih ovim projektom. Projektne aktivnosti su orjentisane ka otvorenom javnom prostoru u cilju diskutovanja o problemu rodno uvjetovanog nasilja u vezama mladih.

O autoru i autorici:

Feda Mehmedović

Feda Mehmedović rođen je u Sarajevu 24. februara 1982. godine. Nakon završene Srednje medicinske škole u Sarajevu upisao je Fakultet zdravstvenih studija pri Univerzitetu u Sarajevu. Od 2002. godine angažovan je kao vršnjački edukator u nevladinoj organizaciji Asocijaciji XY u Sarajevu. Već naredne godine dobija titulu trenera vršnjačke edukacije i terenskog rada u radu s marginalizovanim, teško dostupnim i generalnim populacionim grupama i pojedincima/kama. Njegov doprinos izradi brojnih edukativnih pristupa u radu s različitim grupama (MSM, LGBTIQ, Romi, injekcioni korisnici droga, mladi, roditelji, zdravstveni radnici/e, profesio-

nalci/ke, nastavnici/e i slično) osigurao mu je 2004. godine titulu master trenera edukativnih programa i pristupa. Od 2002. do 2015. godine dizajnirao je i implementirao više stotina edukativnih radionica, prezentacija i treninga, što mu je osiguralo potrebne kompetencije da osmišljava, dizajnira, testira i kreira različite edukativne pristupe i metodološke okvire bazirane na potrebama ciljne grupe u širem socio-kulturalnom kontekstu i mogućnostima implementatora. Prve edukativne module za program vršnjačke edukacije o rodu, rodnim normama i nasilju kreirao je 2006. godine. Od tada, aktivno je sudjelovao u kreiranju, koordinaciji, realizaciji, monitoringu i evaluaciji različitih programa usmjerenih na prevenciju nasilja, s fokusom na rodno transformativne pristupe.

Autor je brojnih edukativnih modula, edukativnih alata i priručnika namijenjenih zdravstvenim radnicima/ama, socijalnim radnicima/ama, roditeljima, psiholozima/ginjama i drugim profesionalcima/kama, organizacijama i pojedincima/kama koji/e rade na promociji i zaštiti zdravlja, promociji rodne ravnopravnosti, promociji i zaštiti seksualnog i repro-

duktivnog zdravlja i prava, prevenciji trgovine ljudima, prevenciji upotrebe i zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i prevenciji nasilja. Tokom 2013. godine, u okviru mandata Asocijacije XY i Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo, angažovan je kao autor i koautor Vodiča za učenike, Nastavnog plana i programa i Priručnika za nastavnike predmeta Zdravi životni stilovi, koji se od 2013. godine izvodi u osnovnim školama na području Kantona Sarajevo.

Direktan rad s različitim populacionim skupinama u BiH i regiji omogućio mu je poseban senzibilitet prema specifičnim zdravstvenim, obrazovnim, socio-kulturalnim potrebama različitih grupa što mu je omogućilo da svoj rad i pristupe prilagođava krajnjim korisnicima/ama, tj. onima kojima su njegovi pristupi, moduli i priručnici namijenjeni. Više od 10.000 mladih i odraslih obuhvaćeni su edukativnim i drugim aktivnostima koje je sproveo tokom svog rada.

Kao pobjednik kampanje Ujedinjenih naroda „Muškarci ujedine se u borbi protiv nasilja nad ženama i djevojkama“ dao je značajan doprinos podizanju javne svijesti o rodno zasnovanom nasilju u Bosni i Hercegovini. Feđa je, također, bosanskohercegovački šampion u globalnoj međunarodnoj kampanji HeForShe koju vodi generalni sekretar Ujedinjenih naroda Ban Ki-moon. U 2016. godini postao je član ekspertne grupe za sveobuhvatnu edukaciju o seksualnosti koja djeluje u okviru Evropskog društva za kontracepciju i reproduktivno zdravlje.

Dajana Cvjetković

Dajana Cvjetković rođena je u Sarajevu 21. novembra 1988. godine. Osnovnu školu završila je u Brezi, kao i Opću gimnaziju Muhsin Rizvić Breza. Diplomirala je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, smjer Poslovno komuniciranje 2010. godine i na istom fakultetu stekla zvanje magistricе komunikologije usmjerenja Poslovno komuniciranje, školske 2013./2014.

Od 2003. godine je postala vršnjačka edukatorica u Asocijaciji XY u

Sarajevu, nakon čega je stekla zvanje trenerice i master trenerice vršnjačke edukacije i terenskog rada za rad s teško dostupnim populacijama. U periodu 2005.-2010. je kreirala i sprovodila module vršnjačke edukacije u 24 grada u BiH o promociji zdravlja, posebno seksualnog i reproduktivnog, zdravih stilova života i prevencije nasilja.

Učestvovala je na mnogobrojnim lokalnim, regionalnim i međunarodnim edukacijama te stekla vještine i znanja koja primjenjuje u svom radu s mladima, teško dostupnim populacijama i profesionalcima/kama.

Dajana je jedna od autorica Vodiča za učenike Zdravi životni stilovi, Nastavnog plana i programa Zdravi životni stilovi i Priručnika za nastavnike Zdravi životni stilovi koji se koristi kao alat za sprovedbu predmeta Zdravi životni stilovi u osnovnim školama u Kantonu Sarajevo. Osim pomenutog priručnika učestvovala je kao koautorica priručnika, istraživanja i publikacija: istraživanje Muškarci i primarna zdravstvena zaštita; istraživanje Analiza trenutnog nivoa svijesti novinara/ki o trgovini ljudima i pristup izvještavanju novinara/ki i urednika/ca o trgovini ljudima u BiH; Priručnik za prevenciju HIV-a kroz programe terenskog rada s MSM populacijom; Priručnik za vršnjačko savjetovanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju mladih; Priručnik za vršnjačko savjetovanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju MSM populacije; brošura Dnevnik jedne djevojke; brošura Dnevnik jednog dječaka; Love & Sex magazin za mlade; Priručnik za obuku edukatora i profesionalnog osoblja za rad sa djevojkama Program F; Priručnik za učešće mladih u programima socijalnih politika i zdravstva; Feministička čitanja društvenih fenomena – koautorica.

Trenutno je zaposlena u Asocijaciji XY kao liderica programa za seksualno i reproduktivno zdravlje i prava.